
Erika Brtáňová

Úvod do kultúry stredoveku

fftu

Vysokoškolská učebnica
Trnava 2013

Recenzenti
 prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD.
 Mgr. Ladislav Tkáčik, PhD.

Obsah

1. Význam stredovekej kultúry	5
2. Formovanie základov stredovekej kultúry	12
3. Stabilizácia kresťanskej kultúry	23
4. Kultúra kláštora	30
5. Kultúra dvora	40
6. Kultúra mesta	48
7. Kultúra hry	56
8. Kultúra slova a symbolu	61
9. Univerzitná vzdelanosť	69
10. Kresťanská spoločnosť	77
11. Svet ženy a svet muža	85
12. Kríza stredovekej kultúry	94
Literatúra	100

Vydanie tejto vysokoškolskej učebnice vzniklo v rámci riešenia projektu *Inovatívne formy vzdelávania v transformujúcom sa univerzitnom vzdelávaní* (ITMS kód projektu 26110230028) – Príprava študijného programu *Medievalistika*, ktorý podporila Európska únia prostredníctvom Európskeho sociálneho fondu a MŠVV SR v rámci Operačného programu vzdelávanie. Text vznikol na Katedre dejín a teórie umenia Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave.

fftu

© Erika Brtáňová · 2013

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave · 2013

ISBN 978-80-8082-596-6

1. Význam stredovekej kultúry

V európskej spoločnosti dodnes rezonujú dve predstavy o stredoveku. Prvá tzv. temná, ktorá sa zrodila v období humanizmu, vypovedá o stredoveku ako o období násilností, barbarstva a nekontrolovaných davových hnutí. Tú si neskôr osvojili aj osvietenský vzdelanci. Druhá, vytvorená v období romantizmu, hovorí o stredoveku ako o dobe jednoduchej viery a epoche remesiel a vedy.

Pojem stredovek

Slovo a pojem „stredovek“ sa prvýkrát objavuje v 14. storočí u humanistov (Francesco Petrarca). Používali ho na pomenovanie veku uprostred (*medium tempus*) alebo veku bez mena, ktorý spájal starovek s dobou, v ktorej žili a tvorili. Potreba označovania predchádzajúcej doby súvisela s úsilím humanistov o objavovanie antických prameňov, ktoré neboli poznačené zásahmi stredovekých glosátorov.

Pojem *media tempestas* použil v roku 1469 pápežský knihovník Giovanni Andrea, ktorý tak chcel zdôrazniť rozdiel medzi „starým“ človekom oných čias a „súčasným moderným človekom“, človekom renesancie.

V Európe sa pojem začal vžívať v 2. polovici 17. storočia v okruhu nemeckých a francúzskych vzdelancov.

Podobnú terminológiu si osvojil francúzsky vzdelanec Charles du Fresne, sieur du Cange, ako napovedá titul jeho slovníka latinčiny *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* (Paríž, 1678). Du Cange rozlišuje latinčinu starovekú a stredovekú. O dve desaťročia neskôr nemecký filológ a historik Christopher Keller (polatinčená podoba Christophorus Cellarius) vydal v Jene prvé po latinsky písané dejiny stredoveku *Historia Mediae Aevi* (1698). Spojenie *medium tempus* nahradil slovami *medium aevum*. Spolu s Du Gangem a Cellariom aj nemecký historik Georg Horn v diele

Arca Noe (1666) delil históriu na tri obdobia: starovek, stredovek (*media tempora*) a novovek.

Periodizácia dejín na tri obdobia sa presadila v „osvietenskom“ 18. storočí, keď sa pojem stredovek dostal do bežného jazyka. Osvietencom sa stredovek javil ako hrubý a barbarský. Ako obdobie temna, ktoré sa rozkladá medzi žiarivou minulosťou antiky a osvietenou budúcnosťou filozofov. Ako vek, ktorý sa vyznačoval nedostatkom rozumu a vkusu. No koncom 18. storočia sa obsah pojmu stredovek začal meniť. Stredovek a všetko stredoveké prestalo mať pejoratívny nádych.

Väčší záujem o stredovek prejavili intelektuáli a umelci 19. storočia. Romantici stredovek obdivovali a začali ho so zánietením študovať. V stredoveku videli akési detstvo národov, ktoré s renesanciou prešlo do dospelosti. Stredoveké inšpirácie prijala romantická literatúra (Victor Hugo: *Chrám Matky Božej v Paríži*), divadlo a hudba (Richard Wagner: *Wiliam Tell*).

V 19. storočí vovádzajú do stredoveku aj rozprávky, ktoré sa stávajú cennou pramennou bázou. Zväčša odkazujú na neskorý stredovek, na „zlatý vek manuálnej práce“. Vo všetkých rozprávkach sa odráža priesťahová a sociálna mobilita tohto obdobia. Objavujú sa v nich cesty a lesné cestičky, priepasti a vysoké hory, púte, námorníci a bojové výpravy.

V 20. storočí intenzita záujmu o stredovek nepomerne vzrástla a záujem o toto pozoruhodné obdobie ľudských dejín pretrval až dodnes.

Časové vymedzenie

Stredovek je jedinou z troch veľkých epoch, ktorej začiatok a koniec poznáme. Kellerov stredovek začína založením Konštantínopola a končí jeho pádom (330 – 1453). Hornov stredovek trvá od roku 300 do roku 1500. V rámci školskej výučby sa počiatok stredoveku už tradične spája s dátumom zániku Západorímskej ríše – s rokom 476, so zosadením asi pätnástročného rímskeho cisára Romula Augustula germánskym vojvodom Odoakarom. Koniec stredoveku sa kladie do druhej polovice 15. storočia. Vzťahuje sa na rok 1453, keď osmanskí Turci dobyli Konštantínopol, a na rok 1492, keď Krištof Kolumbus objavil Ameriku.

Vzdelanci 13. a 14. storočia si osvojili pôvodne židovskú myšlienku, že sa ľudstvo nachádza v šiestom, čiže poslednom „veku“ sveta, na konci nepretržitého úpadku.

Humanistická kultúra vládnuca od 16. storočia spôsobila, že stredovek vystriedala renesancia. Za vznešený vek pokladali humanisti antiku. Dúfali, že sami zažijú jej obdobu a že svoju pôvodnú dokonalosť dosiahne aj kresťanstvo.

Podľa talianskeho historika Armanda Saporioho sa renesancia začína 12. storočím a trvá ďalších päť storočí až do konca 16. storočia, takže stredovek je „obmedzený na osem storočí“ – od 4. do 11. storočia. Protiklad stredoveku a renesancie je v mnohých ohľadoch sporný. Podľa názoru Jaquesa Le Goffa, reprezentanta francúzskej historickej školy Annales, zlom, ktorý je nazývaný renesanciou, nie je vhodný. Väčšina charakteristických znakov, pomocou ktorých je renesancia určovaná, sa objavila už dávno pred obdobia (15. – 16. storočie), do ktorého ich radíme. Návrat k antike totiž v Európe existuje už od 13. storočia. Preto Le Goff ponúka pojem *dlhý stredovek*, ktorého základné štruktúry sa pomaly vyvíjajú od 3. storočia do polovice 19. storočia. Vtedy priemyselná revolúcia, nadvláda Európy a skutočný rast demokracie spôsobili vznik nového sveta. Tento dlhý vek Le Goff ďalej delí na jednotlivé podobdobia: neskorý starovek (3. – 7. storočie), raný stredovek (8. – 10. storočie), vrcholný stredovek (11. – polovica 14. storočia), neskorý stredovek (pol. 14. storočia – začiatok 16. storočia), novovek (od reformácie po priemyselnú revolúciu). Svoje tvrdenia Le Goff zdôvodňuje tým, že v niektorých aspektoch stredovek pokračuje. V ekonomike napríklad nemožno hovoriť o trhu pred koncom 18. storočia. Politický a hospodársky slovník sa definitívne mení až s Francúzskou revolúciou a priemyselnou revolúciou. Až v tejto dobe sa utvára veda, ktorá už nemá stredoveké črty.

Vek reforiem

Doba stredoveku je po viacerých stránkach obdobím zakladateľským. Dnes o tom svedčí podoba mnohých miest, najmä ich centrá so stredovekými radnicami a katedrálami alebo hrady vypínajúce sa na kopci. K zmenám, ktoré sa odohrali v tomto období, patrili aj vznik nového politického a právneho systému, nové rozvrstvenie spoločnosti a sformovanie národných jazykov a literatúr.

Podľa britského historika kultúry Charlesa Dawsona to bol vek zo všetkých najtvorivejší, lebo priniesol kultúru samu, korene a základ všetkých ďalších kultúrnych výkonov.

Nová podoba sveta sa utvárala vďaka postupným reformám a renesanciám. Zo všetkých utkveli v pamäti ľudstva predovšetkým najviac tri – írsky, karolínsky a otonský renesancia.

Z kultúrnych reforiem karolínskej renesancie pre rozvoj kultúry a vzdelanosti mala zásadný význam pre rozvoj kultúry a vzdelanosti. Jej výsledkom bolo drobné kaligrafické písmo – karolínska minuskula. Nový typ písma vychádzal v ústrety náboženskej a politicko-správnej potrebe, úsiliu o spoľahlivé jednotné edície starých rukopisov, najmä evanjelií a diel cirkevných otcov.

K ďalšej reforme písma došlo v 12. a 13. storočí. Písmo sa individualizovalo a zaviedol sa tiež systém skratiek. Vďaka kurzíve sa písalo rýchlejšie a zaznamenávala sa priamo živá reč. Príkladom bolo vyučovanie na univerzitách. Veľká časť spisov z 13. storočia vznikla z poznámok zapisovaných pri prednáškach. Tak sa pomaly začal premieňať spôsob odovzdávania poznatkov a výučby. Zrodil sa systém humanistického vzdelávania, určený rétorikou.

Mimoriadny kultúrny dosah malo zavedenie novej podoby knihy – rukopisnej knihy so stránkami vo zväzkoch (kódex). Kódex umožnil individuálne polohlasné čítanie, ktoré až v 13. storočí vystriedalo tiché čítanie. Jednoduché zaobchádzanie s kódexom a vymedzenie okrajov stránok na poznámky umožnilo čitateľovi lepšie sa orientovať v texte.

Vzrastajúce používanie písaných textov v 12. až 14. storočí nemalo vplyv na ich druhoradé postavenie za pamäťou, slovom, spevom, gestami a symbolickými predmetmi. Autorita písaných textov, s výnimkou právnych záležitostí, sa nepresadzovala príliš rýchlo, lebo v kultúrnych aktivitách malo slovo dlho prednosť pred textom. V školách učiteľ „čítal“ a žiak ho „počúval“. Kázne boli zapisované až po ich prednesení. V skriptóriách sa napríklad predčítali texty nahlas a pisári ich potom mali zaznamenať (veršované aj v próze). Každý pisár tak prirodzene vytvoril odlišný text.

Od konca 13. storočia sa začína presadzovať myšlienka pokroku a prekonávania minulosti. Oproti hudbe skladanej pred rokom 1300 sa presadzuje nová hudba (*ars nova*). Učenci (*logici moderni* a *theologi moderni*) sa odvracajú od aristotelizmu, ktorý bol živnou pôdou univerzitnej scholastiky 13. storočia. Marsilius z Padovy používa vo svojom diele *Defensor Pacis* (1324), v ktorom načrtáva princíp politiky oddelenej od náboženstva, slovo *moderný* pre označenie všetkého, čo so sebou prináša niečo nové. Hnutie novej zbožnosti *devotio moderna* sa rozchádza

s náboženskou praxou 12. a 13. storočia, ovplyvnenou scholastickým racionalizmom.

Vek viery

Romantické znovuoživenie záujmu o stredovek prinieslo predstavu o stredoveku ako o „veku viery“ a o stredovekej kultúre ako spoločenskom výraze katolíckeho myšlienkového bohatstva. No skutočnosťou je, že dochádza k obráteniu európskych národov na kresťanskú vieru, k položeniu základov kresťanskej kultúry a k vytvoreniu kresťanského umenia a katolíckej liturgie. Je to obdobie mníchov, počínajúc púštnymi eremitami a končiac veľkým mníšskym reformným hnutím, ktoré sa na Západe spája s mestom Cluny a na Východe s horou Athos. Práve mníši podali veľké kultúrne výkony, prispeli k zachovaniu antickej kultúry, k pokresťančeniu európskeho obyvateľstva a k vytvoreniu nových kultúrnych stredísk.

Teológovia tvrdia, že stredoveký človek nemal vieru v seba a neveril ani v moc ľudského úsilia ako človek v súčasnosti. Svoju dôveru vkladal v niečo, čo bolo viac než civilizácia, v čosi mimodejinné, preto v každodennom živote zažíval pocit väčšej istoty a bezpečia.

Vek veľkých mužov

Stredovek formovali výrazné osobnosti, ako boli napríklad Augustín, Hieronym, Boethius, Cassiodorus, Izidor Sevilský, Beda Ctihodný. Zásluhou týchto mužov bola zachránená podstatná časť antickej kultúry, ktorú bolo treba zhrnúť vo forme prijateľnej pre nových obyvateľov územia bývalej Západorímskej ríše. Do spôsobu ich reči a myslenia bola treba preniesť antickej vzdelanosť.

Zásadný postoj v otázke recepcie antickej kultúry stanovili cirkevní otcovia. Augustín (354 – 430) napríklad odporúčal využívať antickej kultúru tak, ako využili Izraeliti všetko to, čo zostalo po Egypťanoch. Na Boží príkaz si totiž pri odchode z Egypta zobrali zlaté a strieborné nádoby, t. j. veci, ktorými opovrhovali a považovali za ohavné (Kniha Exodus 2, 1). Augustín odporúčal zo svetského poznania prebrať všetko, čo neodporuje kresťanskému mysleniu.

Na antických autorov sa vo svojich dielach odvolával aj Hieronym (345/347 – 420), autor latinského prekladu Biblie známeho ako Vulgata. Intelektuálna elita stredoveku opakovane pociťovala potrebu skutočného návratu k starovekým zdrojom.

Boethius (asi 480 – 525), ktorý za vlády ostrogótskeho kráľa Theodoricha prijal vysoký post – „úrad predstaveného kancelárie“ (magister officiorum), bol znalcom antickej filozofie. Svojimi prekladmi klasických diel, komentármi k nim i vlastnými spismi, skoncipovanými v duchu antickej filozofickej tradície, významne prispel k sprostredkovaniu výsledkov gréckej filozofie. Jeho preklady a spisy boli až do 12. storočia jedným z mála prameňov, z ktorých latinský stredovek mohol čerpať znalosti o tejto oblasti antickej kultúry.

Cassiodorus (okolo 480 – po 580) bol podobne ako Boethius rodený Riman a pôsobil na dvore Theodoricha Veľkého vo funkcii „ministra“ kultúry. Po odchode z dvora barbarského kráľa sa rozhodol urobiť niečo pre záchranu rímskej vzdelanosti a kultúry, preto na svojom majetku v Kalábrii založil kultúrne centrum na spôsob kláštora – Vivarium. Vo Vivariu bola sústredená veľká knižnica, ktorá obsahovala grécke a rímske diela. Cassiodorus sa tak stal pôvodcom mníšskej tradície prekladania a opisovania klasických textov.

K uchovaniu antickej dedičstva a jeho zmiereniu s kresťanstvom prispeli v neskorších storočiach dvaja vzdelanci Izidor Sevillecký (560 – 636) a Beda Ctihodný (672/3 – 735), ktorí vo svojich dielach preukázali hlbokú zakotvenosť vo viere a oddanosť cirkvi. Izidorovo encyklopedické dielo *Etymologiae* zhŕňa všetky poznatky profánnych vied. Je tiež ukážkou aplikovania v stredoveku obľúbenej etymologickej metódy, ktorá odhalením základného významu slova mala odkryť zmysel skutočnosti. Sumarizovaním poznatkov o pozemskom svete nadviazal na Izidora aj Beda svojimi cirkevnými dejinami národa Anglov *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, ktoré dokončil v roku 731, za rozkvetu kresťanstva v Británii. Z hľadiska tematického Beda sleduje postupnú christianizáciu krajiny, budovanie a upevňovanie cirkevnej organizácie.

Strediská kultúry

To, čo stredovek z antickej kultúry prevzal, bol odkaz neskorej antiky, ktorá uchovala zlomky antickej vzdelanosti – antickej literatúry, myslenie

a umenie v dosť oklieštenej podobe, ktorú si zbarbarizovaný raný stredovek mohol osvojiť. Tento intelektuálny pokles bol v porovnaní s vrcholnou antikou vynútený podmienkami doby, v ktorej sa spôsob života podstatne zmenil. Spisovatelia písali a umelci tvorili pre nové publikum. Biskup z Vienne Avitus (zomrel v roku 520) v predhovore svojich básnických diel napísal, že opúšťa tento žáner, lebo „príliš málo ľudí rozumie antike“. V tej istej dobe Eugippius, učeník svätého Severína, váha, či má uverejniť životopis tohto svätca, lebo sa obáva, že nezrozumiteľnosť jeho reči zabráni davu, aby pochopil obdivuhodné skutky, o ktorých rozpráva.

Z tradičných kultúrnych centier prežilo len mesto. Z miest nadobudli najväčší význam tie, v ktorých sa usadili barbarskí králi alebo v nich sídlili biskupi a kresťanské duchovenstvo alebo sa stali pútnickými miestami.

Stavebnému a úžitkovému umeniu sa darilo na dvoroch barbarských kráľov, kde našli uplatnenie rôzni umelci. Všeobecne ale vkus určovala záľuba vládcov v povrchnej výzdobe.

Hlavnými strediskami kultúry sa stali kláštory, ktoré vo svojich dielnach uchovávali remeselné a umelecké techniky a vo svojich knižniciach a skriptóriách udržiavali intelektuálnu kultúru.

Vzdelanecká kultúra

Stredoveká kultúra nebola ľudovou kultúrou. Až v 15. storočí sa kultúra elít oddelila od kultúry ľudu, ktorú môžeme považovať za skutočne etablovanú najskôr v 17. storočí. Hoci stredoveká kultúra mala veľa kontaktov s ľudom, nielen pokiaľ ide o liturgiu či veľké panské slávnosti, javí sa skôr však ako „vzdelanecká“.

2. Formovanie základov stredovekej kultúry

Barbarské národy a klasická kultúra

Ludský substrát, z ktorého bola sformovaná stredoveká Európa, poskytli barbari. Barbarské národy neboli iba pasívnymi prijímateľmi klasickej kultúry. Mali svoje vlastné tradície. V dobe, keď sa rímska kultúra stretla s barbarským svetom, prevládala v Európe kmeňová kultúra Keltov a Germánov. Išlo však len o povrchnú národnú a kultúrnu jednotu, za ktorou sa skrývalo mnoho miestnych kultúr, ktoré sa vzájomne krížili a vytvárali nové zmiešané formy. Okrem kultúry vládnucej vrstvy čiže kultúry víťazných dobyvateľov prežívala kultúra podrobených vidiečanov, ktorí mali niekedy svoj vlastný jazyk a náboženstvo a vždy sa usilovali zachovať svoje odlišné sociálne a kultúrne tradície. Existencia tejto dvojakej kultúry výrazne ovplyvnila vývin stredovekej kultúry.

Zo všetkých kultúr „dobyvateľov“ najtypickejšia bola kultúra Keltov, ktorí si podrobili všetky národy od Atlantiku po Čierne more. Kamkoľvek Kelti prišli, priniesli so sebou zvláštny druh kultúry a umenia, vytvoreného v 6. a 5. storočí pred Kristom v alpských krajinách a nazvaného podľa švajčiarskeho mesta La Tène. Tak bola prvýkrát v dejinách spojená väčšia časť kontinentálnej Európy spoločnou kultúrou. Ale ako kultúra náčelníkov a bojovníkov ťažko mohla ovplyvňovať život podrobených obyvateľov alebo úplne nahradiť staršiu miestnu kultúrnu tradíciu. Iba v Írsku, kde keltskí dobyvatelia mali v rukách územie takmer tisíc rokov, prestúpila ich kultúra všetky vrstvy spoločnosti. Inde sa pred príchodom silnejšej moci Ríma stratila. Tam, kde Kelti zlomili odpor miestnych kultúr, postúpil Rím. Kde však prišiel do styku s homogénnejšou spoločnosťou germánskych národov, jeho postup sa zastavil. S výnimkou území, ktoré sa rozkladali za Dunajom.

Rímsko-barbarská kultúra

Takto vznikla zmiešaná rímsko-barbarská kultúra, ktorá sa rozšírila po celej Európe a prenikla až do Škandinávie. No kým v 2. storočí bola celá Európa romanizovaná, v 3. storočí sa situácia úplne zmenila. Vplyv rímskej civilizácie sa zastavil a rastúci tlak barbarského sveta ohrozoval samotnú existenciu ríše. Rím bol nútený zaujať obrannú pozíciu a rímska civilizácia začala vykazovať stopy barbarských vplyvov.

Tlak, ktorý počas storočí vyvíjala rímska ríša na germánske národy vojenskou mocou a svojím civilizačným vplyvom, premieňal ich kultúru a spôsob života.

Napokon samotní barbari si uvedomovali, že nie sú schopní vytvoriť štát bez rímskych zákonov a správy. Tradičnú formu rímskej vlády prevzalo v najväčšej miere ostrogótske kráľovstvo, ktoré založil v roku 493 Theodorich Veľký. S výnimkou Vandalov v Afrike, ktorí zostali nezmieriteľnými nepriateľmi Ríma, ostatné východogermánske národy – Vizigóti v Hispánii a v južnej Galii, Svébi v Hispánii a Burgundi vo východnej Galii – uzavreli v ríši mier a prijali status spojencov, stali sa *foederati*.

Jedinou závažnou prekážkou spojenia Ríma s barbarmi a vytvorenia jednej spoločnosti boli náboženské rozdiely. Príslušníci všetkých raných germánskych kráľovstiev boli totiž ariáni,¹ stáli v opozícii voči cirkvi rímskej ríše a jej poddaných národov. Preto zjednotenie Galie nevzišlo z pomerne civilizovaného rímsko-gótskeho kráľovstva na juhovýchode, ale z barbarského franského kráľovstva na severovýchode krajiny.

Keď sa franský kráľ Chlodovik dal v roku 493 pokrstiť, vytvoril zväzok medzi franským kráľovstvom a katolíckou cirkvou. Umožnil zjednotenie Galie pohľtením ariánskych kráľovstiev. Ako predstaviteľ rímskej moci uznal Chlodovik cisár Anastasius v Konštantínopole a prepožičal mu čestné odznaky rímskeho úradníka. To, že si osvojili rímske tradície, Frankovia dokázali tým, že dobyli a zorganizovali územie na východ od Rýna.

Nový štát sa inšpiroval celou rímskou správou. Podľa vzoru rímskeho cisára mal barbarský franský kráľ svoj „posvätný palác“ s hierarchiou úradníkov. Jeho kancelária s rímsko-galskými pisármi zachovávala formy a zvyklosti starej rímskej správy. Správnou jednotkou bolo mestské

1) arianizmus – učenie alexandrijského biskupa Aria, ktoré Kristovi nepriznáva božskú podstatu

územie pod právomocou grófa. Úradníci štátnej správy boli tiež sčasti Rímania a sčasti Frankovia. S rímskou jednotou zanikol aj rímsky ideál vlády zákona. Každý kmeň a národ žil podľa vlastných zákonov.

Toto miešanie germánskych a neskororímskych prvkov, ktoré možno pozorovať v štátnom organizme štátu, prebiehalo rovnako v celej kultúre. Na začiatku po dobytí územia stáli germánske a rímske prvky ostro proti sebe, ale časom stratili svoju individualitu, a neskôr vytvorili novú jednotu. No prežitie klasickej tradície malo zásadný význam pre budúcnosť Európy a zrodenie stredovekej kultúry. Klasická tradícia žila ďalej v cirkvi a v kláštoroch, a pretože sami barbari uznali nadradenosť kresťanstva, nešlo už iba o kultúru podmaneného obyvateľstva, ale o kultúru dominantnú.

Klasická tradícia a cirkev

V období úpadku rímskej spoločnosti, keď rímski občania stratili svoje sociálne výsady a politické práva, zaujímala postupne v spoločnosti významné miesto kresťanská cirkev.

Cirkev poskytovala širším vrstvám obyvateľstva pomoc. Vo veľkých mestách, ako v Ríme a Alexandrii, sa starala o zaopatrenie núdzných. Poskytovala jedlo chudobným a spravovala špitály a sirotince.

Hoci bolo kresťanstvo vedúcimi osobnosťami rímskej kultúry ignorované, neustále pokračoval asimilačný proces. Pre cirkev to bolo obdobie prípravy na prijatie klasickej tradície a vytvorenie novej kresťanskej kultúry. Už v 2. storočí sa začali vzdelaní konvertiti, ako boli mučeník Justín (103 – 165) a Atenagoras (asi 133 – 190), obracať na vzdelanú verejnosť jej vlastným jazykom a pokúšali sa ukázať, že kresťanské učenie je v súlade s racionálnym obsahom antickej filozofie. Tendencia prijať grécke myslenie a kultúru sa prejavila v alexandrijskej škole v 3. storočí. Jej reprezentanti Kliment (asi 150 – asi 211/216) a Origenes (184/5 – 253/4) si osvojili myšlienku hierarchie vied, ktorá vrcholila kresťanskou teológiou a z filozofie navrhli urobiť úvod do štúdia teológie. Výsledkom tohto programu bola rozsiahla syntéza kresťanstva a gréckeho myslenia.

Tak sa klasická kultúra začiatkom 4. storočia v cirkvi pevne ukotvila a po schválení kresťanstva ako štátneho kultu nasledoval nový rozkvet písomníctva. Vedúcimi osobnosťami tohto hnutia boli sami pohania, ktorí

mali svojich žiakov a nasledovateľov aj medzi kresťanmi. Tí svojich učiteľov literárnymi výkonmi predstihovali.

Cicerónska tradícia sa stala základnou zložkou novej kresťanskej kultúry a ovplyvnila patristickú literatúru. Príkladom môže byť prvá kresťanská etika *O povinnostiach*, ktorú z príhovorov k milánskym klerikom zostavil biskup Ambróz (339 – 397). Jej názov poukazuje na príbuznosť diela s Ciceronovým rovnomenným spisom.

Pomerne dosť ľudí predstiera dlhy. Nech sa preskúma pravý stav vecí! Sťažujú sa, že sú vyčerpaní vydieraním. Bezprávie, príp. i osobu, ktorá je snád' niekomu známa, je nutné overiť; o to ochotnejšie potom sa môže pomôcť. Tým, ktorí boli vylúčení z cirkvi, majú byť uhradené výdavky, ak sa im nedostáva nevyhnutné živobytie. Kto preto zachováva pravú mieru, nie je k nikomu skúpy, ale ku každému štedrý. Nemáme mať iba ucho naklonené k prosiacim, ale i oko otvorené núdzi tých, ktorí neprosia. Pohľad postihnutého môže vyvolať hlasnejší krik o pomoc než hlas chudáka, ktorý prosí dobrodinca.

Hieronym (347 – 420) prijímal z klasickej tradície tiež mnohé podnety, hoci upozorňoval na nebezpečenstvá pohanskej literatúry a jeho známa vízia či sen, v ktorom bol odsúdený preto, že je „ciceronovec a nie kresťan“, sa často uvádza ako príklad nepriateľstva kresťanstva voči klasickej kultúre. V Hieronymovi, znalcovi biblických kníh a pohanskej literatúry, obidve veľké duchovné tradície, klasická a biblická, splynuli v jeden prúd. Stredovekú kultúru obohatil o latinskú Vulgatu, t. j. „všeobecne rozšírenú Bibliu“.

V liste adresovanom kňazovi Paulínovi zaujíma Hieronym kritický pohľad na nový latinský preklad Biblie.

Neznamená to mať priamo nebo na zemi, akže môžeme medzi toľkými spismi žiť, rozjímať o nich, študovať iba v nich a skúmať iba ich? Nebudeš sa predsa pohoršovať pre jednoduchosť a prostotu výrazov, s ktorými sa vo svätých Písmach stretávame a ktoré idú sčasti na vrub nedostatočnosti prekladateľov, sčasti však sú spôsobené zámerom priniesť poučenie i nevzdelaným príslušníkom obce, takže vzdelanec i prostý človek môžu to isté miesto chápať každý po svojom. Rozhodne nie som taký domýšľavý ani otupený, aby som si nahováral, že rozumiem celému Písmu a že môžem pozberať jeho ovocie na zemi, keď predsa jeho korene rastú v nebi. Vyznávam však, že by som im rád porozumel a nimi si prekriesnil cestu. Nechcem byť tvojím učiteľom, s radosťou však budem tvojím sprievodcom. „Každý, kto prosí, dostáva, a kto hľadá, nachádza, a kto klope, tomu

bude otvorené“ (Lukáš 11, 10). Nuž, zaist'ujeme si na zemi poznanie, ktoré nám zostane aj v nebesiach!

Rétorické umenie cirkevných otcov sa stalo nástrojom novej duchovnej sily. Prostredníctvom cirkvi rétorika znovu začala fungovať v spoločenskom živote. Miesto starej *ecclesia* (ľudové zhromaždenie) gréckeho mesta sa formovala nová *ecclesia* kresťanského ľudu.

Zmierenie kresťanstva a klasickej tradície v 4. a 5. storočí sa neprejavilo len v patristickej literatúre, ale tiež v novej kresťanskej poézii. Myšlienkové bohatstvo novej kresťanskej kultúry popularizoval vo vzdelaných vrstvách západných provincií Paulinus z Noly (zomrel 430). Paulinus podal kristologickú teóriu inšpirácie a chápania Krista ako „hudobníka svetov“. Jeho súčasník Prudentius (354 – 431), nazývaný kresťanským Vergiliom a Horatiom, sa zoznámil s klasickou tradíciou ešte bližšie. Dokonale ovládal klasické umenie reči, ktoré uplatnil v svojej poetickej tvorbe.

V 5. a 6. storočí formovanie stredovekej kultúry výrazne ovplyvnil svätý Augustín (354 – 430). V Augustínovom myslení sa vplyv gréckej filozofie prejavil zdôrazňovaním existencie racionálneho poriadku, ktorý prestupuje celý svet a zmyslom pre dobro a krásu všetkého stvoreného bytia. Svoj kresťanský svetonázor sprítomnil dôrazom kladeným na mravnosť a vôľu, ktorej priznával ústrednú úlohu. Augustínove myšlienky, odovzdané súvekej spoločnosti v zjednodušenej forme Gregorom Veľkým (540 – 604), sa stali duchovným majetkom stredovekej cirkvi.

Gregor Veľký, ktorý dopomohol rímskemu pápežstvu k moci a rešpektu, bol autorom početných teologických spisov. Jedným z nich je *Kniha o správe pastierskej*, ktorý napísal asi roku 591, krátko po nastúpení do úradu.

Každý sa ma teda sám poznávať v zrkadle minulého života, aby ho pri jeho túžbe po hodnosti predstaveného neklamal nejaký prelud. Nástupom do úradu sa dokonca veľmi často stráca ona zbehosť v dobrom, ktorú človek mával v dobe pokoja; lebo na pokojnom mori môže i neskúsený riadiť loď bezpečne, no v besniacej búrke sa i skúsený lodník ocitá v zmätku. Čo iného! je však moc predstaveného než búrka v duši? Tu je loď srdca neustále šľahaná búrkami myšlienok a bez prestania je zmietaná hneď sem, hneď tam, až nakoniec ako na úskalí stroskotá na nerozvážnych pokleskoch slovom i skutkom. Ak je tomu! Tak, aké iné pravidlo by sme si mali stanoviť a zachovávať než to, že cnostný muž sa pre pastiersky úrad

rozhodne len z donútenia, cnosťami chudobný by sa však nemal dať pohnúť k jeho prijatiu ani násilím?

Súžitie dvoch duchovných a literárnych tradícií – cirkvi a Biblie na jednej strane, helenizmu a klasiky na druhej strane – zanechalo v európskej kultúre hlboké stopy.

Recepcia antickej tradície barbarkými vládcami

O zachovanie dedičstva klasickeho vzdelania mali záujem aj barbarkí vládcovia. Ostrogótsky kráľ Theodorich Veľký (453 – 526) zveril správu vo svojom kráľovstve, rozprestierajúcom sa na území Itálie, vzdelaným úradníkom, ako boli Boethius, Symmachus a Cassiodorus.

Prostredníctvom Boethia (480 – 524) získal stredovek znalosti aristotelovej logiky a základy gréckej matematiky. Theodorich ho neprávom obvinil z príslušnosti k skupine sprisahancov, ktorí sa spojili s Byzantíncami proti nemu a roku 524 ho dal bez súdu popraviť. Jeho tragická smrť ukončila prekladanie filozofických diel, ktoré si predsavzal. No zanechal dielo *Filozofia utešiteľkou* (*De consolatione philosophiae*), ktoré možno považovať za výraz spojenia kresťanského ducha s klasickou tradíciou.

Na vybudovanie pomyselného mosta medzi kultúrou antickeho sveta a stredoveku vynaložil veľa úsilia Cassiodorus (okolo 490 – 580). Najprv vo funkcii štátneho tajomníka gótskeho panovníka podporoval náboženskú jednotu a prispieval k zmiereniu germánskych dobyvateľov s rímskou kultúrou. Neskôr sa venoval zosúladieniu klasickej kultúry s potrebami novej cirkevnej spoločnosti a s ideálmi mníšskeho života. V kláštore založenom na svojom veľkom majetku vo Vivariu na juhu Itálie v Kalábrii vybuvoval knižnicu. Zostavil tam dva študijné plány pre vzdelanie reholníkov *Institutiones divinarum et humanarum litterarum*. Prvý zo spisov sa zaoberá náboženským vzdelaním (*divinae litterae*) a trvá na potrebe vyššej úrovne štúdia Písma svätého. Druhý spis je súborné dielo, pojednávajúce o siedmich slobodných umeniach (*humanae litterae*), zvlášť o gramatike, rétorike a dialektike. Je to osvedčený učebný program neskorej cisárskej doby, prispôsobený potrebám novej náboženskej spoločnosti. Slobodné umenia sa v ňom pokladajú za prostriedok náboženského vzdelania. Sú

však nevyhnutným nástrojom, pretože ich zanedbanie znamená oslabenie a ochudobnenie teologickej kultúry, ktorej slúžia. Dokonca aj štúdium pohanských básnikov a spisovateľov sa považuje za oprávnené, ba nevyhnutné, lebo bez nich nemôže byť nikto dokonale vyškolený v slobodných umeniach.

V Cassiodorovom Vivariu sa začína tradícia mníšskeho vzdelania a tiež záchrana dedičstva klasickej kultúry pred zničením. Cassiodorovu priekopnícku prácu dokončili írski a anglosaskí mníši, ktorí pripravili cestu k renesancii v karolínskej dobe.

Írski misionári

Nové kultúrne hnutie povstáva v Írsku v 6. storočí. Tu sa totiž importovaná klasická kultúra kresťanských kláštorov spojila s domácou literárnou tradíciou. Došlo k ojedinelému spojeniu cirkvi s keltskou kmeňovou kultúrou. Kláštory boli úzko spojené s kmeňovou spoločnosťou, lebo obyčajne sa opát volil z klanu, ku ktorému patrili zakladateľ. Ideálom írskeho mnícha bol pustovnícky život, čo viedlo k putovaniu do neznámych končín. To bol podnet k misijnej činnosti. Putujúci írski mníši zanechali stopy po celej Európe. Kolumban sa podieľal na oživení rehoľného života a na obrátení ostatných pohanov vo franskom kráľovstve. Na jeho podnet boli založené mnohé významné kláštory vo Francúzsku, Flámsku, Nemecku a v Itálii. Nemecká cirkev považuje za svojich zakladateľov sv. Kiliána, Gala, Fridolína a Korbiniána. Írski mníši, ľudia z vidieka, zásadne putovali dedinami a vyhľadávali divoké lesné a horské oblasti. Preto boli úspešní v kultivovaní vidieka. Cirkev totiž vyrástla v mestách, a preto nedokázala hlbšie zapôsobiť na roľníkov na vidieku. Boli to *pagani*, „pohania“, ktorí zotrúvali pri svojich starých zvyklostiach a presvedčeniach, na obradoch sejby a žatvy a na uctievaní svojich posvätných stromov a prameňov.

Anglosaský vplyv

K pretváraniu kultúry – najmä italského – vidieka prispel tiež sv. Benedikt. Benediktínskym ideálom bol život v spoločenstve a spoločná práca. Hospodárstvo zaujímalo v reholi svätého Benedikta významné miesto.

Cieľom misijných ciest benediktínov sa stalo Anglicko. Benediktínsky kláštor v Canterbury bol východiskovým bodom organizačného a zjednocovacieho náboženského hnutia, ktoré vytvorilo nové stredisko kresťanskej kultúry.

Najvýznamnejšou udalosťou 7. storočia je vznik novej anglosaskej kultúry v severnom Anglicku, lebo mala veľký vplyv na celý kultúrny vývoj európskeho kontinentu. Vo svojich počiatkoch čerpala táto kultúra z obidvoch uvedených zdrojov, z keltského mníšskeho hnutia a z rímskej benediktínskej misie, ktorej reprezentantom bol svätý Wilfrid. Benediktínski mníši priviedli zo svojich ciest do Ríma a Galie zručných remeselníkov, staviteľov a hudobníkov, tiež množstvo kníh, obrazov a odevov. Významnými strediskami tejto kultúry sa stali opátstva v Ripone, Hexhame, Wearmouthe a v Jarrow.

Nová vlna vyššej kultúry na juhu Anglicka bola výsledkom pôsobenia grécko-sýrskeho arcibiskupa Teodora a afrického opáta Hadriana. Vplyv Orientu bol posilnený aj príchodom utečencov z Východu, ktorí sa snažili uniknúť pred arabskými nájazdmi. Vyššia kultúra sa udržala tiež v byzantských provinciách Afriky.

Na kontinentálnu Európu malo Anglicko vplyv prostredníctvom misionárov, najvplyvnejší z nich bol svätý Bonifác, apoštol Nemcov. Jeho dielom bolo založenie stredovekej nemeckej cirkvi a definitívne pokresťančenie Hesenska a Durínska. Z novovzniknutých biskupstiev sa stali nové strediská kultúrneho života. Anglosaskému vplyvu treba ďakovať za prvé počiatky domácej kultúry v Nemecku.

Kultúra a dynastia Karolovcov

Životaschopnosť európskej kultúry sa prejavila až za vlády Karola Veľkého. Jeho ríša však nedosiahla hospodársku a spoločenskú organizáciu civilizovaného štátu. Civilizačné centrum sa presunulo z pobrežia Stredozemného mora na územie franských dŕžav. Základnou črtou novej kultúry bol jej náboženský charakter. Príslušník vládnucej dynastie Pipin bol pomazaný za kráľa svätým Bonifácom podľa náboženského korunovačného obradu, ktorý sa sformoval pod vplyvom cirkvi v anglosaskom Anglicku a vo vizigótskom Španielsku. Tak sa franská monarchia stala ochrankyňou Svätej stolice.

Karolovci odvodzovali svoj pôvod nielen od galorímskych biskupov a svätcov, ale aj od franských bojovníkov. Ale až u Karola Veľkého sa prejavili tieto zložky súčasne v jednej osobe. Jeho dobyvateľská politika bola inšpirovaná úmyslom ochrániť a zjednotiť kresťanov.

Karolova posledná cesta (do Ríma) nebola založená iba na tom (t.j. na prianí vykonať tam pobožnosť), ale bola vyvolaná tým, že na pápeža Leva doľahlo množstvo trápení, ktorých sa mu dostalo od Rímanov, keď mu totiž dali vylúpnuť oči a vytrhnúť jazyk, aby kráľa úpenlivo požiadal o ochranu. Kráľ teda prišiel do Ríma a pobudol tam celú zimu, aby vytrhol cirkev z nadmieru veľkých zmätkov, ktorým prepadla. A vtedy to bolo, že dostal meno cisára a augusta, ktoré mu spočiatku bolo natoľko proti mysli, že presviedčal, že by bol toho dňa, hoci bol veľký sviatok, nevstúpil do chrámu, keby bol vopred poznal pápežov úmysel. Východorímski cisári prijali mimoriadne zlostne, že Karol prijal cisársky titul; znášal však ich nenávisť s veľkou miernosťou a s veľkým porozumením, vďaka čomu bezpochyby stál vysoko nad nimi, pretože dobre vedel, ako ich odpor premôcť, keď pomocou hojných posolstiev bol s nimi v kontakte a oslovoval ich vo svojich listoch ako bratov.

(Einhard: Život Karola Veľkého)

Korunováciou za rímskeho cisára a obnovou Západorímskej ríše ukončil Karol Veľký zjednotenie franskej monarchie. Pod vplyvom svojho anglosaského radcu Alkuina získal presvedčenie o svojej autorite ako od Boha určeného vodcu kresťanského ľudu. Alkuin pri revízii liturgických kníh vymenil *imperium Romanorum* za *imperium christianum*. Karol bol nazývaný novým Dávidom a druhým Joziášom. Stal sa zákonodarcom a správcom cirkvi. Jeho zákony presne vymedzovali správanie duchovných. Týkali sa tiež úprav cirkevnej náuky a bohoslužby. Napriek kresťanskému presvedčeniu sa Karol nevyhol vynucovaniu morálky zákonnými prostriedkami a šíreniu viery mečom. Vo svojom osobnom živote sa stále pridržal mnohých franských zvykov. Keď v roku 806 rozdelil svoje územie medzi deďičov, myšlienku Svätej rímskej ríše pestovali skôr duchovní a učenci než kniežatá a štátnici. Renovácia impéria znamenala pre nich návrat k civilizovanému poriadku.

Najväčším prínosom karolínskeho obdobia bolo zozbieranie pozostatkov klasického a patristického písomníctva a jeho znovuoživenie ako

základu novej kultúry. Karol, v podstate negramotný bojovník a veľmož, sa s veľkým nadšením pustil do diela na obnovu učnosti a zvýšenie úrovne vzdelania.

Strediskom renesancie písomníctva a umenia sa stala palácová škola, odkiaľ sa jej vplyv rozšíril do celej ríše prostredníctvom kláštorov a biskupských sídel (Fulda, Tours, Corbie, Corvey, St. Gallen, Reichenau, Lorsch, St. Wandrille, Ferrières, Orléans, Auxerre a Pavia). Karol pozýval učencov a teológov z rôznych krajín – Theodulfa a Agobarda z južnej Galie, Pavla Diakona z Itálie, Petra z Pisy, Paulína z Akviley, Klimenta a Dungala z Írska, Angilberta a Einharda z franského územia. Ale rovnako ako predchádzajúce cirkevné reformné hnutie aj tento nový rozmach kultúry bol poznačený anglosaskou kultúrnou tradíciou, ktorej sprostredkovateľom bol Alkuin, pôvodne správca školy v Yorku. Ako riaditeľ palácej školy mal rozhodujúci vplyv na Karolovu vzdelávaciu politiku a na celé písomníctvo. Svoje vyučovanie založil na klasickom študijnom programe siedmich slobodných umení, ako ich prevzal od Boethia, Cassiodora, Izidora zo Sevilly a Bedu Ctihodného. S najväčšou pravdepodobnosťou zveril Karol Alkuinovi aj revíziu Biblie a omšových kníh, čím podnietil reformu liturgie.

Vplyv anglosaskej kultúry bol rozhodujúci aj pri reforme písma (karolínska minuskula) a zhotovovaní rukopisov. Anglosaskí a írski učenci a skriptori pôsobili v palácej škole a vo veľkých opátstvách. Karolínskym pisárom sa podarilo odpísať veľkú časť latinskej literatúry. Rovnako významný bol vplyv karolínskej renesancie v oblasti umenia a architektúry. No umelci podliehali na jednej strane východným byzantským a moslimským vplyvom a na druhej strane vplývalo na nich tiež anglo-keltské umenie.

Karolínska renesancia sa naplno rozvinula v generácii, ktorá nasledovala po smrti Karola Veľkého, a to u Alkuinových žiakov a nástupcov a mužov ako boli Einhard, Karolov životopisec, Hrabanus Maurus z Fuldy a jeho žiaci Walafriid Strabo, opát z Reichenau, a Servatus Lupus, opát z Ferrières.

Nástupcovia Karola Veľkého, najmä Karol Holý pokračovali v podporení vzdelanosti. Za vlády tohto cisára riadil palácovú školu írsky učenc Ján Scotus Eriugena (810 – 877), ktorý vynikal znalosťou gréckeho jazyka.

Karolínsky palác bol hospodársky sebestačný. Obklopovali ho príbytky a dielne remeselníkov a najrôznejších pracovníkov, ktorých práca vychádzala z potrieb dvora. Podobne bolo usporiadané aj opátstvo. Fungovalo nielen ako veľké sociálne a hospodárske centrum, vlastník rozsiahleho pozemkového majetku, stredisko pôdy získanej na kultiváciu, ale

predstavovalo tiež miesto mnohostrannej a intenzívnej kultúrnej činnosti. Obidve karolínske inštitúcie, palác a opátstvo zastrešovali najvyššiu duchovnú a intelektuálnu kultúru svojej doby. Pestovali tradíciu vzdelania, písomníctva, umenia, architektúry, hudby, liturgie, maliarstva a kaligrafie, ktoré boli základnými piliermi stredovekej kultúry.

Zásluhou veľkých kláštorných centier (St. Gallen, Reichenau a Corvey) dokázala karolínska kultúra prežiť pád karolínskej ríše, spôsobený okrem nedostatočnej vnútornej jednoty barbarskými vpádmi Vikingov a Saracénov. Pochodeň kultúry bola odovzdaná novej saskkej ríši.

3. Stabilizácia kresťanskej kultúry

Dve spoločnosti a dve kultúry

V ranej stredovekej spoločnosti existovali dve spoločnosti a dve kultúry. Bola to na jednej strane spoločnosť cirkvi, sústredená v kláštoroch a v biskupských mestách. Cirkev sa ujala latinskej tradície a kultúry a zároveň hájila mravné a duchovné ideály kresťanstva. Na druhej strane to bola spoločnosť feudálnej šľachty a jej družín, ktorá trávila svoj život v ustavičných vojnách a súkromných sporoch. V 10. storočí sa rozhodovalo o tom, či spoločnosť bojujúcej šľachty ovládne a pohltí pokojnú spoločnosť cirkvi, alebo či sa naopak cirkvi podarí odovzdať svoje ideály a vyššiu kultúru šľachte, ako to už dokázala v barbarských monarchiách Anglosasov a Frankov.

Dielo obnovy saských cisárov a kráľov z Wessexu

V nových pomeroch na výsledky karolínskej renesancie nadviazali oblastné a národné pospolitosti. Aktuálnym sa stal karolínsky ideál kresťanského kráľovstva. Kráľovstvo bolo jedinou inštitúciou, spoločnou pre obe spoločnosti a stelesňujúcou tradície obidvoch kultúr.

O národnú obnovu v duchu karolínskej tradície sa ako prví pokúsili saskí cisári a králi z Wessexu. Bol to začiatok spolupráce medzi národnou monarchiou a národnou cirkvou. Okrem tohto ideálneho spojenia došlo vo Wessexe k vzniku a rozvoju novej domácej kultúry na základe karolínskej tradície a pod patronátom národnej monarchie. Ide o vedomý pokus prispôsobiť kresťanskú klasickú kultúru potrebám novej národnej kultúry. Príkladom sú početné preklady, ktoré obstaral kráľ Alfréd Veľký (871 – 901) vďaka učencom z cudziny. Do domáceho anglosaského jazyka nechal preložiť Bibliu a napísať staré eposy, zákony a dejiny.

Dielo obnovy klasickej tradície, s ktorým začal kráľ Alfréd a jeho nástupcovia v anglosaskom kráľovstve, uskutočňovali na širšom základe a s trvalejšími výsledkami saskí králi v Nemecku.

Kultúrne snahy Otonovcov

Prvý zo saského rodu dynastie Otonovcov Henrich I. (876 – 936), ktorý si vyslúžil označenie „negramotný barbar“, sa o kultúru nejako zvlášť nestaral, rovnako ani o cirkevné záležitosti. Bol totiž typický vojenský vodca, ktorý po víťazstve nad Maďarmi (bitka na rieke Lechu v roku 955) bol vyzdihovaný ako ochranca kresťanskej Európy pred pohanmi.

Na rozkvet kultúry karolínskeho obdobia nadviazali až ďalší vládcovia z rodu Otonovcov.

Na zlepšovaní kultúrnej situácie v krajine sa ako prvý podieľal Oto I. Veľký (936 – 973), ktorý ovládol polovicu starej ríše Frankov. Založil arcibiskupstvo v Magdeburgu, ktoré malo dohliadať na misiu medzi Slovanmi. Pomenovanie Magdeburgu (*Magd* – dievča, panna) má slovanský pôvod. Vďaka misii medzi polabskými Slovanmi vzniklo niekoľko biskupstiev – Zeitz, Merseburg, Naumburg. Tak sa cisárska koruna dostala až na okraj kresťanského sveta.

Na nemeckých biskupov prenášal Oto panovnícke povinnosti. Všetci biskupi a opáti starých karolínskych kláštorov, ba aj niektoré abatiše sa stali „duchovnými ríšskymi kniežatami“. Toto zvláštne prepojenie cirkevnej a svetskej moci vzniklo iba na ríšskej pôde, spočiatku v Nemecku, neskôr v hornej Itálii. Tak sa cirkev stala pevnou súčasťou mocenskej štruktúry.

Z karolínskej tradície prevzal nemecký panovník aj dvorskú kaplnku a dvorskú kanceláriu. S rastúcim počtom písomností úroveň kancelárie vzrástla. Pevne stanovenými formami písma, pečením, výberom slov a kompozíciou kráľovských listín chránila záznamy pred sfalšovaním. Podľa vzoru nemeckej kráľovskej kancelárie bola dokonca reformovaná pápežská kancelária.

Po získaní longobardskej (italskej) koruny sa Oto I. postaral o oživenie kultúry v severnej a strednej Itálii. Tak bola Itália spojená s civilizovaným svetom Stredomoria. Toto oživenie bolo sprevádzané novým prebudením národného cítenia a starých občianskych tradícií. V italských mestách prežívali staré tradície svetskej kultúry, ktorých reprezentantmi boli laické školy.

Staré ideály klasickej rétoriky udržiavali učitelia gramatiky. Otonská ríša postupne stratila svoj saský charakter a stala sa nadnárodnou mocnosťou.

Zo svojho prvého ťaženia do Itálie priviedol Oto I. učiteľov gramatiky. Tí pôsobili potom v katedrálnych školách v Kolíne nad Rýnom, v Magdeburgu, v Ausburgu, v Hildesheime a v Bambergu. Z kláštorov a biskupstiev vyšli významní predstavitelia dobovej nemeckej po latinsky písanej literatúry. Preto kláštorné knižnice, ktoré boli v tejto dobe spojené so školami, možno právom označiť za centrá literárnej činnosti.

V kláštore Sankt Gallen vznikla rozsiahla epická skladba (1465 veršov), známa ako Waltharius, ktorá približuje dobrodružstvá z vojnových výprav Germánov proti Hunom. Pôvodca skladby sa inšpiroval rímskym básnikom Vergiliom a najvýznamnejším ranokresťanským poetom Prudentiom.

Boli však vytvorené aj literárne práce, ktoré neboli natoľko závislé na antickej tradícii. Ide o životy svätých mužov a žien.

Magdeburský arcibiskup Adalbert (okolo 910 – 981) napísal pokračovanie kroniky Regina z Prümü (zomr. 915). Historiografii sa venoval tiež Widukind z Corvey (asi 925 – 975), ktorý sa vo svojom diele *Tri knihy o činoch Sasov* (*Res gestae saxonicae sive annalium libri tres*) venoval otonským panovníkom, najmä Henrichovi I. Vtáčnikovi a cisárovi Otovi I. Veľkému.

Literárne činní neboli len muži, ale i ženy. Najznámejšia z nich sa v Hrotsvite z Gandersheimu (zomrela v roku 975). Táto poetka, označovaná ako „nemecká Sapfó“, žila v dolnosaskom kláštore Gandersheim, kde získala vzdelanie a vytvorila originálne dielo. Napísala viacero historických eposov o činoch otonských vládcov a spísala tiež dejiny kláštora Gandersheim. Prebásnila antické látky tak, aby boli prijateľné pre kresťanské publikum a zároveň prispievali k sláve otonského cisárskeho rodu. Hrotsvitine drámy sa pokladajú za prvé dramatické diela stredovekého kresťanského sveta vôbec. Sú v nich vykreslení ideálni hrdinovia, ktorých správanie malo byť pre kresťanské spoločenstvo inšpiráciou.

Dielom *Gallicanus* Hrotsvita obnovila tradíciu knižnej drámy po takmer tisícročnej odmlke. Námetom drámy je život mučeníkov Jána a Pavla z Ríma. Podľa Hrotsvitinej predlohy cisár Konštantín vyzýva vojvodu Gallicana, aby vyšiel do boja proti poslednému národu, ktorý sa nepodrobil rímskej moci, proti Skythom. Gallicanus žiada, aby bolo jeho prípadné víťazstvo nad Skythmi odmenené rukou cisárovej dcéry Konštantíny. Princezná však zložila sľub čistoty, preto Gallicana odmietne. Poradí otcovi, aby nechal veciam voľný priebeh, vyžiada si, aby k nej Gallicanus ako

zástavu lásky poslal svoje dve dcéry, ktoré sa chystá obrátiť a naopak ku Gallicanovi poslať svojich komorníkov Jána a Pavla, aby ho na výprave sprevádzali a tiež primáli ku obráteniu.

Vojáci: *Přišly urozené Gallicanovy dcery; jsou tvé důvěrné přízně, paní Konstancie, pro svou vynikající krásu, moudrost i počestnost opravdu hodny.*
Konstancie: *Dobře; ať jsou s úctou uvedeny. – Kriste, jenž miluješ panenství a čistotu a dáváš sílu k ní, kterýs mne na přímluvu mučednice Anežky vytrhl ze zlé tělesné nemoci a právě tak z bludu pohanství, kterýs mi předurčil panenské lože své Rodičky prečisté, kde ses zjevil ty, pravý Bůh před stvořením světa zrozený z Boha Otce, a zároveň pravý člověk zrozený z Matky v čase, tebe, moudrost pravou a Otci souvěkou, skrze niž všechno bylo stvořeno a jejíž vůlí veškerenstvo žije a je řízeno, vroucně prosím, abys Gallicana, který se snaží mou láskou k tobě svým citem uhasit, ráčil přitáhnout k sobě a od jeho úmyslu odvrátit a dal, aby ses pro jeho dcery Ženichem stal; ať v novém smýšlení cítí, jak sladká je tvoje láska, ať se pozemské lásky vzdají a za to se se sborem svatých panen spojí.²*

Vnuk Ota Veľkého – Oto III. (983 – 1002) mal latinské a grécke vzdelanie, o ktoré sa postarala jeho matka, princezná Theophano, neter východorímskeho cisára Jána Cimiskesa I. Oto III. sa ako jediný cisár usadil na rímskom Palatine, tak ako jeho antickí predchodcovia. Podobne ako Karol Veľký si dokázal získať a vo svojej blízkosti udržať mnohých mysliteľov a vzdelancov, ako boli jeho poradcovia a dôverníci: biskup Bernward z Hildesheimu (okolo 960 – 1022) a teológ Gerbert z Aurillacu (okolo 950 – 1003).

Biskup Thietmar z Merseburgu (975 – 1018) skoncipoval dejiny svojho biskupstva *Chronikon*, vynikajúci prameň pre oboznámenie sa s vládou Otonovcov. Thietmarova kronika siaha až do roku 843, keď sa vo Verdune rozpadla ríša Karolovcov. Thietmar na mnohých miestach opúšťa úlohu nezaujatého rozprávača a uchyluje sa k osobnej výpovedi.

„Potrebujem nápravu vo všetkom, pretože som sa dosť neobrátil k Tomu, ktorý je hodný chvály nado všetko. Na prvý pohľad vidíš, čitateľu, významného muža, ale v skutočnosti je to iba malý človečik so znetvorenou

tvárou leva a bokom, kde bujnie stále sa zväčšujúci vred. Môj nos, už v detstve prerazený, mi dodáva smiešny vzhľad. Na to by som sa však nijako nesťažoval, keby som mal iné prednosti. Som ale ničomník, príliš prchký a veľmi neochotný k dobrým činom, závistlivý, zlomyseľný voči iným, hoci sám hodný posmechu. Nikoho nešetím, hoci je to mojou povinnosťou. Som pôžitkár a pokrytec, lakomec a nactiutľhač. A aby som ukončil tieto oprávnené výčitky, som horší, než je možno vysloviť, ba dokonca pomyslieť. Každý môže nie šeptom, ale naopak pekne nahlas prehlásiť, že som hriešnik a mne neostáva než svojich bratov pokorne prosiť o potrestanie. Mnohí sú ľuďmi tak chválení, že nám iba málo bráni v tom, aby sme ich počítali medzi najlepších. Pretože je ale pravda, že človeku chýba veľa k úplnej dokonalosti, čomu prospeje čítať o ešte horších? Každá chvála sa spieva až nakoniec a ľudský život sa preveruje ohňom.“

Svetovým dejinám sa venoval Herman Chromý (1013 – 1054) z Reichenau v kronike (*Chronicon*), v ktorej zhrnul udalosti od Kristovho narodenia až do roku 1054. Okrem toho Herman napísal niekoľko liturgických a hagiografických spisov a hudobno-teoretický traktát. Dôkazom jeho záujmu o aritmetiku a astronómiu sú práce o používaní abakusu (počítací stroj), o konštrukcii a používaní astrolábu (prístroj na určovanie zemepisných súradníc) a o zatmeniach Slnka a Mesiaca. Zostavil aj chronologické tabuľky, v ktorých opravil niektoré výpočty Bedu Ctihodného.

V otonskej dobe nebola v literatúre živá len rímska tradícia. Začína sa rozširovať aj literatúra v národných jazykoch. Najdôležitejším písomným dedičstvom z tejto doby je literárne opísanie životov svätých mužov a žien. Niektorí autori opustili antické predlohy a hľadali spôsob, ako vyjadriť svoje životné ideály. Napríklad život svätca, grófa Geralda z Aurillacu vychádza z toho, že skutočný kresťanský ideál je treba hľadať v rehol'nom živote. Preto rozpráva o túžbe protagonistu po kláštore. Do spisu tohto typu je vkomponovaný obraz „kresťanského rytiera“.

Knížná kultúra otonskej doby prežila vďaka kláštorným centrá, akým bol benediktínsky kláštor na ostrove Reichenau. Zo zachovaných rukopisov vynikajú *Codex Egberti* – evanjeliár arcibiskupa Egberta (980 – 993), sakramentár kolínskeho arcibiskupa Gera (pred rokom 969) a evanjeliár Henricha II. Svätého (1002 – 1024).

V poslednej etape jestvovania otonskej ríše sa z kultúry a vzdelanosti začali vytrácať dovedy prevládajúce prístupy mechanického učenia

2) Hrotsvita z Gandersheimu: *Duchovní dramata*. Prel. Irena Zachová. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 51 – 52. ISBN 80-7021-704-9.

o opakovaní myšlienok autorít a väčší priestor sa dával originálnejším prístupom v uvažovaní i v umeleckej tvorbe.

Kultúrne provincie na začiatku 11. storočia

Rozhodný obrat v európskych dejinách znamená 11. storočie. Je obdobím znovuoživenia európskej kultúry. Lebo predchádzajúci rozkvet kultúry bol len dočasný. No od 11. storočia začína výraznejší pokrok. Tento pohyb sa prejavuje novými formami života vo všetkých oblastiach spoločenskej činnosti – v obchode, v občianskom živote, v politických organizáciách rovnako ako v náboženstve, vo vede a v umení. Základy dnešnej podoby sveta boli položené nielen vytvorením inštitúcií, ale predovšetkým formovaním spoločenstva európskych národov.

Začiatkom 11. storočia bola Európa rozdelená na niekoľko odlišných kultúrnych provincií. V severozápadnej Európe to bola *nordická kultúra*, ktorá sa začínala stávať zložkou kresťanstva bez toho, aby sa úplne vzdala nezávislosti od svojej kultúrnej tradície.

Na juhu Španielska a v severnej Afrike to bola *moslimská kultúra*, ktorá prakticky zahŕňala celú oblasť západného Stredomoria. *Byzantská kultúra* ovládala Balkán a Egejské more a oporné body mala v južnej Itálii, pri Adriatickom mori a v italských obchodných mestách (Benátky, Amalfi, Pisa). V geografickom priestore od Čierneho mora k Bielemu a Baltskému moru žili *Slovania, Balti a ugrofínske národy*. Boli to väčšinou pohania a barbari, i keď začínali byť ovplyvňovaní byzantskou kultúrou z juhu, nordickou kultúrou zo Škandinávie a moslimskou kultúrou zo Strednej Ázie a od Kaspického mora.

Nová kresťanská kultúra bola obmedzená najmä na oblasť bývalej karolínskej ríše a svoj stred mala v starých franských územiach severného Francúzska a západného Nemecka. Začínala sa rýchlo šíriť všetkými smermi. Na západe víťazstvo Normanov vyňalo Anglicko zo sféry nordickej kultúry. Na severe a na východe ovládla táto vnútrokontinentálna kultúra západných Slovanov a ovplyvnila aj Škandináviu. Pokúsila sa tiež o znovudobytie Stredomoria z moci islamu.

Karolínska jednota sa stala základom a východiskovým bodom celého vývoja stredovekej západnej civilizácie. Územie rozprestierajúce sa od Loiry k Rýnu bolo materskou pôdou stredovekej kultúry. Bolo kolískou

gotickej architektúry, významných stredovekých škôl, mníšskych a cirkevných reformných hnutí a ideálov križiackych výprav. Bolo to centrum typického vývoja feudálneho štátu, severoeurópskeho rozvoja miest a inštitúcie rytierstva. Tu došlo k dokonalej syntéze medzi germánskym severom na jednej strane a duchovným poriadkom cirkvi a tradícií latinskej kultúry na druhej strane.

Kontakt s vyššou civilizáciou islamského a byzantského sveta mal rozhodujúci vplyv na európsku kultúru. Prejavil sa jednak rozvojom novej aristokratickej dvorskej kultúry a novej domácej literatúry a jednak prevzatím grécko-arabskej vedeckej tradície a vzostupom novej intelektuálnej kultúry. Tieto vplyvy rástli, dokiaľ neboli zastavené renesanciou klasickej tradície, ktorá sa časovo prekrývala s podmanením Východu Turkami a s oddelením Západu od islamského sveta. Podľa anglického historika Ch. Dawsona sa koncom stredoveku Európa obrátila chrbtom k Východu a začala pozeráť na Západ k Atlantickému oceánu.

Stredoveká jednota nebola trvalá, bola založená na spojení cirkvi s národmi na severe a premiešaná orientálnymi vplyvmi. Jej koniec neznamenal zánik európskej jednoty. Západná kultúra sa stala viac autonómnou, viac sebestačnou a viac „okcidentálnou“. Kultúrna jednota sa opierala skôr o spoločnú intelektuálnu tradíciu a spoločnú vernosť klasickej tradícii ako o spoločnú vieru. Putom duchovnej jednoty nebola totiž latinská liturgia, ale latinská gramatika. Miesto mnícha a rytiera zaujal učenc a gentleman ako reprezentatívne postavy západnej kultúry.

4. Kultúra kláštora

Podoby kláštorného života

„Útek mníchov pred svetom“ (*fuga mundi*) mal rôzne formy od odchodu na odlahlé miesto až po skôr symbolické odlúčenie, ktoré mníchom umožňovalo neopustiť sídelné centrá a neprerušit' spoločenské vzťahy.

Pustovník je v istom zmysle vzdelanec a pustatinu možno považovať za najodľahlejšie centrum vzdelaneckej kultúry. Lebo k pustovníkom prichádzali ľudia po radu. Návšteva kráľa u pustovníka je téma spracovávaná v stredovekej literatúre mnohými spôsobmi. Pustovník bol vždy v kontakte s kultúrnym svetom.

S pustovníkmi a neskôr s celými skupinami rehoľníkov žijúcimi v izolácii na okraji spoločnosti kontrastovali mníšske spoločnosti sídliace medzi ľuďmi a zapojené do spoločenského života. Mnísi zameraní na vzdelanosť a predovšetkým na liturgiu tvorili integrálnu súčasť dobovej sociálnej, ekonomickej a politickej štruktúry spoločnosti.

Prvý kláštor v Gálii pri meste Poitiers založil Martin z Tours, syn rímskeho tribúna, ktorý tu slúžil ako cisársky gardový jazdec. Keď sa stal biskupom v meste Tours (371), zotrval pri mníšskom spôsobe života. Jeho kláštory sa stali východiskom západného mníšstva.

Dlhú dobu žil v cele, ktorá bola pristavená ku kostolu. Potom však už nemohol zniesť všetok ten nepokoj vyvolávaný hojnými návštevníkmi. Preto si pre seba postavil asi dve míle za mestom kláštor.

To miesto bolo také skryté a odlahlé, že Martin nemal žiaden dôvod túžiť po osamelosti púšte. Na jednej strane bola plošina uzatvorená príkrvou skalnou stenou vysokej hory. Otvorenú rovinu uzatvárala miernym oblúkom rieka Loira. Existoval tam jediný prístup a ten bol dosť úzky. Martin mal celu postavenú z dreva. A práve tak bývalo aj mnoho bratov. Väčšina si ich však vyhlúbila v stene strmej hory jaskyne a tak si urobili obydlia.

Bolo tam asi osemdesiat žiakov, ktorí sa chceli formovať podľa vzoru blaženého učiteľa. Nikto tam nemal nič vlastné, všetko patrilo spoločstvu. Kúpa a predaj – niečo, čo je u mníchov bežné! – tam neboli povolené. Okrem písárskych prác tam sa neprevádzalo žiadne remeslo. K tejto práci boli vedení len mladší, starší sa venovali modlitbe. Len zriedka opúšťali svoje cely, s výnimkou zhromažďovania s spoločným modlitbám. Spoločne jedli po čase pôstu. Víno nikto nepoznal, iba ak ho k pitiu donútila choroba. Väčšina z nich nosila odev z tavej srsti. Jemnejšie šaty sa považovali za zločin. Zvlášť podivuhodné pritom je, že mnohí z nich pochádzali z panského stavu. Hoci boli vychovaní úplne iným spôsobom, nútili sa teraz k ponížnosti a umŕtvovaniu. Mnohých z nich sme neskôr videli ako biskupov. Ktoré mesto alebo ktorá cirkev by napokon nemala rada za biskupa niekoho z Martinovho kláštora?

(Sulpicius Severus: Život Martina z Tours, 397)

Mníšsky spôsob života sa v Európe presadzoval rozptýlene a zo spoločenského hľadiska mal spočiatku – s výnimkou Írska – okrajový význam. Tieto tendencie sa začali meniť s nástupom pápeža Gregora I. (590 – 604). Ten sa rozhodol vyslať misiu do Anglicka s cieľom obrátiť pohanov na kresťanstvo a toto poslanie zveril skupine mníchov z rímskeho kláštora, v ktorom predtým žil. Anglická misia bola taká úspešná, že sa v priebehu necelého storočia všetky anglosaské kráľovstvá pripojili k rímskemu kresťanstvu.

Misijný čin pápeža Gregora spomína vo svojich *Cirkevných dejinách národa Anglov* Beda Ctihodný.

„V tých časoch, to jest roku 605, blahoslavený pápež Gregor, keď trinásť rokov, šesť mesiacov a desať dní veľmi slávne vládol na stolci rímskej a apoštolskej cirkvi, zomrel a bol prenesený na večný stolec kráľovstva nebeského. Patrí sa, aby sme o ňom podali dlhší výklad, pretože jeho úsilím bol náš národ – teda Anglovia – obrátený od moci Satana k viere v Krista. Gregora právom smieme a máme nazývať naším apoštolom: lebo keď začal vykonávať úrad pápeža nad celým svetom a stál v čele na pravú vieru obrátených cirkví, vytvoril aj z nášho národa, doposiaľ obráteného k modlám, cirkev Ježiša Krista. Nech nám je teda dovolené hovoriť o ňom ako o apoštolovi, pretože aj keď pre iné národy apoštolom nie je, pre nás ním je! Veď my sme pečatou jeho apoštolstva v Pánovi!“

Po kristianizácii Anglicka nasledovala evanjelizácia germánskych území a obrátenie Germánov. Najznámejší z týchto mníchov-misionárov – svätý Bonifác, pôvodným menom Winfrid – zohral hlavnú úlohu v reforme franskej cirkvi v polovici 8. storočia.

Táto transformácia umožnila mníchom opustiť okrajové postavenie a včleniť sa do dominantných štruktúr spoločnosti. Spoločenská úloha mníchov v Európe vzrástla so vzostupom dynastie Karolovcov. Karol Veľký poveril mníchov, aby boli jeho radcami a modlili sa za úspech jeho zbraní. Ďalší panovník z karolínskej dynastie Ludovít Pobožný sa pustil do presadzovania kláštorného života podľa jednotného vzoru a vo všetkých kláštoroch sa snažil aplikovať benediktínsku rehoľu. Napriek tomuto programu zjednotenia zostával každý kláštor odlišnou jednotkou. Určujúcou charakteristikou tohto mníšskeho modelu bola liturgia. Základným zmyslom kláštora bolo udržiavať pravidelný a neprerušovaný rad bohoslužieb.

Kultúra inšpirovaná Starou zmluvou

Svojou inšpiráciou, schémami myslenia a rétorikou sa mnísi v rámci liturgie podieľali na kultúre, ktorá bola v mnohom inšpirovaná Starou zmluvou. Príklady povinností, ktoré bolo treba plniť, a výsady poskytované rehoľníkom sa objavujú v inštrukciách dávaných levitom v Štvrtej Mojžišovej knihe. Leviti boli povinní „slúžiť a pracovať pri stane stretávania“ a obetnej bohoslužbe (Numeri 4, 3). Inšpiráciou bolo tiež pomazanie Šaula a Dávida za kráľov Samuelom (1 Samuelova 10, 1; 6, 13).

Tento klasický mníšsky model pevne zakotvený v spoločnosti získaval rehoľníkov z najvyšších stupňov spoločenského rebríčka. Opáti a predstavené boli potomkami významných kráľovských, kniežacích a grófskych rodov. Využívali voľný prístup k mocným, aby poslúžili záujmom svojich kláštorov, ale pokúšali sa ovplyvňovať aj spôsob života mocných. Hoci vplyv mníchov nemohol prekročiť isté hranice, nikdy neprestali definovať kritériá správania kráľov a šľachty tým, že spisovali životopisy, kázne a politicky zafarbené teologické traktáty.

Mnísi a rehoľnice boli pre spoločnosť nanajvýš potrební, lebo mali monopol na modlitbu. Ich náboženská funkcia v rámci výrazne diferencovaného spoločenského usporiadania bola zásadná.

Modlitba ako princíp kresťanského života

V legendách a kronikách, ktoré vznikli v období formovania uhorskej štátnej ideológie a domácej latinskej kultúry, približne v rozpätí 11. až 13. storočia, príkladný kresťanský život, život zasvätený Bohu, ktorého podstatnou súčasťou bolo rozjímanie a zotrúvanie na modlitbách, predstavuje zbožný život kráľa (či kráľoviča) a kráľovskej dcéry.

Predstava o zbožnom kráľovi sa rozvíja v troch legendách o zakladateľovi Uhorského kráľovstva – kráľovi Štefanovi (1000 – 1038), ktorý je pokladaný za apoštola Uhrov. Profil modlitebného života tohto panovníka možno načrtnúť na základe obsahu najrozsiahlnejšej a literárne najpôsobivejšej „Hartvikovej“ legendy. Táto legenda hovorí o spôsobe modlenia, o čase a predmete modlitby panovníka. Štefan I. „často s tvárou na dlažbe budovy svätého chrámu prelieval slzy“, modlil sa zväčša „v tichu noci“, lebo cez deň bol zaneprázdnený kráľovskými povinnosťami. V modlitbách predkladal Bohu predovšetkým svojho syna Imricha, ktorého „odporúčal do ochrany Krista a jeho Matky, vždy Panny. Vrucne si priať, aby Imrich zostal nažive, aby sa dostal na čelo kráľovstva. A aby sa stal schopnejším ovládať kormidlo takého veľkého štátu, (prikázal), aby pri každodennom vyučovaní dával prednosť načúvaní ponaučení pravoverných mužov.“

Kráľovičovi Imrichovi (zomrel roku 1031) je venovaná Kniha mravných ponaučení, prvá kniha zákonov uhorského kráľa Štefana I. Toto tzv. panovnícke zrkadlo, akýsi návod na úspešnú vládu, je mimochodom pokladané za najstaršie literárne dielo, ktoré vzniklo v Uhorsku. Zotrúvanie v modlitbách predstavuje jedno z desiatich ponaučení a jeho pointa je nasledovná: „Vytrvalosť v modlitbe je veľkým vkladom pre blaho kráľovstva, a preto je deviatym pravidlom kráľovskej dôstojnosti. Ustavičná modlitba znamená obmytie a odpustenie hriechov.“

V panovníckom zrkadle sú zaznamenané dve krátke modlitby s biblickou inšpiráciou. Prvá odkazuje na starozmluvného kráľa Šalamúna:

„Ty však, môj syn, kedykoľvek sa ponáhľáš do Božieho chrámu, aby si spolu s kráľovským synom Šalamúnom vzýval Boha, aj ty sám ako kráľ stále hovor: ‚Zošli, Pane, múdrosť z trónu svojej velebnosti, aby bola a pracovala so mnou, aby som vedel, čo Ti je milé po celý čas.‘“ (Múdr 9, 10). V druhom prípade ide o inšpiráciu modlitbou zo starozmluvnej Knihy Sirachovca: „Pane, otec a Boh môjho života, neopúšťaj ma v zlých

úvahách! Nedopuť, aby sa moje oči pyšne vynášali a odvráť' odo mňa zlú túžbu. Pane, zbav ma žiadostivosti a neponechávaj ma duchu bezbožnému a nehanebnému. “ (Sir 23, 4 – 6). Napokon sa v ponaučení zvýrazňuje duchovný úžitok z modlitby a jej pozitívne účinky: „Túto modlitbu používali starí králi a používajú ju aj ty, aby ťa Boh ráčil zbaviť všetkých nerestí a aby si bol nazývaný nepreemožiteľným kráľom. Tiež pros, aby od teba zapudil záhalčivosť a malátnosť a poskytol ti podporu všetkých cností, ktorými by si premohol viditeľných i neviditeľných nepriateľov, aby si mohol so všetkými svojimi poddanými v bezpečí a zbavený akéhokoľvek útoku nepriateľov skončiť v pokoji beh veku svojho života.“

O Imrichovom modelovom praktizovaní zbožnosti hovorí bližšie *Legenda o vojvodovi svätom Imrichovi*. Tento uhorský kráľovič, ktorému sa preukazovala úcta ako patrónovi cudnosti a panictva, svoju dušu „naplňal chlebom slova“ a podľa vzoru biblického Dávida spieval Bohu žalmy: „pred dvoma svietnikmi svietiacimi pred ním bdel pri speve žalmov Bohu a na konci každého žalmu žiadal so skrúseným srdcom odpustenie hriechov.“

Do pozície modlitebníka stavia legenda aj Ladislava I. (1077 – 1095), ktorý sa preslávil ako ochranca slabých, ohrozovaných a ukrivdených. Tomuto panovníkovi, stelesňujúcemu dobový ideál kresťanského rytiera (*miles christianus*), bolo na Slovensku zasvätených 48 kostolov, v niektorých z nich sa dodnes zachovali fresky, znázorňujúce jeho súboj s Kumánom. V legende sa kladie dôraz nielen na jeho štedrú podporu cirkvi, ale aj na hlbokú kresťanskú vieru a mimoriadnu zbožnosť. Modlitba sa u Ladislava spájala s pôstom a hraničila s mystickým vytržením:

„Tento spravodlivý kráľ bol pokorný, zbožný a najmä štedrý. Obdaroval všetky kráľovské kostoly a kláštory, založené, či už ním alebo kýmkoľvek iným; o jeho zásluhách až do dnešného dňa hovoria kostoly Uhrov. Zriadil dve biskupstvá a bohato ich obdaroval. Bol veľký a štedrý podľa svojho slávneho mena. Neprestajne sa postil a modlil, oplakával hriechy svojho ľudu a vo svojom srdci ponúkal Bohu živú obeť. Keď bol unavený častými (hojnými) modlitbami, nežiadal si mäkkú podušku, ale odpočinul si v predsieni. V ktorúsi noc prišiel do kláštora (kostola) vo Varadíne, aby sa ako zvyčajne pomodlil. No stalo sa, že keď sa dlhšie modlil, jeho komorník, ktorý ho vonku sám očakával, omrzený z dlhého čakania, vstal a pozrel sa (do kostola); videl svojho pána (s jeho) osláveným telom, zázračne vyzdvihnutého do vzduchu.“

Okrem kráľov modlitebníkov legendy približujú aj modlitebný život dvoch kráľovských dcér: Alžbety (1207 – 1231), dcéry uhorského kráľa Ondreja II., a o jednu generáciu mladšej Margity (1242 – 1270), dcéry kráľa Bela IV. Obidve naplňajú svojím spôsobom života v legendách oficializovaný ideál kresťanskej ženy, ktorá mala byť aj horlivou modlitebníčkou.

Svätá Alžbeta sa pokladá za predstaviteľku novej vlny zbožnosti, v intenciách ktorej sa venovala starostlivosti o chudobných a chorých. V legende sa poukazuje na to, že už ako dieťa prinášala Bohu svojimi modlitbami každodennú obeť a ako vydatá bola do modlitieb „ponorená v denných a nočných hodinách“. Ďalej sa popisujú výsledky jej modlitebného úsilia. Posilňovaná modlitbou dokázala sa zriecť všetkých pozemských vecí a naplniť prikázanie o láske k blížnemu i nepriateľom: „Po modlitbe k Pánovi svojim milým služobníckam vravela: „Pán vypočul moju modlitbu a hľa, všetky svetské majetky a bohatstvo, ktoré som kedysi milovala, pokladám za smeti a Boh mi je svedkom, že aj na najdrahších maličkých z môjho lona, ktorých objímam najjemnejším citom, hľadím teraz ako na ktoréhokoľvek blízkeho. Jemu som ich obetovala a zverila, nech on s nimi naloží a plní zámer svojej vôle. Znesiem nactiutrhánie a útoky zlomyseľných ľudí, blahoželám si a teším sa, že som sa zriekla všetkého a milujem Stvoriteľa všetkých vecí, a nie svet.“ Alžbetine modlitebné príhovory, vrátane modlitieb za potreby iných (napríklad za stratenú matku malého chlapčeka), boli vždy vypočuté. Upozorňuje sa tiež na nadprirodzenú moc jej modlitieb: „Jej modlitby mali takú moc, že prenikali nielen duchovne, ale aj telesne.“

Alžbetinu nasledovníčku v modlitbe Margitu Uhorskú rodičia vraj už pred narodením prisľúbili obetovať Bohu, aby s Božou pomocou rýchlo pominulo obsadenie uhorského kráľovstva vojskami Tatárov. Faktom zostáva, že ako štvorročná sa dostala do kláštora dominikánok. V tejto reholi zotrvala až do svojej predčasnej smrti. Príznačne sa už v detskom veku na počudovanie všetkých vyhýbala hrám a neprestajne sa modlila a radovala zo spoločenstva s Kristom – „nebeským Ženíchom“: „A s dušou plne sústredenou na Boha stránila sa každej ľahkomyselnosti, uprednostňovala pravdivé pred lživým a vymenila bezstarostnosť za vážnosť. Preto si malička postavila drobný oltár, pred ktorým tak ako Dávid pred Pánovou archou zmluvy obetovala Bohu svoje pokorné modlitby. Každá zábava sa jej videla škodlivá, ak sa nevzťahovala alebo ak nepodnecovala ducha na lásku k Bohu. Jej radosťou a jej zábavou bol Kráľ panien, jej Ženích.“ Prítomnosť Ukrižovaného vo svojom živote vyhľadávala a pociťovala neustále: „Okrem toho často po skončení Božích služieb, keď

ostatné sestry vychádzali z chóru a uberali sa do refektára, panna Margita zostala kláčať pred obrazom Ukrižovaného, ktorý bol pri vchode do kapitulnej sály, a tak dlho zotrúvala v modlitbe, že zabudla na jedlo a občerstvená lahodnosťou obrazu Ukrižovaného, viackrát sa pri ňom zdržala až do ďalšieho spoločného jedla.“ Viac ako ušľachtilosť tela si Margita cenila „urodzenosť srdca“.

Margita sa intenzívne modlila a postila už v deň predchádzajúci svätému prijímaniu, ďalej v predvečer sviatkov, ale tiež v tých najobyčajnejších chvíľach: „Mnohokrát, keď s ostatnými sedela pri jedle za stolom, ona väčšinou, kým ostatné jedli, zakryla si tvár a potichu sa modlila.“ Modlitbami si vyplňala deň i noc. Nikdy nevynechala nočnú pobožnosť, po ktorej sa modlila zväčša až do úsvitu. Od modlitby ju neodpútala ani návšteva príbuzných, ani nehoda (pád dosky na hlavu). Pri modlitbe však mala rada súkromie. A nechýbali ani nadprirodzené úkazy: „zjavili sa jej nevidané a neslýchané znamenia na slnku a mesiaci.“ Margitina zbožná modlitba zanechala stopy aj na jej tele. Po modlitbe jej tvár žiarila ako tvár starozmluvného Mojžiša. Raz sa zjavil nad jej hlavou ohnivý kotúč a veľká žiara, podobne ako Mojžišovi horiaci ker. Takéto modlitby utíšili vietor, spôsobili rozbitie voza a následné uvedenie do pôvodného stavu, spustili dážď, vyvolali zázračný príliv a odliv Dunaja. Margita sa pravidelne modlievala za uzdravenie a bola tiež obdarená prorockým duchom.

Napriek popisovaným účinkom majú Margitine modlitby charakter jednoduchých a veľmi konkrétnych prosieb: „Pane Ježišu Kriste a svätá Panna Mária, prosím vás, aby sa voz tohto brata polámal a aby bol tak nútený zostať s nami a znovu kázať Božie slovo.“ Príznakom Margitinej modlitebnej horlivosti je klácanie na kolenách a vylievanie slz: „Kľakla na kolená a so slzami sa modlila: ‚Ó, Pane Bože, ak sa ti len trochu páči moja služba, prosím ťa, aby táto služobnica nezomrela, ale bola nájdená a živá vyťahnutá zo studne, aby som mohla byť ušetrená tohto napomínania.‘“

Všetci protagonisti legiend – ako to vyplýva aj z citovaných úryvkov – boli horlivými mariánskymi ctiteľmi. V tejto súvislosti autor *Väčšej legiendy o kráľovi Štefanovi* napísal: „Svätý muž po ustupovaní nepriateľov pochopil, že Boh naňho milosrdne zhladal, padol na zem a ďakoval Kristovi a jeho Rodičke a do jej ochrany odporúčal ustavičnými modlitbami seba a kráľovstvo.“

Legiendy, keďže boli nábožným čítaním, tiež obvykle končia modlitbou, napríklad *Legenda o svätom Ladislavovi*: „S prispéním Pána nášho Ježiša Krista, ktorý s Bohom Otcom a Duchom svätým žije a kraluje, po všetky veky vekov. Amen.“

Oslava Boha a a vzývanie Božej pomoci bolo príznačné pre všetky podžánre historiografie, dokonca aj pre tzv. historické pramene. Tak napríklad prológ listiny sa neobišiel bez invokačnej formulky. Tento postoj ľudského ducha nachádzame aj v *Kronike anonymného notára kráľa Bela*. Anonymus, ktorý sa usiluje poopraviť nie príliš lichotivú mienku západných susedov o uhorskom národe, spolieha sa tiež „na pomoc Božej milosti“. Starých Maďarov, hoci ešte pohanov spája s Božou milosťou a s Božím predurčením: „A všetky národy onej krajiny sa im podrobili, až po rieku Váh. Keďže ich viedla milosť Božia, nielenže si ich podrobili, ale zaujali aj všetky ich hrady...“ Podľa Anonymovho podania oplývali starí Maďari poznaním Ducha sv.: „Držme sa cesty dejín a ako Duch svätý uložil, dokončíme začaté dieľo.“ Autor kroniky sa usiluje čitateľa presvedčiť, že Boh starým Maďarom zjavoval veci a dával videnia ako Izraelitom v Starej zmluve: „Álmoš však dostal meno na základe Božieho zjavenia, lebo jeho ťarchavej sa v sne ukázalo Božie videnie v podobe jastraba, ktorý ju, sotva priletel, obťažkal a oznámil jej, že z jej lona vyrazí bystrina a že z jej bedier sa zrodia slávni králi, no nebudú sa množiť vo svojej krajine.“ Chválu a česť vzdáva Anonymus Večnému kráľovi – Pánu Ježišu Kristovi a jeho matke Panne Márii: „A z tých kráľov nech jej chvála a česť Večnému Kráľovi a jeho matke, svätej Márii, z ktorého milosti nech uhorskí králi a veľmoži vládnu (...) do šťastného konca teraz i na veky. Amen.“

Profily modliacich sa kráľov, kráľovičov a kráľovských dcér, prezentované v stredovekých legendách, ilustrujú súveký ideál zbožnosti. Tento ideál reflektoval nielen biblické predobrazy, ale zahŕňal tiež normy a konvencie, ktorých sa stredoveká uhorská spoločnosť usilovala pridržať.

Skriptorská činnosť na Slovensku

Obvyklou súčasťou kláštora bola knižnica a skriptorium. Mnisi dbali o vzdelanosť už od času, keď ich Cassiodorus v 6. storočí poveril uchovávaním odkazu antického (pohanského), aj kresťanského písomníctva. Knihy boli uctievané ako posvätné predmety a ich odpisovanie sa pokladalo za duchovnú činnosť.

Dva najväčšie medzníky v dejinách knižnej kultúry – objav rukopisnej a tlačenej knihy – zaznamenávame práve v súvislosti s obdobím stredoveku. Rukopisná kniha – kódex, ktorej forma sa ustálila v 2. až 4. storočí

po Kristovi, sa objavuje na začiatku „stredného veku“, na konci tohto obdobia ju strieda tlačená kniha – inkunábula.

Rukopisná kniha je obrazom stredovekého „globálneho“ vnímania sveta. Globálne – súhrnne sa prenášal aj obsah správy do tohto média. Prenášali sa idey, dôslednému preberaniu detailných formulácií sa neprikladal osobitný význam. Rukopisná kniha mala charakter konvolútu nielen z dôvodu technického, ale aj preto, že do jedného zväzku boli veľmi často sústreďované odpisy žánrovo a tematicky rôznorodých textov. Rovnako rôznorodý bol aj obsah dodatočne vpisovaných poznámok a glos (v podobe explikácií pojmov, jazykových ekvivalentov v domácom jazyku alebo poznámok na margo súvekých udalostí).

Zachované knižné fondy rukopisných kníh sú primárnymi zdrojmi poznania stredovekej literárnej kultúry. Sú dokladom istej kultivovanosti a rozvinutosti domácej kultúry a tiež toho, že domáce kultúrne prostredie – územie dnešného Slovenska – nebolo vyčlenené zo súradníc dobovej kultúry. Ich obsahová skladba (následne tiež inkunábul) zhrňa poznatky takmer zo všetkých oblastí poznania. Príkladom môžu byť dve najvýznamnejšie zbierky rukopisných kníh – bratislavská kapitulska knižnica a kremnická farská knižnica, ktoré sa v porovnaní s ostatnými zbierkami rukopisných kníh domácej proveniencie uchovali v značnej úplnosti.

Zbierka kódexov bratislavskej kapituly vznikla v súvislosti s jej činnosťou hodnoverného miesta začiatkom 13. storočia. Keď roku 1273 obsadil Bratislavu český kráľ Přemysl Otakar, knižnica bola poškodená a zničená. V priebehu 14. storočia si kapitula vybudovala novú knižnicu. Jej používateľmi boli predovšetkým členovia kapituly, ktorí tvorili hlavnú zložku mestskej inteligencie a pôsobili ako pedagógovia na kapitulsko-mestskej škole, neskôr na novozaloženej univerzite – na Academii Istropolitane (1465 – 1491). V tomto období plnila knižnica funkciu univerzitnej knižnice.

Pokiaľ ide o kremnickú knižnicu, funkciu mestskej knižnice začala plniť v polovici 15. storočia spoločne farská knižnica a knižnica farského kostola. Rozvoj tejto inštitúcie podporila existencia jednej z najstarších latinských škôl, ktorej učitelia a žiaci sa stali jej pravidelnými návštevníkmi.

Knižné jednotky oboch fondov majú stredoeurópsky pôvod, pochádzajú najmä z dvoch univerzitných centier – z Viedne a Prahy. V prípade kapitulskej knižnice treba upozorniť ešte na vplyv taliansky a francúzsky, druhý z nich bol zrejme sprostredkovaný viedenskou univerzitou.

Z hľadiska obsahu má významné zastúpenie filozoficko-teologická literatúra. Pri akvizícii knižných fondov zohrali úlohu potreby liturgie, biblického výkladu a kazateľstva. Unikátom fondu kapitulskej knižnice, ako je známe, sa stali liturgické kódexy – antifonáre, ktorým venoval pozornosť najmä umenovedný výskum. Kremnická zbierka je zase známa zastúpením odpisov diel pražských reformačných vzdelancov a kazateľov.

5. Kultúra dvora

Slovo rytier možno označiť za pojem problematický a nejednoznačný. Spočiatku označoval vojaka sediaceho na koni a oveľa neskôr sa premenil na šľachtický titul. Rytierstvo bolo síce čiastočne späté so šľachtou, no nemožno ho s ňou stotožňovať. Pojem rytier zasahuje aj do oblasti vojenskej a etickej, lebo rytier ako vazal slúžil oddane cirkvi, pánovi či kráľovi, alebo dáme. V tejto službe preukazoval zmysel pre česť a šľachetnosť duše.

Pojem rytier

Pojem rytier (nem. Ritter, lat. eques), ktorý sa objavuje v priebehu 11. a 12. storočia, odzrkadľuje zmeny v spoločenskom živote a vykresľuje proces vytvárania feudálnej vrstvy. Priestor medzi spoločnosťou, ktorú tvorili panovníci a poddaní, bol vzájomne prepojený vazalmi. Osobitnú spoločenskú skupinu predstavovali rytieri.

V latinských prameňoch zo začiatku 11. storočia sa pomerne často objavuje slovo *miles* alebo *milites*. V tomto čase sa možno stretnúť ešte s ďalším označením tejto skupiny ako *ordo equester* alebo *ordo militaris*. Jej spoločenský status nebol spájaný s vyššou spoločenskou vrstvou, lebo medzi *milites* sa vyskytovali okrem bojovníkov z radov šľachty i bojovníci, ktorí svojím postavením v spoločnosti zastupovali najnižší stav (rolníkov a remeselníkov).

Rytieri, ktorí nepochádzali zo šľachtického stavu, boli závislí na svojom pánovi. Ten mal zabezpečiť základné životné potreby svojho bojovníka. „Kľúč od brány“ k vyššej, šľachtickej spoločnosti predstavovala zbraň. Tú si nemohol dovoliť každý bojovník nižšieho stavu, a tak jediný, kto mohol odstrániť túto bariéru, bol pán, ktorému bojovníci (*milites*) slúžili.

Typickým znakom stredovekého rytiera bol kôň, brnenie, meč, kopia a tiež plášť, na ktorom sa uplatnili ozdobné i reprezentatívne prvky a heraldické znaky. Postupne sa rytierstvo stalo dedičným. Bojovníci sa čoraz

viac približovali aristokracii, no nikdy s ňou nesplynuli. Získali spoločenské uznanie a stali sa oporou panovníka.

Rytiersky stav

Sformovanie rytierskeho stavu si vynútil bežný život. V 10. storočí sa začal zvyšovať počet hradov, ktorých obyvatelia sa potrebovali naučiť sebaobrane a samospráve. Okolo kniežat sa začali vytvárať skupiny ozbrojencov, ktoré si v priebehu času vypracovali vlastnú etiketu. Rytierska etiketa sa zakladala na odvahe, vernosti priateľovi, oddanosti a ústretovosti voči kniežatu, ktorý bol zároveň vodca skupiny a od ktorého sa očakávali dary a ochrana. V rytierskych spoločnostiach sa začali uskutočňovať rituály prijímania medzi mužov, ktorí boli hodní nosiť zbraň. Zo slávnosti odovzdávania zbrane sa stala rituálna výsada. Pasovanie za rytiera znamenalo vstup do sveta moci. Inšpiračným zdrojom tohto aktu bol kráľovský korunovačný obrad.

Proces pasovania bojovníka na rytiera prešiel viacerými zmenami. Spočiatku išlo len o odovzdávanie zbrane. V priebehu času sa forma obradu ustálila. Rytier získal meč, opasok, ostrohy, ďalej nasledoval symbolický úder, objatie a biskupské požehnanie. Prvý poriadok aktu pasovania bojovníka na rytiera, ktorá mal liturgický charakter, pochádza z 13. storočia a v priebehu nasledujúceho storočia bol začlenený do obradu Pontificale Romanum.

Neskôr akt pasovania preberá čoraz viac svetských prvkov. Zahŕňa obradný kúpeľ, dary i hostinu v závislosti od majetnosti pasovaného. V priebehu 15. storočia dochádza k postupnému redukovaniu úkonov pri pasovaní. Napokon sa z nich uchoval iba jeden – úder mečom alebo rukou, ktorý predstavoval dôležitý moment transformácie bojovníka na rytiera.

Neskôr pod vplyvom cirkvi pojem *miles Christi* označuje mučeníka či mnícha, teda človeka, ktorý sa modlí, žije duchovný život a bojuje proti hriechu. Tento nový typ rytiera bol ochotný v službách cirkvi použiť meč.

Vojenské náboženské rády

Keď pápež Urban II. vyzýval k druhej križiackej výprave, usiloval sa zhromaždiť nové rytierstvo zložené z rytierov, ktorí túžili získať spásu

spolu s vykonávaním svojho poslania. Rytieri si však uchovali vlastné ideály a hodnoty, ktoré sa cnostiam hlásaným cirkvou niekedy veľmi vzdávali.

Rytier Hugo de Payens založil v roku 1118 rád reholných rytierov, ktorí sami seba nazývali chudobní Kristovi rytieri (*pauperes milites Christi*). Mnísi ubytovaní v Jeruzaleme v časti stavby, o ktorej sa súdilo, že bola Šalamúnovým chrámom, prijali neskôr pomenovanie „templári“. Predsazovali si venovať sa obrane Svätej zeme v boji s neveriacimi. Podľa príkladu templárov sa Rád milosrdných bratov (špitálnikov), ktorý vznikol skôr (1099) a venoval sa dovedy zdravotníckej službe, premenil tiež na bojový rád. Na konci 12. storočia sa k nim pripojil Rád nemeckých (teutónskych) rytierov, ktorý v rokoch 1211 až 1225 pôsobil aj v Uhorsku. Tu sa sústredil nielen na obranu hraníc, ale tiež na vlastnú ofenzívu proti Kumánom.

Príslušníci rytierskych rádov skladali popri sľuboch čistoty, poslušnosti a chudoby aj sľub účasti v boji. Nebojovali iba na Blízkom východe, ale boli činné tiež v Španielsku, spoločne s mnohými inými rádmi čisto španielskeho pôvodu.

Bernard z Clairvaux v traktáte *De laude novae militiae ad Milites Templi* (O chvále nového rytierstva pre templárov, 1128) opisuje ideálny profil mnícha – vojaka, ktorý zasvätil život vojne s neveriacimi a ochrane kresťanov.

Čo činíte, udatní muži? Čo činíte, služobníci kríža? Chcete snáď svätýňu podhodiť psom a perly sviniam? Koľko hriešnikov sa tam so slzami v očiach spovedalo a prosilo za odpustenie od tej doby, čo meč otcov vyhnal pohanskú pliahu. Zlý duch to vidí a pozerá na to nevraživo; škripe zubami a bledne; trasie nádobami svojej zloby, nezanechá istotne ani znamenie, ani stopu po tolkej zbožnosti, keď bude raz – Bože uchovaj – silný natoľko, aby onú najsvätejšiu svätýňu dobyl. To by potom bola pre všetky budúce veky nezahojiteľná strata; pre toto pokolenie však, načisto bezbožné, by to bola nekonečná hanba a večná výčitka.

Keďže Vaša krajina oplýva udatnými mužmi a je silná hojnosťou svojej mládeže – celým svetom sa totiž rozšírila česť a sláva Vášho hrdinstva – opášte i Vy teda mužne svoje bedrá a chopte sa šťastných zbraní v zápalu pre Kristovo meno. Nech prestanú oné rytierske spôsoby, nie, rytierske nespôsoby skôr, keď sa jeden vrháte na druhého, jeden druhého sa snažíte skaziť a jeden druhého usmrtiť. Aká hrozná vášeň to pobáda nešťastníkov k tomu, aby preklali mečom telo svojho blížneho a spolu s ním uvrhli do skazy jeho dušu! Ani víťaz však tomu neunikne; tiež jeho dušu pretne

meč, ak sa raduje nad usmrtením svojho protivníka. Holdovať takému bezpráviu je šialenstvo, a vôbec nie odvaha; také skutky nemožno pripisovať odvahe, ale zaslepenosti.

Rytierske turnaje

Turnaj možno považovať na jednej strane za hru, no na druhej strane to bola činnosť, ktorú si vyžadoval vojenský výcvik. Predvádzanie boja má dlhú tradíciu. Niekde sa stalo súčasťou osláv. Turnaje usporiadané šľachtou boli však záležitosťou aristokracie. Turnaj mohol vyhlásiť len panovník alebo príslušník najvyššej šľachty. Na víťaza čakali vzácne a drahé dary, ktoré mu mali odovzdávať dvorné dámy a slečny. Pri príchode veľmožov do mesta bol zvyčajne vytvorený veľký sprievod z rytierov i panošov. Okrem nich tam boli trubači, heroldi, uchádzači o erbový znak a na konci sprievodu išli rytieri, ktorí sa mali zúčastniť turnaja.

K turnajom samozrejme patrili aj honosné oslavy. Každý večer sa po bohatej večeri zišli všetci účastníci vo veľkej sále. Účastníci turnaja, dvorné dámy a dievčatá, rozhodcovia a ostatní rytieri a panoši. Najprv sa tancovalo a potom sa vyhlásilo poradie účastníkov turnaja a prehliadka účastníkov s erbmi. Nasledoval opäť tanec. Ďalší deň predstavili rytieri svoje prilby a klenoty. Po rozdelení fiktívnych erbov medzi dva tábory sa už nekonalo nič okrem večerného tanca. Nasledujúci deň účastníci bez výstroja, len s palicou v ruke nasadli na koňa a vybrali sa do pánovho paláca na zloženie prísahy. A opäť sa tancovalo a zabávalo. Spomedzi najkrajších dám vybrali rozhodcovia dve, s ktorými obišli sálu a zastavili sa pred rytierom, ktorý sa mal zúčastniť turnaja a ktorého si vybrali dopredu, lebo mu chceli preukázať česť. Najvyšší erbovník mu dal pokrývku hlavy, ktorú mal niesť na konci svojej drevenej palice a použiť ju v prípade, ak by bol niekto zranený. Vtedy ju mal položiť na chochol zraneného a od tejto chvíle sa ho nemohli protivníci dotknúť.

Na úvod turnaja vyhlásil najvyšší erbovník začiatok hry a protivníci vykročili oproti sebe. Bojovali do chvíle, kým trubači nezatrúbili na ústup. Potom nasledovala večera, všetci sa opäť zišli a tancovali. Vybraná dáma a dve slečny odovzdali cenu víťazovi. Niekedy sa turnaje zvrhli na naozajstné bitky a prichádzalo tak k smrteľným zraneniam. Do istej miery tieto hry súviseli aj s ľudovými veselícami, ktoré mali pohanský pôvod. Preto

ich cirkevná vrchnosť odsudzovala a odmietala pochovávať obete turnajov. V roku 1130, keď vrcholila móda turnajov v západnej Európe, priniesli križiaci túto obyčaj aj do Jeruzalemského kráľovstva, turnaje prenikli dokonca aj do byzantského a islamského sveta.

Cirkevná kritika turnajov

V 13. storočí známy kazateľ Jakub z Vitry poukázal na to, že na turnajoch sa páchajú všetky smrteľné hriechy. Pýcha a hnev, ktorý bol spôsobený túžbou po pomste a po prehre súpera, omrzenosť života, závisť, chamtivosť, obzerstvo, ktoré sprevádzalo všetky hostiny, a tiež smilstvo, pretože bojujú, aby sa zapáčili svojim paniam. V roku 1245 pápež Inocent IV. na koncile v Lyone turnaje na tri roky zakázal z toho dôvodu, že zabrahujú šľachticom zúčastniť sa na križiackej výprave a že sú priveľmi nákladné.

Cirkev turnaje ako bojový výcvik schvaľovala, kritizovala však vyberanú dvornosť, ktorá sa stavala na obdiv a bola pridrahá, tiež odvážne činy na počesť prítomných žien a nenávisť, ktorá sa pri bojoch objavovala. Bojové majstrovstvo patrilo k prednostiam rytierstva. Starším účastníkom malo pripomínať križiacke výpravy, v mladších malo vzbudzovať túžbu po boji za svätú vieru. O tom všetkom zanechal písomné svedectvo v podobe cestovného denníka burgundský šľachtic, rytier Rádu zlatého rúna, Guillebert de Lannoy (1386 – 1462), ktorého zobral do svojej družiny senešal Henegavska Jean de Werchin.

„V máji roku 1405 som odišiel s pánom henegavským senešalom, aby som videl turnaj, ktorého sa on, pán Jacques de Montenay, Tanguy du Chastel a Carmenien zúčastnili vo Valencii. Pred aragónskym kráľom Martinom nastúpili proti štyrom ďalším aragónskym a gaskónskym šľachticom, ako boli páni Pere de Montcada, Colomat de Santa Coloma a dvaja ďalší. Cieľom tohto turnaja bolo zhodiť protivníka tak, aby sa celé jeho telo dotýkalo zeme, alebo to urobiť tak, aby stratil všetky svoje zbrane. Súboj sa konal na počesť obidvoch strán.

V júli som spolu so Jacquesom, pánom z Marquette, opustil pána henegavského senešala a išli sme do granadského kráľovstva proti Maurom na výpravu, ktorú viedol infant Ferdinand Kastilský v mene španielskeho kráľa, ktorého bol vychovávateľom a regentom. Na tejto výprave bola

vojenská sila celého Španielska v počte dvesto tisíc mužov, ako pešky, tak na koňoch. Mňa dali pod velenie grófa z la Marche, ktorý bol potom neapolským kráľom. Naše vojská sa pri vstupe do granadskej krajiny nestretli s nijakým odporom, naopak k dobytíu niektorých miest a hradov došlo bez obliehania, ako napríklad Zahara, Hora, Cañette, Andiche, vež Alháquime, Montecorto. Až pred Setenilom došlo k obliehaniu, ktoré trvalo tri týždne, ale mesto nepadlo. A tak som sa po rozpustení vojska s kastilským infantom rozlúčil a on dal mne a môjmu spoločníkovi každému jedného koňa a jednu mulicu.“

Milovníci turnajov navštevovali rôzne súboje a záujem o turnaje bol taký obrovský, že viedol k zrušeniu bariér medzi šľachtou a mešťanmi. Turnaje predstavovali obľúbenú náplň voľného času, no nebola to len nezištná zábava. Víťaz získal zbroj a koňa porazeného protivníka, no niekedy aj samotného protivníka, za ktorého dostal výkupné. Bohatstvo sa odrážalo i na odevoch a konských postrojoch. Používali sa na ne najvzácnejšie látky, ako zlatý a strieborný brokát, zamat, hodváb, satén, taft a damask, ďalej drahé kožušiny a zlaté a strieborné ozdoby.

Turnaje v Uhorsku

O turnajoch v uhorskom prostredí rozpráva denník burgundského šľachtica, rytiera Bertranda de la Brocquière. V roku 1433 pri návrate z Jeruzalemského kráľovstva do rodného Burgundska prechádzal cez Uhorsko. Počas cesty sa zastavil v Budíne, kde sa konal turnaj, podľa uhorských zvyklostí s malými koňmi a nízkymi sedlami. Bojovníci mali bohato zdobené odevy a krátke kopije a ich cieľom bolo vyhodit protivníka zo sedla. Turnaje v Budíne sa organizovali aj na počesť významných návštev. Príkladom je turnaj, ktorý sa konal v roku 1412 na počesť poľského panovníka Vladislava Jagelovského.

K rytierstvu patrili aj súboje, ktoré riešili spory, a to kriminálne aj súkromnoprávne. Považovalo sa to za istý spôsob Božieho súdu. Prvá zmienka o takýchto súbojoch sa nachádza v dvanástom článku *Zlatej buly* z roku 1222. Sporné strany sa často nechali zastupovať takzvanými *pugilmi* (pästiarmi). Takisto bojovali namiesto žien, duchovných i mešťanov. V roku 1429 Satumarská župa vydala nariadenie, že účastníci súboja

sa nesmú v boji zúčastniť osobne, ale len prostredníctvom pugilov. Pred vstupom na bojisko mali vždy poslednú šancu na zmierenie. Súboje sa zvyčajne odohrávali na dvore v Budíne a Visegráde. Existoval aj takzvaný súboj *duelum facti potentiarii* (súboj pre skutok násilnenstva), ktorý nebol prostriedkom na dokázanie pravdy, ale trestom za zločiny. Tu bojoval sám odsúdený o vlastný život. Ak niektorá strana odmietla súboj, obvinený sa musel podrobiť očistnej prísahe. Mal sa totiž dostaviť pred kapitulú či konvent s určitým počtom svedkov. Počet svedkov závisel od spoločenského postavenia obvineného a od spáchaného skutku.

Plnenie sľubov, česť, vernosť, odvaha, súcit so slabšími, ochrana žien, to všetko boli vysoko vyzdvihované rytierske cnosti. V živote stredovekej šľachty mali tieto hodnoty svoje miesto. Turnaje zapustili korene nielen v aristokratickej kultúre, ale aj v meštianskej a ľudovej. Príslušníci týchto nižších vrstiev imitovali, ba aj parodovali rytierske hry.

Obraz rytiera v literatúre

Na konci stredoveku sa stretávame s prehnanými formami rytierskeho ideálu. Tie svedčia o tom, aká vysoká hodnota sa rytierstvu pripisovala nielen z hľadiska vojenského, ale aj etického. Rytier sa stal aj obľúbenou literárnou postavou. V literatúre sa však rytierske cnosti tiež nadhodnocovali a zveličovali.

Téma rytierstva sa objavuje v najväčšom rozsahu v 12. storočí. Hrdinstvá rytierov ospevujú piesne o slávnych činoch (*chansons de geste*) a rytierske romány. Príkladom je azda najznámejšia epická skladba *Pieseň o Rolandovi* zo začiatku 12. storočia. Jadrom piesne je skutočná udalosť – bitka medzi kresťanskými Frankami a mohamedánskymi Saracénmi, ktorá sa odohrala za vlády Karola Veľkého (15. augusta 778).

Literárne diela predkladajú obraz kresťanského rytiera, mučeníka kresťanskej viery, ktorý poráža nepriateľa, aby ho obrátil na kresťanskú vieru a dokázal mu, že kresťanské náboženstvo je jediné pravé.

Publikum, ktorému boli epické a lyrické skladby určené, bolo predovšetkým rytierske. Ba aj samotní rytieri boli niekedy autormi. Väčšina z nich zotrvala na kniežacích dvoroch alebo hradoch a s týmto spoločenstvom zdieľala dvorský spôsob života. Spisovatelia, postavy a publikum vyznávali rovnakú ideológiu, ideológiu rytierstva, spočívajúcu na udatnosti,

štedrosti a dvornosti. Rytierska spoločnosť si vytvorila o sebe veľmi lichotivý obraz, ktorému sa túžila ešte viac pripodobniť. Literatúra tak predložila mýtický model rytiera, ktorý rytieri vstrebávali, o ktorom snívajú a zároveň ho prežívali.

Epické diela predkladajú rytierom obdivuhodných hrdinov, ktorí bojujú proti neveriacim. Keď zomierajú v boji, vyznávajú sa zo svojich hriechov a činia pokánie, po ktorom sa im dostáva uistenie, že vstúpia do raja. Presne toto sľubuje arcibiskup Turpin Rolandovým druhom pred bitkou v epose *Pieseň o Rolandovi*: „Ak zomriete, stanete sa svätými mučeníkmi, zaujmete najvyššie miesta v raji.“ Rytieri bojovali, aby porazili Saracénov a obrátili ich na kresťanskú vieru. Z kresťanských rytierov sa stávajú hrdinovia a mučeníci kresťanskej viery.

Ďalšou veľkou témou epických skladieb je vernosť vazalov voči kráľovi a rytierov voči svojmu pánovi. Tento okruh piesní sa niekedy nazýva „cyklus spurných barónov“ a týka sa práv a povinností pána a jeho *milites*.

Skutočnosť, že rytierstvo posilňovalo svoj aristokratický charakter a usilovalo sa splynúť so šľachtou, vyjadruje *Román o Alexandrovi*. Dobyvateľ vychovávaný od detstva Aristotelom, sa vyhýba nízkym a neurodzenným ľuďom a starostlivo ich odstraňuje zo svojho okolia. Prototyp panovníka reprezentuje kráľovskú funkciu spočívajúcu v tom, že sa panovník obklopí udatnými barónmi a vernými urodzenými rytiermi, štedro ich obdarováva, načúva ich radám a všetkých nabáda, ako je potrebné ctiť si rytierstvo.

Romány prinášajú nový dramatický prvok – ženu a lásku, ktorú žena v rytierovi vzbudzuje. Na šľachtických dvoroch sa rodí nové chápanie lásky. Láska predstavuje vznešenú hodnotu, ale nie vášeň. Rodí sa zo zásluh, lebo dáma si zaslúži, aby jej rytier dvoril a miloval ju.

Rytierske chápanie lásky bolo inšpirované reálnym životom. To, že rytier sa stal z lásky k milovanej dáme hrdinom, vystavoval sa nebezpečenstvu, dokazoval fyzickú silu a trpel pre lásku, vychádzalo z jeho potreby ukázať svoju statočnosť pred ženou. Potreba dávať láske ušľachtilý štýl a formu našla široké pole uplatnenia. Prejavila sa v dvorskej etikete, v spoločenskej hre, v športe a v zábave.

6. Kultúra mesta

Niektoré antické mestá sťahovanie národov prežili, hoci počet ich obyvateľstva výrazne poklesol. Preto boli znovu obnovené a osídlené. Často sa v takýchto mestách usídlili biskupi, ktorí organizovali správu majetkov a ochranu obyvateľov. Z tohto dôvodu sa v nich postavili kostoly a kláštory, tržnice a súdy, aj školy latinského písárskeho umenia.

Spočiatku nebolo osídlenie miest až také veľké, v priemere mali menej ako tisíc obyvateľov. Postupom času sa nosnými sociálnymi skupinami v mestách stali obchodníci, statkári a remeselníci.

Oživotvorenie miest

V období medzi 11. a 14. storočím sa vyvíja nový materiálny aj symbolický obraz stredovekého mesta. Je utváraný novými mestskými činnosťami, novými dominantami mesta, ktorými boli hradby, kostolné zvonice, radnica, strážna veža, a aj novou mocou.

V predchádzajúcom období bola úloha miest obmedzená na funkciu cirkevnú čiže náboženskú, právnu čiže verejno-správnu a vojenskú. Zmena spočívala v napredovaní ekonomickej funkcie, ktorá súvisela s rozvojom miest a obchodu. V dôsledku ekonomickej funkcie ožívajú aj staré mestá. Návrat ekonomickej úlohy do mesta, ktorý predstavuje návrat teda obchodu a remesiel, zmenil tvár Európy.

Na prvom mieste rozkvitli veľké obchodnoprávne centrá, ktorými nikdy neprestali byť niektoré európske prístavy: Benátky a Janov v Itálii, Brémy, Hamburg, Lübeck pri Baltickom mori, ktoré sa v 13. storočí spájajú s inými do tzv. hanzy či konfederácie. Hanza mala monopol na obchodovanie s Anglickom, Škandináviou a ruským Novgorodom. Tieto mestá boli akési samostatné štáty, mocensky veľmi silné. Stali sa východiskami veľkých obchodných ciest stredoveku, transkontinentálnych tepien

obchodnej a kultúrnej výmeny, pričom využívali pravidelne mohutné vodné toky.

Celkom nové mestá vznikli pri „starých“ hradoch (*castra*) z nových obchodných štvrtí. Hrad ako stred rurálnej ekonomickej jednotky a vojenský bod premenil svoje podhradie na mesto tým, že mu jeho pán prepožičal právo trhu. Z podhradia sa stalo miesto obchodnej výmeny a podnikania remeselníkov. Pôvod mesta z hradu je často ilustrovaný názvom. Preto mnohé nemecké mestá majú príznačnú koncovku – *burg* a francúzske zase – *bourg*. Každé mesto malo však výsady. Ich miera bola rôzna. Základ predstavovalo právo trhu, právo remeselnej výroby a právo spravovať sa.

Nové mestá vznikli aj na iných miestach, a to tak, že vrchnosť zverila úlohu tzv. lokátorovi, ktorý si opatril vhodné osadenstvo, často z cudziny. Príkladom je nemecká kolonizácia v našom domácom prostredí. Tak vznikli mnohé banské mestá. Nemeckí kolonisti si z miesta svojho pôvodu prinášali (právo saské, norimberské) a žiadali, aby sa nimi mohli riadiť.

Obyvatelia miest sa čoskoro zbavili ochrany starej vrchnosti, dostali mestské slobody za cenu náhrady pánovi. Rozkvet miest na druhej strane napomáhal rozvoju kráľovskej moci a slobode vidieckeho obyvateľstva, ktoré priťahovalo predovšetkým stavebné podnikanie a s tým spojené pracovné príležitosti. Pristávaním do mesta sa vidiečan automaticky stával slobodným, lebo na pôde mesta bolo nevoľníctvo neznámou veličinou. Odtiaľ pochádza známa nemecká zásada „*Stadtluft macht frei*“ (Mestský vzduch oslobodzuje) či jej širšia verzia „*Stadtluft macht frei nach Jahr und Tag*“ (Mestský vzduch oslobodzuje do roka a do dňa).

Mestská spoločnosť

Mesto sa správalo k vidieku ako pán, teda koristnícky najmä po stránke ekonomickej: lacno od neho nakupovalo jeho produkty (obilie, vlnu, mliečne výrobky, remeselné výrobky) a vnucovalo mu svoj tovar vrátane toho, ktorého bolo iba sprostredkovateľom (napríklad soľ, z ktorej sa skutočne stáva daň, lebo mesto núti vidiečanov, aby ju kupovali v predpísanom množstve a za stanovenú cenu). Na vidieku sa rozvíjala lacná remeselná výroba, ktorú malo mesto pod kontrolou.

Formoval sa aj vzťah mesta k vidieckej komunite. Mešťania sa ľudí žijúcich na vidieku obávali. Prejavovalo sa to tým, že so súmrakom

mestá zdvíhali padacie mosty, zaťahovali pred mestskými bránami reťaze, na mestských hradbách stáli hliadky.

Mešťania sa búrili aj proti feudálnej a cirkevnej vrchnosti. Od konca 12. storočia až do 14. storočia sa v meste prejavil nový sociálny predel. Ten postavil chudobných proti bohatým a možno ho označiť ako zápas jednoduchého ľudu s patriciátom, teda s vládnuou vrstvou, ktorá bola zložená zo skupiny rodín, hromadiacich v mestách pozemkové vlastníctvo a bohatstvo. Bohatí ovládali hospodársky život a kontrolovali politický život tým, že sa zmocnili mestských úradov. Od konca 13. storočia sa množili štrajky a vzbury proti boháčom. Mestské nižšie vrstvy boli podstatne diferencovanejšie. Rozlišujeme medzi cechovými remeselníkmi a sluhami a masou nádenníkov, ktorí nemali žiadnu cechovú ochranu. Nádenníci sa schádzali na mieste, kde sa najímalo do práce. Koncom 13. storočia sa práve z nich stala najnižšia skupina pracujúcich – *laboratores*. S rozvojom miest v dobe od 11. do 13. storočia bolo spojené zrušenie pôvodnej tripartitnej spoločnosti, ktorú tvorilo duchovenstvo, bojovníci a vládcovia, remeselníci a roľníci.

V priebehu 13. storočia namiesto trojdielnej schémy spoločnosti nastupuje schéma oveľa flexibilnejšia, ktorá je výsledkom sociálnych zvrátov. Tripartitnú spoločnosť, ktorá reprezentovala skôr elitu (*melior pars*), teda horné vrstvy, strieda spoločnosť stavov. Nové rozloženie spoločnosti bolo založené na sociálnom postavení a profesionálnom fungovaní jednotlivca. Na druhej strane spolupatričnosť mestskej pospolitosti bola veľká. Ulica spájala ľudí pochádzajúcich z jednej časti mesta alebo ľudí rovnakého remesla.

Významným spoločenským strediskom v meste sa okrem tržnice stal tiež hostinec. Novinkou bolo, že sa v ňom mohli ubytovať cudzinci. Na druhej strane to bol priestor pre hazardné hry a holdovanie opilstvu, čo cirkev kritizovala.

Mestská kultúra

„Občianske náboženstvo“ najrozvinutejších mestských komunít je na konci stredoveku charakterizované tým, že časť náboženských záležitostí mesta preberajú do svojich rúk predstavitelia mestskej samosprávy, mestskej štvrte a rôzne sociálne vrstvy laickej spoločnosti: patricijovia,

remeselnícke cechy, žiarlivo strážiaci svojho patróna, svoju kaplnku a svoje procesie, zakladajú oltáre, nechávajú slúžiť omše v kostoloch a v kláštoroch svojho mesta, budujú hospice a iné charitatívne zariadenia.

Biskup, kanonici, katedrálne kapituly, farári, rehoľníci žobravých rádov, tí všetci chcú byť tými, ktorí poskytujú mestskej populácii náboženské služby, či už ide o slúženie omše za mŕtvych alebo o zaisťovanie starostlivosti o núdznych, organizovanie procesií, spoluprácu s náboženskými bratstvami, účasť na politických ceremóniách (napríklad pri príchode panovníka).

Mestá sa stávajú hlavnými strediskami nielen hospodárskeho, ale tiež umeleckého a intelektuálneho pokroku (školy, univerzity) a ohniskami novej ľudovej a učenej kultúry (slávnosti, divadlo a škola).

Zrod alebo obnova mesta a mešťanstva a ich rýchly rozvoj spôsobuje aj zmeny vo vnútornej povahe vzdelanosti, v charaktere života, v životných názoroch a mentalite európskeho človeka. S mestom a mešťanmi stúpa význam pojmu životný úspech. Jeho podmienkou sa stáva ľudská práca, ktorá nadobúda uznanie. Mešťan oceňuje i pozemský život ako zvláštnu, autonómnu hodnotu.

Na aj pre mestského človeka zostáva každodenný život len predzvesťou a prostriedkom ďalšej skutočnosti – skutočnosti vyššej a pravej. Pozemský život je považovaný za zvláštny dar Boží. Je hodnotou, i keď dočasnou. Je však spojený s väčším optimizmom a radosťou zo života. Novú hodnotu nadobúda láska k žene, ako aj dovtedy málo cenené jedlo, smiech a odev.

S mešťanom sa objavuje individualizmus, osobná jedinečnosť, talent, sebauplatnenie. Hodnotou sa pre neho stáva to, čo ho ozvláštňuje. Kvalitou sa teda stáva rozdiel.

Na rozvoj miest reaguje aj cirkev vznikom dvoch žobravých rádov, rádov bez majetku, stelesňujúcich kresťanskú chudobu. Františkáni (1209) a dominikáni (1215) sa usadzujú v meste, na mieste nebezpečenstva, na očiach davu a pre jeho príklad.

„A keď mi potom dal Pán na starosť bratov, nikto mi neukazoval, čo mám robiť, ale sám Najvyšší mi zjavil, že mám žiť podľa svätého evanjelia. I dal som to napísať stručne a jednoducho a pán pápež mi to potvrdil. A tí, ktorí prichádzali prijať tento život, rozdávali všetko, čo mali, chudobným; a uspokoili sa s jediným habitom – keď chceli, tak si ho vo vnútri i zvonka zosilnili záplatami – s cingulom a nohavicami; to nám

stačilo. My, klerici sme sa modlili hodinky ako iní klerici, laici sa modlili Otčenáš. A veľmi radi sme sa zdržiavali pri chudobných a opustených kostoloch; a zostali sme bez vzdelania a boli sme podriadení všetkým.

A ja som pracoval vlastnými rukami a budem pracovať; a rozhodne chcem, aby všetci ostatní bratia sa zamestnávali počestnou prácou. Kto nevie pracovať, nech sa naučí, a to nie z túžby po mzde za prácu, ale pre príklad a pre potlačenie záhaľky. A keď za prácu nedostaneme mzdu, obrátíme sa k stolu Pána a budeme prosiť o almužnu dom od domu.“

(Testament Františka z Assisi, 1223)

V roku 1222 sa stal Dominikovým nástupcom na mieste generála rádu Jordán Saský (zomrel 1237), ktorý napísal *Knižku o počiatkoch rádu bratov kazateľov*.

„Roku Pána 1220 sa v Bologni zišla prvá generálna kapitula tohto rádu, ktorej som sa sám zúčastnil. Bol som vyslaný spolu s tromi bratmi z Paríža; majster Dominik totiž písomne nariadil, aby mu na kapitolu do Bologne boli z parížskeho domu poslaní štyria bratia. Vtedy, keď som bol vyslaný, som ešte nebol ani celé dva mesiace v ráde.

Na tejto kapitule bolo za všeobecného súhlasu bratov ustanovené, že generálna kapitula sa bude konať jeden rok v Bologni, druhý rok v Paríži; v nasledujúcom roku sa však mala konať opäť v Bologni. Vtedy bolo tiež nariadené, že naši bratia nemajú mať v budúcnosti ani majetky, ani dôchodky a že sa majú zriecť tých, ktoré majú v toulouskom kraji. Vtedy tam boli ustanovené ešte mnohé iné články, ktoré sú dodnes v platnosti.“

Mestá otvárajú školy, v ktorých synovia obchodníkov a remeselníkov získavajú praktické znalosti (napríklad počtov), ktoré už s učenosťou klerikov nemajú nič spoločné.

Mesto privádza na svet i novú školu a s ňou nový typ vzdelaného človeka, magistra – majstra a scholóara, pre ktorého bolo vzdelanie a myslenie povoláním. Poprednú úlohu zohráva biskupská (katedrálna) škola, a to preto, že bola mestskou školou. Škola v meste si okamžite berie za vzor mestskú (komunálnu) organizáciu, ako to vidíme v korporácii cechov. Školská obec vytvára korporáciu nového typu – spoločenstvo majstrov a scholárov (*universitas magistrorum et scholarium*). Univerzita má

od svojho vzniku ústavu slobôd, tak ako mesto chartu slobôd. Spravuje sa sama a je autonómna.

Mení sa aj hmotný nosič myšlienky – kniha, ktorá prestáva byť vzácnosťou a výnimkou, stáva sa konzumnou vecou. Vyskytuje sa v početných exemplároch, ktoré vznikajú odpisovaním na zákazku rýchlou gotickou kurzívou a husím brkom. Pravda, do vynálezu kníhtlače bola stále finančne nákladná.

Tradičné (cirkevné) kruhy videli v meste ohnisko nerestí, nebezpečných novôt a skazy čiže symbol biblického Babylonu. No život v meste mal aj iné úskalia. Úzke uličky, preplnené domy a nedostatok vody mali za následok početné epidémie. Vďaka dreveným stavbám sa množili požiari.

Meštania a literatúra

Z revolučnosti meštianskej vrstvy vyplýva aj nový pohľad na svet, s ktorým sa stretávame v literárnej tvorbe tohto okruhu. Svojou podstatou to bola literatúra kritická, útočná, satirická, slobodomyselná, tendenčná a moralistická. Jej kritika bola namierená proti feudálom a cirkvi. Metódou bolo moralistické usvedčovanie a výsmech. Išlo o realistický pohľad na svet, zbavený ilúzií, ktorý sa prejavil v návrate k reálnym pozemským záujmom a k predstavám zmeny a pokroku. Autori pritom využívali alegorický spôsob vyjadrovania. Ilustráciou môže byť *Román o lišiakovi*, ktorého hrdinom je prefikáný a lstivý lišiak. Táto groteskná paródia rytierskeho románu ironizuje všetky zložky feudálnej spoločnosti – rehoľníkov, rytierov a jednoduchý ľud.

*Odtamtud Grimbert odcházal
a s ním i biskup Hubert šel;
i s Tardifem je Hermelinka,
jež s sebou vzala svého synka,
zavedla k místu mohyly,
a tak tam k němu mluvili:
„Lišáku, jak je asi tobě,
když ležíš tady v tomto hrobě!
My čteme v Písmě svatá místa
a prosme jimi Pána Krista,*

*ať slituje se s jeho duší.“
 „Ach, sama jsem teď, což mě kruší,
 a sirotci jsou moje děti.
 Už nemám, čím se vystrájeti –
 ach, zlý je osud chudé vdovy!“
 Pak vrátila se do budovy.
 Tu Grimberty s pány svými spolu
 ke Králi zpět se vrátil dolů
 a našel ho v jeho stanu.
 Pokleklo před ním tré těch pánů,
 aby mu všechny zprávy řekli.
 Grimberty slzy z očí tekly
 pro žalost velkou, jakou měl.
 Ale když Král ho uviděl
 tak naříkat, pln hněvu byl.
 Však biskup k němu promluvil:
 „Z Pelechu, pane, přicházíme
 A zdrceni jsme tím, co víme:
 Lišák je tentam, pochován,
 když Rohart dal mu tolik ran
 a tak ho ztýral, na mou čest,
 že ten už z toho mrtev jest.
 My jeho hrob jsme viděli
 a napevno jsme zvěděli,
 že havran, zlý a nevědomý,
 má jeho život na svědomí.
 Tak zabit je náš milý druh –
 a nyní kéž sám svatý Duch
 milostiv jeho duši je
 a zavede ji do ráje,
 kam nedostane se jen tak
 pobuda neb darebák.“
 Když novinku tu slyší Král,
 propukne znova jeho žal
 a po Lišáku stesk ho jímá.
 Hned postaví se pěkně zpříma
 a praví v bolu z náhlé zvěsti:*

*„My ztratili jsme naneštětí
 pána, jenž byl mi z nejlepších,
 jaké kdy měl jsem v sborech svých.
 Za to, bych pomstil tuto vinu,
 majetku dal bych polovinu,
 jen kdyby živ byl nebožák!“
 Ze svého stanu vyšel pak
 a odebral se do paláce.*

7. Kultúra hry

Čas

Za najdôležitejšie časy sa považujú: čas cirkevný (najmä čas kláštorový), čas vidiecky, čas mestský, čas vojenský, čas panstva a čas verejný.

Mnísi prispeli k ovládnutiu času dvoma veľkými novinkami. Tou prvou sa v 7. storočí stali zvony. Tou druhou bolo používanie denného času. Kláštorové hospodárenie rozdelilo deň a pravidelné striedanie všetkých prác podľa denných fáz tak, aby bolo zachovaných sedem stanovených časov modlitby (kanonické hodinky). Denný čas sa stal modelom pre všetko budúce rozvrhnutie času na čas modlitby, čas práce a presne stanovený čas jedla. V 12. storočí vzniká *Elucidarium*, príručka správania dobrého kresťana, ponúkajúca veľmi dobre rozvrhnutý poriadok dňa: prebudenie, práca, jedlo, odpočinok a spoločenský život. V mestách sa čas cirkevný stretáva s časom obchodníkov. Vďaka vzniku karnevalov sa tu objavuje tiež nový čas sviatočný, čas obyvateľov mesta, čas „občana, ktorý žije od sviatku k sviatku“.

Na meranie času sa používali vodné a slnečné hodiny, ktoré boli dedičstvom helenistickej antiky. V 13. storočí sa ako merač času objavili mechanické hodiny s ozubenými kolieskami. Mechanické hodiny symbolizovali nové vnímanie času. Nová umelá časomiera rozdelila deň a noc na dvadsaťštyri rovnomerných hodín. Hodiny boli umiestňované na vežiach kostolov.

V 13. storočí sa otázky času zmocňuje scholastické myslenie. Univerzitní profesori prichádzajú s novým časom, s časom novej nečinnosti (*otium*). Pre remeselníkov zostávajú časom odpočinku početné sviatky. Paralelne s časom práce sa vyvíja čas zábavy definovaný Tomášom Akvinským ako čas oddychu (*recreatio*), obnovy životných síl, ktoré dostáva človek od Boha. Čas sa stáva sociálnym záujmom. Pracovná doba je v priebehu krízy v 14. storočí predmetom spoločenských zápasov.

Práca

Pojem „práca“ sa objavuje vo svojom modernom význame až na konci 15. storočia a súčasný význam nadobúda v 19. storočí. Stredoveký význam osciluje medzi namáhavou, neprijemnou, neušľachtilou stránkou práce a jej pozitívnou, úctyhodnou, tvorivou protiváhou. Tieto skutočnosti v stredovekej latinčine vyjadrovali tri pojmy: *labor* (námaha), *ars* (remeslo) a *opus* (dielo). Význam pojmu práca je odkazom na text Starej zmluvy, kde z tresťu za prvotný hriech bola Eva po boku Adama odsúdená k manuálnemu obrábaniu pôdy a tiež predurčená k namáhavým pôrodným „bolestiam“ (Genezis 3, 16 – 19).

Medzi 8. až 15. storočím sa vykryštalizovalo chápanie práce vo svojom modernom zmysle, t. j. v spojení človeka a nástroja, neskôr človeka a stroja. Prácu možno považovať za jeden z tvorivých výkonov stredoveku.

Postoj mnícha k manuálnej práci bol dvojznačný. Rehole ukladali mníchom manuálnu prácu ako jednu z povinností (*ora et labora*). Odpisovanie rukopisov v písárskej dielni bolo považované za veľmi únavnú prácu.

V 13. storočí sa práca stala jednou z významných hodnôt feudálneho sveta, a tak posilnila nadvládu horných vrstiev spoločnosti.

Potvrdenie nedeľného pokoja ako odkaz na odpočinok Stvoriteľa v siedmy deň (Genezis 2, 2 – 3) dalo impulz k rozlišovaniu medzi voľným časom a prácou.

Voľný čas

Život stredovekého človeka bol sprevádzaný množstvom sviatkov, slávností a hier. U vyšších vrstiev tiež kultúrou, bohatými hostinami, turnajmi, poľovačkami a podobnými aktivitami. Mnísi, intelektuáli i umelci venovali väčšinu času svojmu povolaniu. Mnísi trávili veľa času v knižniciach a písárskych dielnach čítaním, študovaním a prepisovaním textov. Intelektuáli sa naplno venovali intelektuálnej činnosti ako štúdiu, učeniu a písaniu. Na druhej strane roľníci bol zaujatí manuálnou prácou, čas na zábavu mali iba počas sviatkov.

Oveľa pestrejšie trávili voľný čas obyvatelia miest, ktorí mohli počas sviatkov sledovať rôzne pouličné predstavenia. Pozornosť priťahovali najmä vystúpenia kaukliarov, cvičiteľov psov či opíc, povrazolezcov, vrhačov

nožov, hltačov ohňa, bruchovravcov, muzikantov, klaunov, rozprávačov príbehov, trubadúrov. Okrem trhovísk a ulíc si mohli meštania užívať voľné chvíle v kúpeľoch, kde sa často končili hostiny a zábavy.

Aristokracia (približne od 13. storočia) venovala čas lovu a poľovačkám, s výnimkou cirkevných sviatkov a nedeľ. Okrem spoločenskej zábavnej stránky mal lov aj praktický význam, lebo poskytoval priestor pre výcvik jazdcov v rôznorodom teréne a v strelbe lukom i kušou. Na kráľovských poľovačkách sa zúčastňovali i ženy a vysokopostavení duchovní.

Čo sa týka voľného času žien, hlavnú aktivitu predstavovali ručné práce.

Hra

Hra mala tri základné prvky. Bola to materiálna výbava, súbor pravidiel a samotná herná prax, t. j. súbor gest vykonávaných hráčmi, zasadený do priestorového, časového a spoločenského kontextu.

Medzi archeologickými nálezmi prevažujú kocky. Boli väčšinou vyrezávané z kostí, niekedy zo slonoviny či z dreva, niekedy odlievané zo skla alebo z kovu. Šachová hra bola nevyhnutnou súčasťou pasovania, preto bola považovaná za aristokratickú činnosť. Šachovnice boli zväčša ťažké a objemné. Predstavovali veľmi drahé a luxusné diela. Boli vyrábané zo vzácnych materií (čierny jantár, slonovina) a zdobené zlatom, striebrom, jaspisom, jantárom, krištálom alebo perlami. V hrdinských piesňach typu *chansons de geste* a v kurtoáznej (dvorskej) literatúre sa objavujú zmienky o stolových hrách a hrách typu „mlyn“.

Na hranie slúžili gule rôznej veľkosti, drevené kríže, drevené a kovové kotúče, drevené kolký, tyče na ich zhadzovanie a iné nástroje.

Populárne boli hry s loptou. Ich rozkvet na konci stredoveku vypovedá o spoločnosti, ktorá viac oceňovala zábavu, v ktorej bolo potrebné uplatniť zároveň zručnosť, fyzickú zdatnosť a rozumové schopnosti. Pre hru s loptou bol vymedzený špeciálny priestor tzv. *loptovňa*.

V 11. storočí sa do západnej Európy vďaka arabským nájazdom a obchodovaniu s Varjagmi dostali šachy. S príchodom na európsku pevninu sa ešte ďalej vyvíjali. Ich arabsko-perzské názvoslovie sa prispôbovalo spoločenským pomeroch v Európe, tak napríklad z voza sa stala veža, zo slona sudca, biskup alebo dokonca blázon. Naproti tomu kráľ, jazdec (kôň) a pešiak sa nezmenili. Najväčšou premenou bola zámena vezíra za kráľovnú,

dámu alebo pannu. Táto obľúbená stredoveká hra bola vyjadrením feudálneho spôsobu boja, kde prevažoval zápas muža proti mužovi. Nemala žiadny strategický náboj, prvoradá bola obrana a ukončenie hry. Na konci stredoveku boli už pravidlá podobné dnešným.

Stredovekou novinkou boli hracie karty, ktoré sa objavili asi v poslednej tretine 14. storočia. Ich zhotovenie vyžadovalo prácu niekoľkých remeselníkov (rytec, maliar a pod.). Boli pomerne drahé a používali sa iba v úzkom kruhu aristokracie.

Hazardné hry sa odsudzovali, pretože boli považované za výplod diabla a za urážku Boha. No športové hry, pretože sú vykonávané s mierou a pri rešpektovaní určitých pravidiel, sa chápali ako chvályhodné uvoľňovanie a užitočné precvičovanie tela. Niekde medzi športovými a hazardnými hrami sa nachádzali intelektuálne hry.

Hry sa hrávali zväčša príležitostne. Účastníci hier pochádzali zo všetkých spoločenských vrstiev, boli to predovšetkým muži. Profesionálni hráči sa vyskytovali ojedinele, sporadicky sa objavovali koncom 14. storočia najmä v Itálii.

Miešanie odlišných profesií či vrstiev v rámci jednej hry nebolo veľmi obľúbené. Už v rytierskej výchove bol venovaný veľký priestor vyučovaniu stolových hier a šachom, ktoré sa kládli na rovnakú úroveň ako lov, zaobchádzanie so zbraňou, služba dáme či obrana slabých. Na konci stredoveku prebralo monopol na hry nastupujúce meštianstvo, ktoré šľachtu aj v tomto období napodobňovalo.

Na druhej strane boli hry neustále potláčané. Keď svätý Bernard písal v 12. storočí rehoľu templárov, odsúdil aj hru v kocky, aj šachy (*De laude novae militiae ad Milites Templi*, 1128). Tento zákaz sa vyskytoval vo všetkých rádoch. Cirkevní predstavitelia videli v hrách stelesnené zlo. Podľa ich názoru boli hry stratou času, spôsobovali najrôznejšie morálne a spoločenské problémy, odvracali človeka od Boha a od práce v prospech blížneho. Preto boli hry obmedzované a kontrolované. Klerici sa im museli vyhýbať a laici sa im mali venovať umiernené, smeli sa hrať iba v kruhu poctivých ľudí a mohli sa vkladať iba malé stávky.

Laické inštitúcie zaujímali voči hrám nejednoznačný postoj. Boli spojené s cirkevnou mocou, a tak hry vnímali ako protispoločenský a nemorálny jav, ktorý ruší verejný poriadok vyvolávaním sporov. Argumentovali tiež tým, že hry odvracajú obyvateľov od verejnej prospešných činností a dávajú im ilúziu rýchleho zisku. Tým vlastne stierajú jemné hranice

medzi časom na prácu a časom na odpočinok, na ochranu ktorých sa vždy spájali vládcovia, šľachtici a predstavitelia miest. Pre všetky tieto charakteristické črty boli hry považované za podvrtné. Od represívnych opatrení prešli postupne vládcovia k vyrubovaniu daní.

Vývoj hier napokon poznamenalo predovšetkým uznanie ich pedagogického prospechu. Počas celého obdobia stredoveku sa s rozvojom hier formovala mienka, že hry majú podiel na formovaní osobnosti, lebo využívajú imitačné a inštruktívne postupy a neustále pripomínajú, ba aj zjemňujú určité základné otázky ľudskej existencie (život alebo smrť, milosť alebo zatratenie, víťazstvo alebo porážku). V 15. storočí už hranie patrilo k tolerovaným činnostiam, ktoré môžu byť súčasťou aristokratickej či meštianskej sociálnej komunikácie.

8. Kultúra slova a symbolu

Kultúra slova

V porovnaní s predchádzajúcimi storočiami, so storočiami antiky, zaznamenávame v literárnej tvorbe raného stredoveku podstatný regres, ktorý v celoeurópskom meradle pretrval až do 10. storočia. O zrelom (kultivovanom a vzdelanom) literárnom publiku – ako tvrdí literárny historik nemeckého pôvodu Erich Auerbach – možno hovoriť až v období 11. storočia. V našom kultúrnom prostredí to súvisí konkrétne s konštituovaním a pestovaním latinskej literárnej kultúry v období formujúceho sa mnohonárodného Uhorského štátu.

Súveká vzdelanosť sa prejavovala znalosťou písma. Vyššiu úroveň vzdelanosti predstavovalo umenie či náuka koncipovania písomností všeobecne (takto bola vnímaná vo Francúzsku) alebo sa dotýkala iba koncipovania epistolárneho žánru (takto bola vnímaná v Itálii i u nás). Od 11. storočia ju poznáme ako *ars dictandi* či *dictaminis*. Ide o skutočný produkt stredovekej kultúry, ktorý v predchádzajúcej kultúrnej dobe nemal svoju obdobu, s antickou kultúrou ho spája len aplikovanie cicerónskych rétorických princípov. Základy tejto náuky poskytovali u nás napríklad kapitúlské a neskôr mestské školy. Príkladom vzdelancov tohto typu, označovaných príznačne *litteratus* či *litterati*, sú autori súvekých kroník: magister Ján zo Šarišských Sokoloviec, pisár v kráľovskej kancelárii (ktorý svoje znalosti uplatnil pri koncipovaní Kroniky o Ľudovítovi Veľkom) a Ján z Turca (prvý laický vzdelanec medzi uhorskými historiografmi), ktorý pôsobil vo funkcii verejného notára.

Formu vyššej vzdelanosti *ars dictandi* sprítomňovali notárske príručky. Ďalšie dve formy vyššej vzdelanosti predstavovalo umenie veršovania *ars versificandi* alebo *ars poetriae* čiže poetické umenie a kazateľské umenie *ars praedicandi*.

V koncepciách jednotlivých *artes* sa prejavuje antické chápanie umenia „ako schopnosti vytvárať veci podľa istých pravidiel“, preto medzi

vedou (*scientia*) a umením (*ars*) sú len nepatrné rozdiely. Okrem teórie (znalosti pravidiel) boli pre literárnu tvorbu potrebné ešte dve veci: prax (individuálne schopnosti) a lektúra (znalosť dobrých autorov).

Stredoveká kultúra bola predovšetkým kultúrou slova. Vďaka ústnej tradícii (ústnemu podaniu) sa obsah mnohých diel, vo forme odpisov prístupných iba intelektuálnej elite, spopularizoval. Takýmto spôsobom sa do európskych národných literatúr preniesol napríklad obsah zbierky exempli – príkladov *Gesta Romanorum* – Rímske príbehy, ktorej fragmenty pretrvali v pokladnici ľudovej slovesnosti až dodnes. Príkladom je príbeh o kováčovi Fotiovi, ktorý vykazuje obsahovú zhodu s rozprávkou *O troch grošoch*.

Prednášaná podoba mnohých textov bola odlišná od ich písomných záznamov, ktoré máme dnes k dispozícii. Z troch zložiek, ktoré prispievali ku kvalite prejavu ako nástroja presvedčania – autorita hovorcu, sila argumentu a pocity vyvolané u publika –, vieme najmenej o precitovaní počutého poslucháčom, teda o poslucháčskom zážitku. Pre väčšinu publika – s výnimkou intelektuálov – bol čitateľský zážitok bezpredmetnou záležitosťou. Umelecké ciele, sformulované v rétorickej zásade: *docere* (poučovať), *movere* (pohýnať a dojímať), *delectare* (zabávať, tešiť), sa orientovali nielen na rozvíjanie intelektu, lebo akceptovali poznávaciu zložku v širokej miere (aplikovanú v podobe vecných informácií), ale pôsobili aj na emócie poslucháča.

Z hľadiska súvekej kultúry boli dôležité relácie vzťahu slovo – obraz. Slovo totiž malo sprevádzať a dopĺňať obraz. Obraz pomáhal slovu presvedčať o univerzálne platnej pravde. Slovo zase vymedzilo postavenie stredovekého maliara, ktorého diela boli Bibliou pre nevzdelaných. Písomníctvu sa preto – podľa učenca karolínskej doby Hrabana Maura – prisudzovali „dokonalejšie, pravdivejšie, užitočnejšie, príjemnejšie, trvácnejšie“ hodnoty ako maliarstvu. Podobnosti a paralely medzi literárnou a výtvarnou kultúrou možno nájsť predovšetkým v kompozícii a výzdobe. V stredovekých rétorikách sa literárne dielo svojou kompozíciou prirovnávalo k dielu architektonickému. V tomto ohľade mala literatúra najbližšie k architektúre, ktorú považuje Hugo zo Sv. Viktora za hlavné umenie, sochárstvo a maliarstvo iba za jej doplnky. Svojou obraznosťou, bohatstvom a výberom slov literárne dielo zase pripomínalo maliarsku dekoráciu. Na maliarsku techniku odkazuje už samotné označenie poetických figúr – *colores rhetorici*. Preto anglický učenec Galfredus de Vino Salvo vo svojej

príručke *Poetria nova* (Nová poetika, okolo 1202) poetom odporúča, aby dielo rozmerali a rozvrhli pomocou metra a kružidla.

„Ak má niekto postaviť dom, ruka sa nenáhli chvatne k dielu: dielo sa najprv rozmeria meradlom vnútri v duchu, rozum predpíše postup podľa určitého poriadku, celý dom vytvorí skôr myseľ ako ruka: jeho stavba je skôr hotová v mysli než dostupná zmyslom. V zrkadle tohto príkladu nech vidí i poézia, aký zákon má dať básnikom.

Kružidlo ducha nech dopredu vymedzí celý rozsah látky. Nech dopredu stanoví pevný poriadok, odkiaľ sa pero rozbehne alebo kde určí koniec.“

Literárne dielo nemalo len dávať slovám pôvab, ale tiež malo „očisťovať mravy“. Súvekým ponímaním literárnej estetiky, ktorá odporúčala, aby sa estetické spájalo s morálnym úžitkom, bola ovplyvnená aj podoba literárnej kultúry. Takýto estetický postoj súvisel so šírením evanjeliovej zvesti, efektívnemu pôsobeniu ktorej napomohla vo veľkej miere výmena zvitku za kódex, za knihu oveľa mobilnejšiu, a tým pre recipienta aj relatívne dostupnejšiu. Evanjelium ovplyvnilo celú stredovekú literatúru. Hlavnou inšpiráciou bolo nasledovanie príkladu Krista a cnostného života jeho svätých. Cnosti a svätosť sa stali životným vzorom a modelom. Nachádzame ich sprítomnené v početných dielach filozoficko-teologického obsahu, ďalej v legendách, kázňach a exemplách.

Symbol

Symbol bol spôsob myslenia prirodzený pre stredovekých autorov. Bol súčasťou duchovnej výzbroje stredovekej kultúry. Pôsoobil v najrôznejších sférach a zahŕňal všetky oblasti intelektuálneho, spoločenského, mravného a náboženského života.

Svet, biblicky „usporiadaný podľa čísel a rozmerov“, bol studnicou Božích hádaniek.

Stredovekí autori hovorili o nevyčerpatelnej mnohovýznamovosti a rozmanitosti symbolu. Symbol mohol byť totiž vyjadrený slovom, textom, obrazmi, predmetmi, obradmi a spôsobmi správania.

Latinské slovo *symbolum*, pochádzajúce z gréckeho *symbolon*, má predovšetkým náboženský a vieroučný význam. Označuje v prvom rade

súbor hlavných článkov kresťanskej viery, predovšetkým „apoštolské symbolon“ – vyznanie viery. To, čo dnes chápeme pojmom „symbol“, sa v stredoveku vyjadruje termínom *signum* („znak“).

Grécke *symbolon* predstavovalo znak, identifikačné znamenie, znázornené dvoma polovicami rovnakého predmetu, o ktorý sa delia dve osoby. No išlo vždy o vzťah dialektický. O inakosti stredovekého symbolu svedčia farby. Napríklad modrá farba nebola pre stredovekú kultúru farbou studenou, ale teplou, lebo bola farbou vzduchu. Vychádzalo sa totiž zo skutočnosti, že vzduch je teplý a suchý. To iste platí o zvieracej symbolike v umení a literatúre stredoveku. Napríklad delfín nevystupoval ako cicavec (neznámy pojem), ale ako kráľ rýb. Lev nebol exotickým zvieratom, lebo sa vyskytoval na všetkých obrazoch a vo všetkých scenériách.

To, že symbolický význam bol súčasťou vecného výkladu, dokladá *Ortulus phisologie* (pred rokom 1366) českého encyklopedistu Bartolomeja z Chlumca (nazývaného Claretus).

„Bažantem se nazývá lesní kohout. Je jako kohout krásný, ale chocholka na hlavě postrádá kroužků a má velmi krásné peří. Chytá se takto: Ptáčník položí na bílou látku červené sukno, které bažanta překvapí, a tak ho ptáčník překryje látkou. Nebo namaluje na látku podobného bažanta, s kterým, když bažant ho uvidí, se pustí do boje. Symbolizuje dobré lidi.“³

Etymológia

Stredoveký symbol možno pochopiť prostredníctvom slov. Pre stredovekých autorov spočívala v slovách pravda o bytostiach a veciach. Slovo odkrývalo ich ontologickú podstatu. Všetko sa zdôvodňovalo aj za cenu slovného žonglérstva. Z pohľadu modernej vedy ide mnohokrát o falošné etymológie. Pomenovanie orecha *nux* sa napríklad spájalo so slovesom *nocere* (škodiť), tak sa vytvorila predstava o škodlivosti tohto stromu, pod lístím ktorého by človek nemal zaspáť, aby ho nenavštívil diabol alebo zlí duchovia. Podobne meno jablone *malus* vyvoláva predstavu zla (*malum*).

Tiež sa verilo, že meno vypovedá pravdu o osobe, umožňuje zmapovať jej minulosť a prezrádza, aká bude jej budúcnosť. Symbolika vlastného mena hrala dôležitú úlohu v literatúre, napríklad v legendách. Pomenovať

znamenalo vždy akt mimoriadnej sily, lebo meno si udržalo úzky vzťah s osudom osoby, ktorá bola jeho nositeľom. Práve meno dávalo životu zmysel. Príkladom boli svätci, ktorí za svoje mučenie, ikonografiu, patrónstvo či cnosti vďačili svojmu menu. Najznámejší je prípad svätej Veroniky, ktorá vďačila za svoju existenciu iba zostaveniu vlastného mena z dvoch latinských slov *vera icona* označujúcich Svätú tvár, t. j. „pravý obraz“ Spasiteľa otlačený na svätom rúchu. Veronika tak stelesnila mladú ženu, ktorá pri výstupe na Kalváriu Kristovi nesúcemu kríž utiera pot kusom plátna, na ktorom zostali zázračne otlačené Kristove črty. Tak meno vytvorilo hagiografickú legendu. Časť svätých uzdravovateľov vďačí obdobne za svoje terapeutické schopnosti menu. Poznať pôvod vlastného mena znamená vlastne poznať najhlbšiu podstatu jeho nositeľa. Príkladom môže byť Judáš. Jeho prezývka Iškariot (po nemecky Ischariot) sa v Nemecku od 12. storočia rozkladá na *is gar rot* (je celý červený). Judáš je v pravom zmysle slova červený človek, v jeho srdci prebývajú pekelné plamene, na obrazoch je znázorňovaný so žiariacimi vlasmi, čiže ryšavý, pričom ryšavosť bola znamením jeho zradnej povahy a zvestovala jeho zradu. Odborný výklad mena tejto postavy pridal ešte znehodnocujúcu symboliku červenej farby, spojenú s predstavou diabla a pekla, ale tiež jej pripisoval všetky negatívne významy, ktoré boli vo fyziognomických traktátoch od dôb antického Grécka vyrieknuté o ryšavých ľuďoch.

Semiologické postupy

Stredovek poznal tiež semiologické postupy. Išlo o obraty, týkajúce sa usporiadania, rozloženia, zoskupovania alebo protikladnosti rôznych prvkov vo vnútri nejakého celku. Najčastejším postupom bola odchýlka. V nejakom rade alebo skupine sa postava, zviera či predmet presne podobajú všetkým ostatným, až na jeden malý detail, ktorý dáva hodnotu a udeľuje pochvalný či hanlivý význam. Napríklad na stredovekých obrazoch sú všetky rohaté postavy diabolskými postavami. No existuje jedna výnimka – Mojžiš. Rohatý (*cornutus*) Mojžiš je medzi rohatými bytosťami odlišovaný a obdivovaný pre svoje rohy.

Toto využívanie posunutého významového rozpätia stojí pri zrode mnohých poetických alebo symbolických kompozícií. Lebo pre stredovekú spoločnosť musia bytosti aj veci zostať na svojom mieste a v obvyklom stave, aby bol rešpektovaný poriadok ustanovený Stvoriteľom. To

3) TRÍŠKA, Josef: *Předhusitské bájky*. Praha: Vyšehrad, 1990, s. 21.

v literárnom jazyku viedlo k schematickému či stereotypnému opisovaniu postáv, udalostí a javov.

Prestúpenie poriadku, rytmu alebo poriadku vo vnútri daného diela je tiež často používaným prostriedkom symbolického vyjadrenia. Takýmto spôsobom mohli autori upútať pozornosť publika. Príkladom je červený rytier z románu o Percivalovi od Chrétiena de Troyes. Vo väčšine jeho románov predstavujú červení rytieri (červené šaty a výzbroj) záporné a strach vzbudzujúce postavy. Percival ako červený rytier nie je zápornou postavou.

Stredoveký symbolizmus využíva tiež stretávanie protikladov. Takmer vždy sa tento postup uplatňuje v christologickom kontexte. V početných výtvarných vyobrazeniach, ktoré zachytávajú zatknutie Ježiša a zradný bozk, sú ryšavé aj Ježišove vlasy a brada.

K symbolickému vyjadreniu patrí tiež pomenovanie celku pomocou jeho častí tzv. *pars pro toto*. Človek a všetko, čo existuje na zemi, vytvára svet v malom (mikrokozmos) a zobrazuje celý svet v úplnosti. V kulte relikvií zastupuje napríklad kosť alebo zub celého svätca, pri uvádzaní kráľa nahrádza koruna alebo žezlo samotného panovníka, pri zobrazení nejakého miesta veža znázorňuje zámok, dom mesto a strom les.

Dvojznačnosť a mnohoznačnosť

Každý symbol bol dvojznačný, napríklad lev bol diabolský i božský. Takmer všetky zvieratá sú vybavené dvojakým symbolickým rozmerom. To platí aj o farbách.

Hlavné osi stredovekej symboliky sa vytvorili v priebehu prvých piatich alebo šiestich storočí kresťanstva. Sú výsledkom zlúčenia niekoľkých hodnotových systémov a spôsobov vnímania. Stredovek ťažil z trojakého dedičstva: z odkazu Biblie, z odkazu grécko-rímskej kultúry a z odkazu barbarských kultúr: germánskej, keltskej, škandinávskej, ba aj z kultúr vzdialenejších. K nim potom pridával svoje vlastné vrstvy.

Číselná symbolika

Čísla v stredoveku vyjadrujú rovnako kvalitu ako kvantitu. Čísla tri, štyri a sedem vyjadrujú viac ako množstvo. Dvanásť predstavuje celok, úplný

súbor. Číslo štyridsať vyjadruje všeobecnú predstavu veľkého počtu, nemá presnú kvantitatívnu hodnotu.

Stredovek až do 12. storočia nemá záľubu v počítaní. Čísla sú vnímané ako symboly.

Ani v oblasti materiálov sa symbol nevyskytuje zriedka. Drevo napríklad nikdy nie je akýmkoľvek drevom. Vždy ide o určitú konkrétnu drevinu, ktorá má svoju históriu.

Životné obdobia

V stredoveku bola dĺžka života vnímaná na základe niekoľkých vzorcov, ktoré spoločne tvorili samostatný odbor poznania. Väčšinu z nich prebral stredovek z antiky. Kresťanstvo podalo nový výklad týchto vzorcov pomocou vlastnej symboliky a pridalo k nim ďalšie. Vzorce, ktoré najvýraznejšie ovplyvňovali stredovekého človeka v jeho pohľade na život, sú založené na číslach 3, 4, 5, 6, 7 a 12.

Priamo zo stredoveku pochádza iba jeden vzorec, ktorý uplatňuje číslo 12, vzniká až na samom konci stredoveku a je veľmi obľúbený. Antické vzorce prekryla kresťanská symbolika, ktorá sa snažila vsadiť ľudský život do dejinnej perspektívy spásy. V tomto zmysle zohralo najdôležitejšiu úlohu číslo 4.

Číselnica štyri mala kľúčový význam v úvahách o prírode u starovekých mysliteľov, u Pytagora a rovnako v knihe Genezis. Umožňovala vhodné sklbiť starovekú a stredovekú antropológiu, podľa ktorej je človek vnímaný ako mikroskopický obraz pozemského a nebeského sveta, ako stvorenie zložené zo štyroch živlov: jeho telo pochádza zo zeme, krv má blízko k vode, dych k vzduchu a telesné teplo k ohňu. Človek je zároveň mikrokozmosom, pretože bol stvorený na obraz Boží. Podľa Viliama z Conches sa „človek nazýva po grécky mikrokozmos, to znamená malý svet, lebo jeho hlava je obľá a na nej žiaria oči ako slnko a mesiac (...) Je obdarený rozumom ako anjeli a vďaka tomu je nesmrteľný“.

Kresťanskí autori už od počiatku začlenili vzorec štyroch životných období do kresťanskej symboliky, v základoch ktorej sa štvorka vyskytuje veľmi často: štvrtý deň Stvorenia, štyri bytosti pred Božím trónom (Zj 4, 6), štyri evanjeliá, štyri rieky v Edene, štyri pokolenia (od Adama k Noemovi, od Noema k Abrahámovi, od Abraháma k Mojžišovi, od Mojžiša ku

Kristovi) a štyri mystické zvieratá. U svätého Ambróza (*De Abraham II, 9*), 65 – 66) sa navyše objavujú štyri svetové strany a štyri obdobia ľudského života sa nazývajú *pueritia, adolescentia, juventus a maturitas*. Túto tradíciu prebral Martianus Capella. Štyrom obdobiam ľudského života a štyrom ročným obdobiam zodpovedajú štyri strany na nebesiach a v pozemskom svete štyri neresti a štyri cnosti.

V 12. storočí symbolizmus ustupuje scholastickému spôsobu kladenia otázok na základe dedukovania pojmov a argumentovania.

„Mezi veškerým úsilím člověka o poznání vyniká úsilí o moudrost jako dokonalejší, vznešenější, užitečnější a příjemnější.

Je dokonalejší: pokud se totiž člověk oddá úsilí o moudrost, potud již má nějakou účast na opravdové blaženosti. Proto Mudrc praví: ‚Blaze člověku, který hloubá o moudrosti.‘ (Sír 14, 20)

Je vznešenější, protože se tak člověk obzvláště přibližuje k podobnosti Bohu, jenž ‚všechno učinil moudře.‘ (Ž 104, 24) Jelikož pak podobnost je příčinou milování, tak úsilí o moudrost obzvláště spojuje s Bohem přátelstvím; proto se praví, že moudrost ‚je pro lidi nevyčerpateľným pokladem; kdo jej získali, připravili si přátelství s Bohem.‘ (Mdr 7, 14)

Dále je užitečnější, jelikož skrze moudrost přecházíme do království nesmrtelnosti: ‚Musíte ctít moudrost, aby ste kralovali navěky.‘

Dále je příjemnější, ježto ‚spolužití s ní není trápením, ale potěchou a radostí.‘ (Mdr. 6, 21)

Když jsme tedy z Boží lásky pojali odvahu sledovat povinnosti mudrce, třebaže to přesahuje vlastní síly, máme předsevzetí podle svých sil ozřejmit pravdu, kterou hlásá katolická víra, odstraňováním opačných bludů. Pokud užijí Hilariových slov: ‚Toho jsem si vědom, neboli je to první povinností mého života, že jsem si vědom, neboli je to první povinností mého života, že jsem zavázán, aby o něm vypovídalo každé mé slovo, i všechny mé smysly.‘ (De Trin. I, 37)⁴

4) Sv. Tomáš Akvinský: *Summa contra gentiles. Kniha první*. Pracovné vydanie. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993, s. 29 – 30.

9. Univerzitná vzdelanosť

Duchovná práca bola podľa konceptu spoločnosti trojakého ľudu v kompetencii tretej spoločenskej skupiny, v kompetencii tých, ktorých úlohou bolo modliť sa. Vďaka svojmu postaveniu sa duchovní mohli venovať pestovaniu vzdelanosti.

Určujúci vplyv na udržanie continuity vzdelania v ranom stredoveku mali kláštorne školy. Zodpovednosť za ich vyučovací program niesli príslušní opáti a biskupi. Tak sa sieť škôl sústredená iba v mestách obohatila o nový typ vzdelávacích inštitúcií fungujúcich v kláštoroch, ktoré dávali prednosť vidieku. Vyučovací program kláštorných škôl vychádzal z obsahu výučby rétorických škôl neskoršej antiky. Základom bolo ovládanie siedmich slobodných umení (*septem artes liberales*), ktoré boli predpokladom vlastného teologického vzdelania.

Sedem slobodných umení

Týchto sedem základných náuk popísal Martianus Capella vo svojom alegorickom traktáte *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (O sobáši Filológie a Merkúra), v ktorom sedem panien vykladá svoju múdrosť: gramatiku, rétoriku, dialektiku, aritmetiku, geometriu, astronómiu a hudbu. Tento súbor vedomostí bolo treba zvládnuť postupne, najprv nižšie *trivium*, potom vyššie *quadrivium*. Podľa Cassiodora a Alkuína cieľom prvých troch umení bolo vyjadrovať myšlienku (*verba*), ďalšie štyri umenia znamenali štúdium vecí (*res*). Platila zásada, že treba postupovať od jednoduchého k zložitému.

Základom všetkého poznania bola gramatika, ktorá umožňovala „pochopiť básnikov a historikov, naučiť sa umenie správne hovoriť a písať“. S gramatikou bola úzko spojená rétorika, ktorá sa sústreďovala viac na písomný ako ústny rečnícky prejav. V 11. storočí sa stretávame s rečníckym umením v podobe *ars dictaminis* alebo *ars dictandi* (umenie zostavovať

písomnosti verejnej i súkromnej povahy) a *ars notariae* (umenie zostavovať dokumenty štátnej i právnej povahy). Dialektika sa chápala ako štúdium formálnych postupov, ako jasne a dôsledne myslieť, definovať, rozlišovať významy.

Ostatným náukám sa nevenovalo toľko pozornosti, ich prestíž začala stúpať až po 12. storočí. Obsahom aritmetiky boli základné početné úkony ako sčítanie, násobenie a delenie a výpočet pohyblivých sviatkov. Zameranie geometrie vymedzovali euklidovské poučky, neskôr tiež základy zememeračstva. Astronómia bola náuka o obehu Slnka, Mesiaca a hviezd a striedaní ročných období. Hudba bola teoretická veda na matematickom základe, iba okrajovo sa zaoberala chórovým spevom a hrou na hudobný nástroj.

Stredoveké školy

Jedným z výsledkov karolínskych reforiem, ktorý poznamenal európske školstvo, bolo odstupňovanie vyučovacieho procesu do troch uzavretých a na seba nadväzujúcich cyklov. Prvý sa týkal elementárneho vzdelania (spev, čítanie, písanie, základy gramatiky a kalendára), druhý artistickej prípravy (formálne trivium a reálne zamerané quadrivium), tretí vlastného teologického školenia (úvod do štúdia a výkladu Biblie, kazateľstvo, náuka o liturgii, katechéza).

Neskôr sa začali vytvárať školy priamo pri biskupských chrámoch a farách. Katedrálne školy sa diferencovali, buď poskytovali literárne vzdelanie, alebo rozvíjali filozofické myslenie (Paríž). V mestách mali svoje generálne štúdiá aj žobravé rády.

Stredoveký intelektuál, profesionál, ktorý pracoval ako profesor a učenc, sa však objavil až s rozkvetom miest v 12. storočí. Sám seba vnímal ako človeka nového – *moderného*. Ako človeka, ktorý robí čosi nové.

Mestský intelektuál bol obdobou remeselného tvorcu, porovnateľného s ostatnými mešťanmi, ibaže neprodukoval remeselné výrobky, ale poznatky. Pracoval s rovnakým zápalom a stal sa tiež aktérom korporatívneho hnutia. Korporácie majstrov a študentov vznikali na spôsob cechových združení.

Univerzitná korporácia

Univerzitná korporácia mala internacionálny charakter. Majstri a študenti pochádzali z rôznych krajín. Ani predmet ich činnosti – veda – nebol obmedzený hranicami, rovnako ich právo vyučovať. Každá univerzitná korporácia prekročila hranice mesta, v ktorom vznikla.

Za prototyp organizácie univerzitnej vzdelanosti možno považovať parížsku univerzitnú korporáciu. Skladala sa zo štyroch fakúlt: z jednej nižšej – artistickej – a z troch vyšších fakúlt: právnickej, lekárskej a teologickej.

Artistická fakulta mala najväčší počet študentov a bola založená na systéme národov, z ktorých pochádzali majstri a študenti. Na čele každého národa stál prokurátor, volený regentmi. Prokurátori boli pomocníci rektora, predstaveného fakulty. Vyššie fakulty boli riadené titulárnymi majstrami alebo regentmi a dekanom. Neskôr sa objavil aj najvyšší univerzitný predstaviteľ: rektor fakulty slobodných umení. Za dominantné postavenie vďačila fakulta počtu členov, svojmu zameraniu a predovšetkým svojej finančnej úlohe. Rektor artistov, poverený v rámci univerzity správou finančných prostriedkov, predsedal jej valnému zhromaždeniu.

Univerzitní príslušníci boli klerici. Miestny biskup ich považoval za svojich poddaných. Právomoc nadriadeného v záležitostiach škôl preniesol biskup na jedného zo svojich úradníkov, ktorý sa v 12. storočí nazýval *scholastik* (*scholasticus*), neskôr kancelár. Napokon kancelár stratil privilégium udeľovať *licenciu* – oprávnenie na vyučovanie a toto právo prešlo na univerzitných majstrov.

Moc univerzitných korporácií sa opierala o tri základné privilégia: o súdnu autonómiu, o právo na štrajk a na secesiu, o monopol na udelenie akademických hodností.

Výučba slobodných umení trvala šesť rokov a študent ju absolvoval spravidla medzi štrnástym a dvadsiatym rokom. Štúdium prebiehalo v dvoch etapách, prvá sa končila bakalárskou skúškou a druhá doktorátom. Medzi dvadsiatym a dvadsiatym piatym rokom sa študovala medicína a právo. Teológia sa študovala najdlhšie.

Intelektuál 13. storočia však musel riešiť aj problémy hmotného charakteru. Ako východisko sa ponúkali dve riešenia: pre majstra plat alebo benefícium, pre študenta štipendium alebo prebenda (dôchodok). Pokiaľ ide o plat, majstri mohli byť honorovaní buď žiakmi, alebo reprezentantmi

duchovnej a svetskej moci. Ak študenta nepodporovala rodina, štipendium mu mohol poskytnúť súkromný mecenáš, verejná inštitúcia alebo politický činiteľ.

Nová metóda výučby

Dovtedajší školský rámec siedmich slobodných umení už nepostačoval. Univerzitnou metódou sa stala scholastika. Intelektuáli si uvedomovali nevyhnutnú väzbu medzi vedou a výučbou.

Nová výučba musela vytvoriť priestor pre vedecké a remeselné techniky, ktoré sa náhle stali podstatnou súčasťou ľudskej činnosti. O tejto novej koncepcii vypovedá výrok Honorio z Autunu: „*Nevedomosť je vyhnanstvo; človek je doma v poznání.*“ Slobodné umenia, prostredníctvom ktorých bolo možné dospieť k poznaniu, považoval Honorius za „*zastávky na ceste radom miest.*“ Prvým takým mestom bola gramatika, druhým rétorika, tretím dialektika, štvrtým aritmetika, piatym muzika, šiestym geometria, siedmym astronómia. Za týmito tradičnými disciplínami nasledovala fyzika ako v poradí ôsme mesto, dvoma poslednými mestami boli mechanika a ekonomika.

Myslenie sa pripodobňovalo k remeslu, ktoré malo svoje pravidlá. Prvú úroveň predstavoval systém gramatických pravidiel. Druhou úrovňou scholastiky bola dialektika, súbor postupov, v priebehu ktorých je predmet skúmania problematizovaný, vystavený útokom odporcov, priebežne obhajovaný. Výsledkom toho procesu malo byť presvedčivé riešenie.

Základným pravidlom bola nápodoba a rozumové zdôvodnenie textu. Odkazy na autority a vedecké argumenty sa zlúčili do jedného celku. V priebehu univerzitetnej výučby sa ustanovili osobitné pracovné postupy: *lectio, quaestio, responsio*.

Základ výučby, *lectio*, bol textový komentár. Táto hĺbková analýza textu sa začínala gramatickým rozborom, stanovujúcim východiskové znenie textu (*littera*). Pokračovala logickým objasňovaním, ktorého cieľom bolo odkryť zmysel (*sensus*) textu, a končila odborným výkladom, ktorý približoval jeho náučný a myšlienkový obsah (*sententia*).

Na artistickej fakulte sa komentovali diela Aristotela, Cicerona (*De Inventione, Rethorica ad Herennium*), Euklida a Ptolemaia. Základnou príručkou kanonického práva bol *Gratianov dekrét*. Komentáre civilného práva sa opierali o Pandekty čiže o rímsky občiansky zákonník vydaný cisárom

Justiniánom (533). Lekárska fakulta využívala súbor textov *Ars medicinae*, ktorý obsahoval práce Hippokrata, Galéna a neskôr tiež arabské summy (Avicennov *Kánon*, Averroov *Colliget* či *Correctorium*, Rhazesov *Almansor*). Teológovia okrem biblických kníh vychádzali zo *Štyroch kníh sentencií* Petra Lombardského a *Cirkevných dejín* Petra Comestora. Comestorove *Cirkevné dejiny* boli systematickým výkladom filozofických naučení a historických udalostí, obsiahnutých v Biblii.

Okrem čítania autorov uvedených v učebnom programe si študenti robili poznámky z prednášok, ktorých znenie bolo zverejňované.

V súvislosti s väčšou produkciou kníh sa v okolí univerzít objavilo zoskupenie kopistov a kníhkupcov (*stationarii*). Čoskoro sa stali súčasťou univerzitetnej korporácie. Získali tak univerzitné výsady a boli zahrnutí pod univerzitnú jurisdikciu.

Keď sa z *lectio* vyvinula *quaestio*, došlo k zrodu univerzitetného intelektuála, ktorý text problematizoval a stal sa aktívnym pôvodcom textu. Prestal byť teda exegétom, stal sa mysliteľom. Predkladal vlastné riešenia čiže tvoril. Dielom jeho myšlienkového procesu bola *quaestio*. Tá sa v 13. storočí od textovej predlohy úplne odpútala a začala existovať samostatne. Stala sa predmetom diskusie a zmenila sa na *disputatio*. Ústny prejav bol najpodstatnejšou zložkou univerzitetného života.

Rétorické pravidlá sa aplikovali aj pri písaní a prednášaní vedeckých textov. Do popredia vystúpil vzťah „text – adresát“, t. j. otázky porozumenia významu textu a jeho interpretácie, menej pozornosti sa venovalo vzťahu „autor – text“. Rétorika sa chápala predovšetkým ako teória výkladu textu.

Na univerzitách sa neskladali žiadne písomné skúšky, vyučovanie sa úplne spoliehalo na ústne prednášky a cvičenia a rukopisy sa používali iba ako dokumentácia či svedectvo. Mená Aristoteles, Vergilius či Macrobius nevyvolávali v pamäti študentov predstavu iluminovaných pergamenov, ale skôr jednotlivé vety, ktoré sa učili naspamäť, alebo komentáre, ktoré niekedy počuli alebo mali chuť vysloviť.

Mnohovýznamový výklad

Súčasťou školenia stredovekého vzdelanca bol „mnohovýznamový výklad“ daného textu. V 12. storočí sa ustálili dve schémy výkladu. Podľa vzoru exegézy Origena a Hieronyma sa aplikoval trojaký zmysel – historický,

morálny (tropologický), mystický (alegorický). Exegéti, ktorí nasledovali Augustína a Cassiana, sa pridžžali štvorakého zmyslu – historického, alegorického, tropologického a anagogického. Ako mnemotechnická pomôcka k rozlíšeniu jednotlivých zmyslov slúžilo dvojveršie, ktoré zaznamenal Mikuláš z Lýry:

*Littera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.*
(Napísané učí o činoch; alegória, čo veríš,
morálka, čo konáš; anagógia, kam smeruješ.)

V 13. storočí Hugo zo Saint Cher chápal obsah zmyslov textu nasledovne: „*Historia docet quid factum, tropologia quid faciendum, allegoria quid intelligendum, anagogia quid appetendum.*“ (História učí o tom, čo sa stalo, tropológia o tom, čo treba konať, alegória, čo pod tým treba chápať, anagógia, čo si treba žiadať.)

Hoci scholastickí komentátori nechápali jednotlivé zmysly jednoznačne, všeobecne sa zhodli na tom, že daný text možno chápať v zmysle literárnom (historickom) alebo duchovnom, ktorého formami boli tri ostatné zmysly – alegorický, tropologický a anagogický (Tomáš Akvinský).

Alegorizmus bol nevyhnutný kvôli prenosu biblického obsahu, ktorí sa exegéti usilovali sprostredkovať čitateľom, aby ho títo mohli odovzdať zase ďalším veriacim. Pomocou alegorického zmyslu vykladali pravdy, ktoré sa dotýkali viery a učenia cirkvi. Tropologický zmysel sa sústreďoval na konanie kresťanskej obce. Anagogický zmysel sa zase dotýkal posledných vecí človeka čiže eschatológie (nádej, očakávanie konca, Božie tajomstvá).

Scholastika intelektuálnu prácu vydělila, osamostatnila a prisúdila jej privilegované postavenie, a tým odlúčila intelektuála od ostatných pracujúcich, ktorí s ním mali v mestskom prostredí spoločné záujmy. Podľa mienky Jeana de Meung a Boethia z Dácie intelektuál bol niečo viac než vládca, viac než kráľ.

Špecializácia intelektuálnej činnosti

Za prvú skupinu špecializovaných intelektuálov možno považovať prekladateľov z gréckeho a arabského jazyka. Tí európsku latinskú vzdelanosť

obohacujú o preklady diel gréckych vzdelancov (Aristoteles, Euklides, Ptolemaios, Hippokratos a Galénos) a arabských (Rhazes, Avicenna, Avicbron).

Zvláštnu skupinu intelektuálov predstavovali vaganti čiže potulní študenti. Jedni v nich videli bohémov a buričov, druhí zase akúsi mestskú inteligenciu. Títo chudobní študenti, nespútaní žiadnym pevným bydliskom a žiadnym pravidelným príjmom, sa púšťali do intelektuálneho dobrodružstva.

Hugo z Orléansu, prezývaný *Primas*, sa štylizuje – a možno až do smrti aj zostal – ako človek bez prostriedkov. Archipoeta z Kolína žije na trovy nemeckého preláta Reginalda z Dasselu, najvyššieho kancelára Fridricha Barbarossu. Serlon z Wiltonu sa pridá na stranu kráľovnej Matildy Anglickej a neskôr vstúpil do kláštora v Cîteaux. Walter z Lille, ktorý žil na dvoroch Henricha II. Plantageneta a neskôr remešského arcibiskupa, umiera ako kanonik.

Vaganti putujú od mesta k mestu a zhromažďujú vedomosti, ktoré sú tam k dispozícii. Tvoria jadro potulných scholárov. No nevytvárajú svojbytnú spoločenskú vrstvu, lebo majú rôzny pôvod. K spoločnosti sú dosť kritickí. Poézia vagantov útočí na všetkých predstaviteľov rano-stredovekej spoločnosti: na duchovných a urodzených, aj na roľníkov. Oblúbenými motívami sú hra, víno a láska.

V 13. storočí sa vaganti vytratil. Jednak ich postihlo tvrdé prenasledovanie a odsudzovanie. Zároveň im však ich sklon k výlučne deštruktívnej kritike nedovolil nájsť vlastné miesto na univerzitnom poli, ktoré mnohokrát sami opúšťali, ak sa im naskytla príležitosť žiť pohodlnejšie, alebo rozmnožili rady tulákov. Stále tuhšia väzba intelektuálneho hnutia na organizované centrá, na univerzity, viedla nakoniec k úplnému zániku javu vaganstva.

Nový prístup k vzdelanosti

Intelektuálny pracovník koncom stredoveku na celé storočia mizne. Takto mohli byť označení iba významní učitelia na mestských školách. Univerzitní majstri v 14. a 15. storočí sprísnilo ustanovenie o daroch, ktoré sú im študenti pri skúškach povinní odovzdať. Obmedzili všetky univerzitné výdavky, ktoré by mohli ísť na ich úkor. Počet nemajetných študentov, ktorí smeli študovať a získať akademické hodnosti zdarma, prudko klesol.

V snahe stať sa aristokratmi používali univerzitní profesori jeden z bežných prostriedkov: usilovali sa prevziať životný štýl šľachty. Ich odevy a odznaky hodnosti sa stali symbolmi nobility, emblémami, znakmi ich prestíže. Oslavy pri udelení doktorátu boli stále častejšie sprevádzané slávnosťami podľa vzoru šachticov: bálmi, divadelnými produkiami a turnajmi. Vzdelanie sa znovu stalo vlastníctvom, súkromným majetkom.

V priebehu 14. a 15. storočia stratili univerzity svoj medzinárodný charakter. Zakladali sa totiž nové univerzity, ktoré mali čoraz viac národný charakter. Znásobenie počtu univerzít síce úplne neodstránilo medzinárodnú príťažlivosť tých najvýznamnejších, viedlo však k ich výraznému oslabeniu a v každom prípade zničilo systém univerzitných národov. Príkladom môže byť pražská univerzita, ktorá sa ocitla v situácii, že ju ovládnu početnejší nemeckí majstri a študenti. Narazili však na ašpirácie českých kolegov. Tak došlo k stretu týchto dvoch korporácií. Na naliehanie Jana Husa spor rozhodol český kráľ Václav IV. v prospech českého národa. Podľa rozhodnutia boli všetci členovia univerzity povinní odprisahať vernosť českej korune. Nemci Prahu opustili a založili novú univerzitu v Lipsku.

Univerzitná výučba sa začala otvárať novým prístupom. Najprv v Itálii, kde scholastika nezapustila také hlboké korene ako v Paríži alebo v Oxforde a tradícia antického písomníctva sa tam lepšie udržala. Po reorganizácii univerzity v Bologni v rokoch 1450 – 1455 jej rektorom kardinálom Bessarionom sa humanitná výučba (*studia humanitatis*) presadila natrvalo. Túto tendenciu možno sledovať aj na ostatných italských univerzitách. V Padove sa rozvíjali grécke štúdiá, vo Florencii vznikli katedry poézie, rétoriky, matematiky a astronómie.

Stredoveký intelektuál a renesančný humanista sa navzájom odlišovali. Humanista bol skôr literát ako vedec. Proti dvojici dialektika – scholastika uprednostnil dvojicu filológia – rétorika. Z filozofov preto našiel záľúbenie v Platónovi a oceňoval jeho básnické kvality. Keďže filozofiu bolo treba zahaliť do závoja rétoriky a poetiky, za jej dokonalú formu bol považovaný platónsky dialóg. Forma bola pre humanistov veľmi dôležitá, zatiaľ čo scholastici v nej videli iba prostriedok v službách myslenia. Humanisti kládli dôraz na duchaplnosť a tvorivé nadanie. Tvorili najmä pre zasvätených. Ich svet predstavovala uzavretá *akadémia*. Odlišovali sa tiež spoločenským zaradením, lebo žili pod ochrannou rukou mocných a domovom sa im stali dvory vladárov. Humanisti sa vzdali jednej z hlavných úloh intelektuála, spojenia so širokou verejnosťou, väzby medzi vedou a výučbou.

10. Kresťanská spoločnosť

Tripartitná spoločnosť

Podľa francúzskeho historika Georgea Dubyho má svet predstáv pre život rovnaký význam ako materiálny svet a svet sociálnych vzťahov. Práve svet predstáv uchováva spoločenský systém a zaručuje mu trvanie a rovnováhu.

Ústredným bodom stredovekej sociálnej imaginácie je náuka o „trojakom ľude“, ktorá bola obnovením prastarej indoeurópskej schémy, doloženej okrem iného v antickom Ríme a v germánskych kultúrach. Podľa tejto náuky Boh prikázal „prvému ľudu“, duchovenstvu, aby sa modlilo za spásu všetkých a pomáhalo ostatným na ceste k spaseniu, ktoré bolo cieľom a zmyslom života stredovekého kresťana. „Druhému ľudu“, bojovníkom a vládcom, Boh prikázal, aby všetkých chránili a boli zárukou svetskej spravodlivosti. „Tretiemu ľudu“, sedliakom a remeselníkom, bola zverená úloha postarať sa o obživu všetkých. Tieto činnosti boli považované za tri základné aspekty občianskeho života, za tri stĺpy, na ktorých spočíval kresťanský svet.

Delenie spoločnosti na kňazov (*oratores*), bojovníkov (*bellatores*) a vidiecky ľud (*laboratores*) zodpovedalo funkcií náboženskej, vojenskej a ekonomickej.

Každý mal v stredovekej spoločnosti, do ktorej sa rodil, svoje pevné miesto a svoju úlohu, ktorú mu zveril Boh. Teória tripartitnej spoločnosti bola od 11. storočia rozpracovaná do podrobností v početných traktátoch a bola tiež názorne zobrazovaná.

Zrušenie tripartitnej spoločnosti (okolo roku 1200) bolo spojené s rozkvetom mesta a s rastúcou deľbou práce.

Mních

Stredoveká definícia mníchov znela „ii, qui lugent“ (tí, ktorí plačú nad svojimi hriechmi a nad hriechmi všetkých ľudí). Mnísi boli tí, ktorí naplnili život modlitbou, rozjímaním a pokáním a ktorí sa snažili dosiahnuť svoju vlastnú spásu i spásu blížnych.

Portrét mnícha ako človeka hlboko duchovného a zároveň skúseného v praktických veciach vykresľuje Bernard z Clairvaux vo svojej kázni venovanej smrti brata Gerarda.

„Tí, ktorí ho poznali po duchovnej stránke, vedia, ako jeho slová vyžarovali ducha. Tí, ktorí s ním žili, vedia, že jeho správanie a úsilie nesmerovalo k tomu, čo je telesné, ale svedčilo o vrúcnom duchu. Kto bol prísnejší než on v dodržovaní disciplíny? Kto horlivejšie krotil svoje telo, ponáral sa hlbšie do rozjímania, pri rozhovore bol dôkladnejší? Koľkokrát som sa pri rozhovore s ním naučil, čo som nevedel, a keď som prišiel, aby som ho poučil, odchádzal som poučený skôr ja! A nielen ja, ale aj veľkí a múdri muži dosvedčujú, že sa im pri stretnutí s ním stalo to isté. Nemal literárne vzdelanie, ale mal zmysel pre vnímanie literatúry a mal tiež Ducha, ktorý ho osvecoval. Nielen vo veľkých veciach, ale aj v maličkostiach bol veľký. Nebolo napríklad nič, čo by Gerard nevedel o budovách, poliach, záhradách, vodách, jednoducho o všetkých remeslách a poľnohospodárskych prácach a podobných veciach. Tiež mohol byť ľahko učiteľom kamenárov, kováčov, roľníkov, záhradníkov, ševcov a tkáčov. Podľa mienky všetkých bol múdrejší než ostatní, iba vo svojich vlastných očiach nebol múdry.“
(Kázeň na Pieseň piesní 26, V/7)

Rozlišovanie medzi mníchmi a klerikmi je jedným zo základov stredovekej spoločnosti a jej ideológie, pričom klerici si v zásade ponechávajú úlohu ideológov stredovekej spoločnosti. Toto rozlišovanie malo spočiatku náboženskú povahu, pretože sa týkalo rozdielnych statusov a rolí vo vnútri cirkvi. Odrazilo sa v právnych ustanoveniach, vo formách kultúry, v rôznych spôsoboch života. Vzťah medzi klerikmi a laikmi nebol strnulý, bol stále dynamický.

Klerici boli „profesionálni“ prostredníci medzi ľuďmi a Bohom, ich modlitby, omše a liturgické úkony boli pre laikov nevyhnutné. Laici ich naopak hmotne podporovali plodmi svojej práce. Podľa politickej teórie

pápeža Gelasia I. (492 – 496) klerici majú autoritu (*auctoritas*), laici, teda svetskí vládcovia, majú moc (*potestas*). Gelasius tak ustanovil „hierarchickú diarchiu“, podľa ktorej je moc podriadená autorite vo veciach duchovných a autorita moci vo veciach svetských. Po roku 1050 došlo k opusteniu tohto konceptu. Moc sa podriadila cirkvi. „Kristovi kňazi musia byť považovaní za otcov a učiteľov kráľov, kniežat a všetkých veriacich,“ zdôraznil pápež Gregor VII. (1073 – 1085). Gregorov model poprel akúkoľvek prednosť svetských vládcov. Toto striktné vymedzenie sfér pôsobnosti v kresťanskej spoločnosti malo zabrániť akémukoľvek miešaniu duchovného a materiálneho.

Medzi klerikov, ktorí riadili (biskupi a kňazi), a ženatých laikov, bola vsunutá kategória mníchov „panicov“ čiže „zdržanlivých“, ktorých hlavnou úlohou bola kontemplácia. Toto rozlíšenie ilustrujú biblické vzory Noema, Jóba a Daniela, ktorí predstavujú tri stupne dokonalosti (Ezechiel 14, 14). Lebo tí, ktorí riadia, sú porovnávaní k Noemovi, ženatí k Jóbovi a tí, ktorí sa venujú kontemplácii, k Danielovi. Vznik tejto schémy viedol k rozlišovaniu dvojakého kléru, rehoľného (mníchov a rehoľníkov) a svetského (predovšetkým biskupov a farských kňazov).

Kráľ

Medzi klerikmi a laikmi stála ústredná osobnosť stredovekej spoločnosti – kráľ. Hoci ho korunovačný ceremoniál povýšil nad všetkých ostatných laikov a priblížil ku klerikom, kráľ zostal laikom. Kráľ mal významné náboženské poslanie, bol zodpovedný za blaho svojho ľudu a posvätné pomazanie vytváralo medzi ním a Bohom vzťah, ktorý ho pripodobňoval k biskupom, rovnako k Pánovým pomazaným. Kráľ stelesňoval všetky náboženskú zvrchovanosť, udatnosť bojovníka a prosperitu. Musel viesť vojsko do vojny a tiež byť vzdelaný.

„Kráľ sa menuje podľa toho, že kraluje. Tak ako sacerdos (kňaz) je odvodené od sacrificare (svätiť), podobne i kráľ od kralovať. Nekraluje (non regit) ten, kto neopravuje (non corrigit). Kto si teda počína správne (recte), udrží si meno kráľa, kto hreší, stráca ho. Preto mali aj starí toto príslovia: budeš kráľom, ak budeš konať správne, ak nebudeš tak konať, kráľom nebudeš. Kráľovské cnosti sú hlavne tieto dve: spravodlivosť a miernosť,

ale miernosť sa u kráľov viac chváli, pretože spravodlivosť je svojou podstatou prísna.“

(Izidor zo Sevilly: Etymologiae IX.)

Šľachtic

Zo všetkých troch rádov sa iba rád bojovníkov postupne vyvinul na relatívne uzavretú skupinu špecialistov. Ich vedomie spolunáležitosti sa utvrdzovalo spoločným vykonávaním služby v zbrani. Pre vyššiu spoločnosť bolo príznačné bohatstvo a odlišný spôsob života. Podstatu tejto skupiny určuje vznešená krv. Šľachtu charakterizuje nezávislosť na štruktúrach obmedzujúcich zvyšok spoločnosti i na bremenách, ktoré ostatných zaťažujú, účasť na verejnom živote, výkon služby v zbrani, a to na koni a v čele oddielu, pozemkový majetok, dedičnosť spoločenského postavenia. Príslušníci aristokracie sa stretávajú pri rôznych príležitostiach: pri rokovaní súdneho dvora a na turnajoch, ktoré sa rodia v 12. storočí a vrchol dosahujú v nasledujúcom storočí. Šľachtictvo zaväzuje k určitému povinnému spôsobu života. Šľachtici nosia drahocenné odevy, ich obydlia majú trochu vojenský charakter a materiály, tvary a farby nábytku a ostatného zariadenia sú originálne. Príslušníci šľachty usporadúvajú okázalé slávnosti, pompézne pohreby a dávajú si budovať monumentálne hrobky.

Roľník

Tretí rád zahŕňal všetky ostatné skupiny obyvateľstva. Boli to roľníci a od 11. a 12. storočia aj rôzne zložky mestského obyvateľstva. Obraz roľníka podliehal v priebehu času rôznym zmenám a závisel tiež od prírodných podmienok. Každý roľník mal rovnaký cieľ, a to užiť vlastnú rodinu a uspokojiť požiadavky vlastníka pôdy, na ktorej pracoval, čiže feudálneho pána, v meste žijúceho majiteľa pozemkov alebo miestnu cirkev.

Mešťan

Mešťanstvo predstavovalo spoločenskú vrstvu, ktorú tvorili pôvodní privilegovaní obyvatelia stredovekých miest, neskôr príslušníci takzvanej

strednej vrstvy. Privilegované postavenie mešťanov vyplývalo z mestských práv udeľovaných stredovekým sídliskám od 11. storočia. V tomto zmysle sa medzi mešťanov v stredoveku spravidla rátali aj šľachtici bývajúcí v mestách. No väčšinu mešťanov tvorili remeselníci. Najväčšiu politickú moc mali veľkí obchodníci a šľachtici ako pozemkoví vlastníci. Mešťania sa stali tvorcami a osvojovateľmi nových svetonázorových kultúrnych prvkov renesancie a priniesli rozvoj trhového hospodárstva.

Intelektuál

Klerikov od laikov oddeľoval rozdiel medzi vzdelanými (*litterati*) a nevzdelanými (*illiterati*) členmi spoločnosti. Byť vzdelaným znamenalo poznať okrem materinského jazyka latinčinu a vedieť ňou hovoriť i písať.

Človek, ktorého nazývame intelektuál, bol v stredoveku ten, kto nežil z výnosu pozemku, ani nebol nútený zarábať si manuálne a tejto svojej odlišnosti si bol dobre vedomý. Venoval sa intelektuálnej činnosti a bol ochotný svoje schopnosti odovzdávať ďalej. Bol to teda predovšetkým učiteľ, respektíve magister na vtedajšej škole. Do tejto skupiny patrili aj osoby, ktoré ponúkali svoje intelektuálne schopnosti, ale často menili svoju úlohu a pôsobenie. Boli to diplomati, sudcovia, biskupi a spisovatelia. Výučba sa časom stala jednou z profesií podobne ako remeslo. Tak sa zrodila univerzita, ktorá sa považuje za vyhňu laického ducha a tiež za miesto racionalizácie viery, myslenia i činnosti človeka. Za vrchol kariéry intelektuála bolo považované študovať a vyučovať teológiu.

Kupec

Platným členom stredovekej spoločnosti bol tiež kupec. Postupnou profesionalizáciou a špecializáciou vznikla pestrá škála kupcov, ktorých počet stúpil s rozrastaním miest a zvyšovaním ich počtu.

Kupci sa špecializovali na dopravu, predaj a kúpu luxusných výrobkov a predmetov každodennej spotreby. Panovníci, šľachtici, ale i širšia vrstva obyvateľstva potrebovala rôzne výrobky, ktoré sa v ich blízkosti nevyrábali. Boli to prepychové šatstvo a látky, stolné náčinie a iné predmety, ktoré dovážali po vode i po súši práve obchodníci. Dvorská literatúra

zaradovala kupca do dvorskej spoločnosti. Vo vzťahu k dvoru plnil kupec úlohu dodávateľa, ktorý umožňoval prísun tovaru a správ.

Cestujúci obchodník 12. storočia si postupne vytvoril väzby na panský trh a na mestské trhové právo. Kupec sa dostáva do popredia ako tvorca nových vzťahov, ktoré podrývali základy feudalizmu. Stredovekú spoločnosť poznamenal svojou jedinečnou mentalitou, ktorá sa výrazne líšila od rytierov, mníchov i sedliakov a vyznačovala sa iniciatívnosťou a podnikavosťou. Dokázal plniť na rôznych rovinách zároveň niekoľko funkcií: poskytovať finančné prostriedky, prakticky využívať písmo a počty, vytvárať trhové siete založené na hierarchii a pravidelnom striedaní jarmokov, ponúkať dopravné prostriedky a určitý stupeň ich bezpečnosti. Cesta, ktorú prešiel kupec v stredoveku v priebehu niekoľkých storočí, odráža najvýznamnejšie zmeny, ktoré sa odohrávali v hospodárskej, spoločenskej i kultúrnej rovine európskeho vývoja.

Obdobie 13. a začiatku 14. storočia je obdobím veľkého rozkvetu kupeckého stavu. V mnohých európskych mestách začínajú kupci tvoriť vládnucu vrstvu mesta, to znamená patriciát, ktorý má rozhodujúci vplyv na správu mesta.

V zisku kupcov videli teológovia možnosť podvodu a neoprávneného zisku, preto tvrdili, že kupecké remeslo nie je bohumilé. Kupci často rozmnožovali svoj kapitál tak, že požičiavali peniaze na úrok. Najväčšiu hospodársku a politickú moc dosiahol kupecký stav v Itálii. Pôvodný typ kupca, cestovateľa, postupne nahradil kupec, ktorý sedel vo svojej *faktórii* a riadil obchody prostredníctvom svojich agentov a písomného styku. Pochopiteľne, táto činnosť vyžadovala znalosti a vyššie vzdelanie, ako ovládanie jazykov a zemepisné vedomosti. Prístup k šľachte otváralo kupcom pasovanie na rytiera.

Človek na okraji

Marginálny človek nemal účasť na materiálnych a spoločenských privilegiách, nemal prístup k distribúcii práce a sociálnych funkcií, nezdieľal všeobecne platné normy a spoločenskú etiketu. Marginalizované boli také skupiny a osoby, ktoré z najrôznejších dôvodov prestali vyhovovať nárokom spoločnosti a začali z nej byť rôznymi opatreniami vylučované. Prielom v dejinách stredovekého vylučovania zo spoločnosti znamená 13.

storočie. Pod tlakom zmien, ktorými prechádzala feudálna spoločnosť a cirkev, intelektuáli a cirkevní hodnostári prehodnotili kritériá, ktoré má spĺňať správny veriaci, aby bol prijatý ako člen spoločenstva.

Židia

Štvrtý lateránsky koncil, ktorý sa konal v roku 1215 za pápeža Inocenta III., sa uzniesol, že židia a Saraceni sa na kresťanských územiach musia od veriacich odlišovať zvláštnym odevom, aby sa tak predišlo akýmkoľvek sexuálnym stykom s príslušníkmi iných náboženstiev.

„V niekoľkých provinciách sa židia a Saraceni odlišujú od kresťanov odevom. V iných provinciách sa však vyvinula taká nepravdivosť, že sa nedajú poznať podľa žiadneho rozlíšenia. Preto sa občas stáva, že sa kresťania omylom zapletú so židovskými alebo saracénskymi ženami a židia a Saraceni zase s kresťanskými. Aby sa v budúcnosti zamedzilo výstrednostiam tak odporného miešania a výhovorkám na omyl, ustanovujeme, nech sa židia a Saraceni obidvoch pohlaví v každej kresťanskej provincii a v ktorúkoľvek dobu odlišujú na verejnosti od ostatného obyvateľstva druhom svojho oblečenia, zvlášť keď tiež u Mojžiša čítame, že mu práve toto bolo nariadené. Na Veľký piatok, na Bielu sobotu a na Veľkonočnú nedeľu nech v žiadnom prípade nevychádzajú na verejnosť, pretože niektorí z nich, ako sme sa dozvedeli, sa nehanbia prechádzať sa vo sviatočnom a neľakajú sa toho, vysmievať sa kresťanom, ktorí na pamiatku najsvätejšieho utrpenia nosili znamenie smútku. Chceme však čo najprísnejšie zabrániť tomu, aby sa opovažovali vychádzať a vysmievať sa Spasiteľovi.“

(závery 4. lateránskeho koncilu, článok 68)

Kresťanská ikonografia vytvorila zvláštne znaky, ktoré mali vyjadrovať neľudskú divokosť židov, ako zakrivený nos a nezastrihnutá brada. Tieto znaky sa pridali k ďalším atribútom, akými boli Dávidova hviezda a špicatý klobúk. Židovskej komunite sa začali pripisovať negatívne vlastnosti ako ziskuchtivosť, žiadostivosť, pažravosť a nečistota.

Katari

Za vnútorných nepriateľov stredovekej spoločnosti boli považovaní katari, ktorí museli tiež nosiť znak svojej odlišnosti a svoje oblečenie označiť krížom. Z pojmu „*katharos*“ (gr. čistý) je pravdepodobne odvodené slovo „kacír“. V južnom Francúzsku boli katari označovaní podľa mesta Albi tiež ako albigenski. Z roku 1309 pochádza výzva toulouského inkvizítora na prenasledovanie katarov.

„Brat Bernard Guidonis, dominikán, toulouský inkvizítor, sľubuje všetkým veriacim v Kristu odmenu a korunu večného života. Opášte sa, synovia Boží, povstaňte spolu so mnou, Božím bojovníkom, proti nepriateľom kríža, proti zhubcom pravdy a čistoty katolíckej viery, proti Petrovi Autierovi, arcikacírovi, a jeho stúpencom a spoluvinníkom, Petrovi Sancheovi a Sancheovi Mercadierovi, ktorí sa držia v skrytosti a blúdia v temnotách. Prikazujem v mene Božom, aby boli prenasledovaní a zlapaní, kdekoľvek budú nájdení, a sľubujem večnú odmenu Božiu a bohatú časnú mzdu tým, ktorí vyššie spomínaných zlapajú a predvedú. Preto, pastieri, bdejte, aby vlci nezožrali Vaše ovce! Konajte zmužilo, vy verní horliví stúpenci Boha, aby nepriatelia viery neutiekli a nám neunikli!“

Povinné odlišujúce označenia, priestorová segregácia, obmedzenie slobody pohybu a pobytu mali spoločný cieľ – postaviť pevné ochranné bariéry okolo veriacich.

Nečistota a zápach, ktoré sa spájajú zo zlým životom, patria medzi opakujúce sa prvky konceptu vylúčenia.

Stredovek odsudzoval tiež mnohé povolania. Išlo najmä o povolania, ktoré mali zväzdať na hriech, ako úžerníctvo, prostitúcia, komediantstvo.

Najzákladnejším delením stredovekej spoločnosti bolo delenie medzi mužmi a ženami.

11. Svet ženy a svet muža

Otázka rovnoprávnosti partnerov nebola v stredoveku životným problémom. Riešiť ju začína až industriálna spoločnosť. Pre postavenie opačných pohlaví bol príznačný dualizmus, ktorý im prisudzoval špecifické životné sféry. Obidve sféry však spájala spoločná domácnosť.

Domácnosť a dom

Domácnosť, resp. dom bol v 12. storočí tým najpevnejším rámcom pre všetky spoločenské vzťahy. Tie totiž boli prežívané ako vzťahy vo vnútri domácnosti, či už ide o vzťahy medzi kresťanom a Svätou Trojicou či svätými, alebo medzi lénnym pánom a vazalmi, medzi pánom a služobníkmi, medzi veliteľom vojenskej výpravy a tými, ktorí ho podporovali. Feudálnu spoločnosť možno definovať ako zoskupenie takých domácností, z ktorých každá podliehala jedinému patrónovi. Tieto domy boli živými organizmami a mali tendenciu udržiavať svoju existenciu.

Pojmy „pán“ a „dom“ úzko súviseli, čo potvrdzujú latinské výrazy *dominus* a *domus* a ich ekvivalenty v slovanských jazykoch *gospodin* a *gospoda*. Prvoradá povinnosť muža, ktorý spravoval dom, spočívala v plodení potomkov. Bolo jednoducho nevyhnutné, aby v hodine smrti mohol svoju moc odovzdať do rúk najstaršieho syna. V každej rodine sa plodenie potomkov javilo ako najdôležitejší čin pre zachovanie rodu.

Šľachtický rod

Obyčaj panských rodín rozdeliť deťom majetok a úctu sa na konci tisícročia zmenila. Rozsiahle príbuzenské zväzky ustúpili rodokmeňu rodiny, ktorý sa viazal na panské sídlo. Tak sa veľkorodiny rozvetvili do „domov“.

Tieto sídla, ktoré predkovia založili a vybudovali a ktorých mená potomkovia spravdila nosili, rodiny udržovali. Dbalo sa na to, aby sa rodokmeň neoslaboval prílišným vetvením. Z tohto dôvodu hlava rodiny považovala za nevyhnutné dať legitímnu manželku iba jednému zo svojich synov, a to tomu, ktorý bude jeho nástupcom a získa z lona tejto manželky svojho nástupcu, rovnako jediného.

Šľachtický rod bol prísne hierarchizovaným útvarom. Podľa vtedajších predstáv bolo totiž hierarchizované všetko, každý človek bol podriadený nejakej autorite, ktorú mal rešpektovať a ktorej mal slúžiť, pričom sám bol autoritou pre iných ľudí, ktorých mal ochraňovať a milovať. Tento kolobeh úcty a lásky, táto sústava vzájomných povinností – teológovia tej doby ju označovali slovom *caritas* – mala zasahovať všetky stvorenia a dodávať im potrebnú súdržnosť. Domácnosť bola vybudovaná podľa tohto vzoru a jej členovia boli rozdelení do troch hierarchických stupňov. Dva z nich boli viditeľné a hmatateľné: deti, ktoré počúvali a slúžili, nad nimi otec, ktorý ich ovládal a živil ich, po jeho boku manželka a často tiež nevydaté sestry a neženatí bratia.

Vzťahy v rodine

Situácia v domácnosti sa mohla skomplikovať smrťou muža. Vo svete vojen a bojov bol muž vystavený neustálemu nebezpečenstvu. Mnoho mužov z rytierskych radov umieralo v ranom veku, takže bolo vzácné, keď sa hlava rodu dočkala narodenia vnúčať. Tie napokon, kým žil ich dedo, prichádzali na svet inde, v dome, kam v deň svadby prišiel požehnať svojmu prvorodnému synovi. Základnou spoločenskou štruktúrou teda bola dvojgeneračná domácnosť. O tom svedčí terminológia príbuzenských vzťahov, ktorá sa vtedy používala. Nie je veľmi bohatá a jednoznačné sú v nej iba výrazy označujúce otca a matku, brata a sestru, syna a dcéru, manžela a manželku. Pre označenia bratancov sa používali výrazy, ktoré nevyjadrovali rozdiel medzi príbuzenstvom zo strany otca a zo strany matky.

Tretí, najvyšší stupeň, zaujímali zosnulí rodičia. Toto dominantné postavenie im patrilo právom: predchádzali svojich potomkov, ktorí mali prospech z toho, čo im zanechali. Bolo teda správne, aby ich uctievali a slúžili im. V spoločnosti, kde každý mocenský vzťah mal formu daru a daru na oplátku, bola povinnosť starať sa o svojich predkov kompenzáciou za to,

čo každý z potomkov po nich dostal, t. j. predovšetkým život, tiež majetok, cnosti, slávu a všetky výhody, ktoré na tomto svete mohol požívať.

Mŕtvi predkovia boli v rodine prítomní predovšetkým menom, ktorého nositeľmi boli. Otec rodiny mal povinnosť pomenovať takto niektoré zo svojich detí, ktoré potom akoby nahradzovalo nebohého. Dieťa považovalo za svoju povinnosť napodobňovať deda, pradedu, prapradeda. Malo sa usilovať byť rovnako statočné, rovnako cnostné, ako bol on, a zastávať pokiaľ možno rovnakú funkciu ako kedysi on. Táto povinnosť ho samozrejme nútila, aby bol informovaný o významných činoch svojho menovca a aby starostlivo uchovával v pamäti jeho obraz. Okrem toho sa na mŕtvych pravidelne obracal a „privolával“ ich. Predkovia sa teda skutočne vracali a zaujímali svoje miesto v rodinnom kruhu zakaždým, keď sa živí členovia ich potomstva zišli a pripomínali ich skutky, ich hrdinské činy. Zo slávnostného pripomínania predkov v určité dni roka čerpal rod posilu.

Ženský svet bol menej prístupný zmenám ako mužský. Bol zameraný na vnútornú sféru domu. Pod vplyvom zmien v 12. storočí (určité zrýchlenie životného tempa, zvýšenie pohybu obyvateľov v mestách a na vidieku) sa „dom“ obmedzuje na spoločenstvo manželov, ktoré spoločne produkuje a spoločne je aj zdaňované.

Rola ženy

Pri predstavách o role ženy sa vychádzalo z dvoch krajných stanovísk: na jednej strane stála Eva, pramatka hriechu, na druhej strane Mária, matka Božieho Syna. Od Evy sa odvodzovali záporné vlastnosti ženy. Mária ako symbolická postava vyjadrovala všetko, po čom ľudia túžili a čo od Márie očakávali – istotu v náboženskom zmysle, konkrétnu pomoc v núdzi a tiesni, príhovor u Boha. Obidva obrazy však podliehali premenám.

Na rozdiel od mužov sa o ženách hovorilo oveľa menej. O ženách sa dozvedáme iba od mužov.

Vo Francúzsku sa v 12. storočí ženy, ktoré boli vydaté za pána, nazývali dámy. V tomto období vznikli nové typy ženstva. Ženy mali svoje miesto vo vysokej politike. Ako predstavené kláštorov boli príkladmi zbožného života. Ženy sa stali predmetom spevov trubadúrov.

Urodzená pani mala byť predovšetkým dobrou manželkou, matkou a mala viesť dobre domácnosť, lebo v neprítomnosti svojho manžela (pri

vojenských ťaženiach či snemových rokovaniach) dozerala na celé hospodárstvo. Vo chvíľach pokoja sa zaoberala ručnými prácami. Svojím životom mala naplňať ideálnu predstavu o vzornej panej, udržiavajúcej seba aj svoju domácnosť v bezúhonnosti. Aj vznešená žena plnila predovšetkým materské povinnosti. Nie vždy sa tešila zo šťastnej rodinnej atmosféry. Veľké utrpenie prežívala pri odlúčení od svojich detí, ku ktorému dochádzalo buď prirodzenou cestou (úmrtie dieťaťa), alebo rozhodnutím o výchove a vzdelávaní syna či dcéry mimo domu.

Urodzená žena

Urodzené ženy zo šľachtických kruhov nemuseli prekonávať ťažkosti a riešiť problémy, ktoré postihli mnohé príslušníčky vládnuceho rodu. Tie často pociťovali na svojich vlastných osudoch dôsledky vnútorných dynastických sporov či záujmov mužských príslušníkov. Na rozdiel od príslušníčok vládnuccich dynastií nemali na politické dianie žiadny vplyv. Angažovali sa predovšetkým vo sfére náboženského života. Mali zásluhu na šírení kresťanskej viery a podieľali sa na upevňovaní cirkevnej správy tým, že hmotne podporovali cirkevné inštitúcie fundáciami a donáciami. Ak im prináležalo patronátne právo, mali dôležité slovo pri obsadzovaní uvoľnených miest farárov, a tak aj možnosť ovplyvňovať situáciu vo svojich farnostiach. Významná bola tiež ich účasť na všetkých formách náboženského hnutia.

Zakladaním kláštorov, svätýň a oltárov a ich obdarovávaním vznešené ženy zabezpečovali pre seba aj svojich príbuzných nielen pohreby na privilegovanom posvätenom mieste, ale tiež modlitby kňazov, mníchov, rehoľníč za spásu duší, ako to bolo vždy stanovené v podmienkach fundaçnej alebo donačnej listiny.

Urodzeným ženám boli vlastné aj prejavy osobnej zbožnosti. Jej základom bola každodenná modlitba a účasť na bohoslužbách v hradnej alebo kláštornej kaplnke a plnenie všetkých príkazov cirkvi. Za jeden z prejavov zbožnosti bolo pokladané zaslúbenie svojich novorodeniatok kláštornému životu. Niekedy toto rozhodnutie mohli podporiť okolnosti (invázia nepriateľa). Vysoko hodnotená bola návšteva pútnických miest. Podnetom k nej mohla byť všeobecná snaha plniť túto dôležitú kresťanskú povinnosť alebo záväzný sľub. No návšteva mohla byť inšpirovaná aj

hľadaním Božej pomoci vo chvíľach strachu, zúfalstva a beznádeje (návrat manžela z boja, uzdravenie blízkych a pod.) Výrazom príkladnej zbožnosti boli skutky milosrdenstva, poskytovanie almužien a hmotnej podpory chudobným a chorým.

Významné ženy z najvyšších spoločenských kruhov zanechali stopy svojho pôsobenia v mnohých oblastiach stredovekej kultúry, buď ako vznešené dámy z dvorských kruhov v úlohe mecenášok, alebo ako rehoľnice plniace svoje poslanie v čele konventov. Príkladom je Eliška Přemyslovna, ktorá nielen iniciovala zakladanie kláštorov a pričiniła sa o zušľachtenie ich areálov, ale podieľala sa tiež na staviteľskej činnosti. Začala stavbu kapitúlskeho chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehrade a pozornosť venovala aj profánnym stavbám (výstavba rezidencie na pražskom Staromestskom námestí, dnes „dům U zvonu“).

Mimoriadne výrazné stopy zanechali urodzené ženy v Čechách v oblasti rozvoja knižného umenia. Jeho počiatky sú spojené s obdivuhodným počínom kňaznej Emmy, manželky Boleslava II., pochádzajúcej z kultúrneho prostredia otonskej dynastie, ktorá objednala zhotovenie iluminovaného wolfenbütel'ského rukopisu Gumpoldovej legendy o sv. Václavovi. V scéne na titulnom liste prosí kňazná Emma pri nohách sv. Václava o ochranu vládnucej přemyslovskej dynastie. Stála tak pred rokom 1006 pri zrode knižnej maľby v Čechách. V tomto prostredí sa na vývoji knižnej maľby a rozvoji knižníc od polovice 13. storočia podieľali tiež ženské kláštory. Výrazným strediskom knižnej kultúry v Prahe bol kláštor klarišiek a minoritov Na Františku, ktorému vtačila pečať svojho pôsobenia zakladateľka a abatiša sv. Anežka ako pri vzniku knižnice, tak v činnosti tvorivej maliarskej dielne minoritov. O knižnicu benediktínskeho ženského kláštora sv. Jiřího sa zaslúžila abatiša Kunhuta (Kunigunda), tiež z rodu Přemyslovcov. Spomedzi iluminovaných rukopisov si zaslúži pozornosť mystické dielo mimoriadneho obsahu a veľkej výtvarnej hodnoty, tzv. *Pasionál abatiše Kunhuty*, ktorý vytvorili v rokoch 1312 – 1321 dominikán Kolda z Koldíc a kanonik Beneš.

Úroveň kultúry a vzdelania ženských komunít zanechala stopy aj v takej forme výtvarného umenia, akým bolo nástenné maliarstvo. V prostredí urodzených dám mali svoje miesto takisto aj spev a hudba.

Neurodzená žena

Neurodzená žena sa podieľa na stredovekej manuálnej práci. Vidiečanka nevykonáva výrobné činnosti vyhradené mužom (siatie, oranie, orezávanie stromov), ale pomáha pri žatve, zbere úrody, vinobraní. Jej hlavnou úlohou je však spracovávanie vypestovaných surovín, teda pradenie a tkanie. V meste alebo na hrade pracuje žena v rodinnej alebo zamestnávateľskej dielni. Žena sa však tiež môže sama stať zamestnávateľkou, darykyňou práce. Vdova po majstrovi preberá jeho miesto v dielni, v cechoch a mestskej spoločnosti.

Meštianka

Vlastný životný cyklus príslušníčky mestskej pospolitosti možno rozdeliť na štyri úseky. Na pôrod a krst nadväzoval druhý úsek života, ktorý zahŕňal detstvo a mladosť. V kamenných domoch zámožných mešťanov však žilo okrem rodinných príslušníkov (spravidla štyri a viac osôb) ešte služobníctvo, takže celkový počet obyvateľov sa mohol pohybovať okolo desať. V prvých rokoch života bolo dieťa vychovávané v domácnosti rodičov. V meštianskych domoch len zriedka pôsobili osobitní vychovávateľa. Bezprostredné spoločenské okolie vytvárali zväčša rodičia, súrodenci a služobníctvo. Podľa Bertolda z Regensburgu rozhodujúcim bol rodičovský vzor. Zatiaľ čo chlapci mohli od siedmeho roku navštevovať mestské školy, dievčatá zostávali doma. Dcéry zámožnejších mešťanov získavali síce určitú výchovu aj doma, no zriedka od súkromného učiteľa. Mali byť z nich byť rovnako ako zo šľachtických dcér vychované zbožné, skromné a poslušné ženy, ktoré prijímajú svoju úlohu manželiek a matiek. Súveké spisy sa obmedzujú zväčša na tri prednosti žien: cudnosť, modlitbu a mlčanie. Uzavretie manželstva bolo jedným z ústredných cieľov stredovekej kresťanskej spoločnosti. Kanonické právo preň predpisovalo dosiahnutie telesnej zrelosti pre ženy v rozmedzí trinásteho a pätnásteho roku, pre mužov v rozmedzí pätnásteho a devätnásteho roku. To však ešte neznamenalo, že sa v tomto veku uzavierali sobáše. Dominantné postavenie muža sa odrážalo tiež v právach, ktoré mu boli priznané v prípade manželkinho cudzoložstva. Pôvodné ustanovenie zakotvené v mestských právach, podľa ktorého žene pri cudzoložstve hrozil trest smrti, nebolo pravdepodobne

tak dôsledne dodržiavané. Vždy bolo ale rešpektované právo muža svoju údajne alebo skutočne nevernú ženu prepustiť tak, ako uznal za vhodné.

Životný cyklus meštianky uzatvárala staroba a smrť. Skorá príprava na starobu zodpovedala zväčša príprave na smrť a na posmrtný život. Meštania spravidla pracovali do vysokého veku alebo dokonca až do smrti. Finančné zabezpečenie plynulo z úrokov z usadlostí a z podpory rodičov deťmi, ktoré boli zapojené do podnikania rodičov. Približne tretina až polovica remeselníckych majstrov pracovala v stredoeurópskych mestách bez tovarišov, takže veľkú časť nevyhnutných prác, najčastejšie predaj tovaru, museli vykonávať väčšinou manželky.

Hospodárska činnosť meštianok prispela k zlepšeniu ich postavenia v rámci manželského hmotného práva, ako je to zjavné z toho, že ženy mohli získať meštianske právo. Získanie meštianskeho práva bolo nevyhnutné, pokiaľ sa majetná žena sťahovala do mesta a nezamýšľala pritom uzavrieť manželstvo s mešťanom alebo synom mešťana. K obrazu stredovekej spoločnosti však patrila aj mladá žena, ktorej muž prišiel o život pri ceste za obchodom, na križiackej výprave alebo iným spôsobom.

Manželstvo učenca

Oblúbeným antickým a stredovekým literárnym námetom bola téma ženy (*An uxor ducenda*), ktorá sa objavuje v najrôznejších formách a obmenách: vo filozoficko-literárnych listoch, rétorických traktátoch, satirických básňach, v scholastických kvestiách a literárnych dialógoch.

Prvý známy traktát o otázke manželstva pochádza z konca 4. storočia pred Kr. od Aristotelovho žiaka Theofrasta (371 – 287 pred Kr.) Zachoval sa samostatne v latinskom spracovaní pod názvom *Zlatá kniha o svadbe* (*Liber aureolus de nuptiis*). Theophrastos sa v ňom snaží presvedčiť čitateľov, že nie je možné „slúžiť zároveň knihám aj žene“. V 4. stor. Theofrastov spis včlenil sv. Hieronym do svojho polemického traktátu *Adversus Iovinianum* (393), v ktorom sa usiloval vyvrátiť tézu propagovanú jeho súčasníkom Joviniánom, že stav manželský a stav panenský sú rovnako záslužné. Hieronym chcel Joviniánovi dokázať, že nielen kresťania, ale aj pohania boli presvedčení o vyššej hodnote panenského života.

V stredoveku sa tematika manželstva filozofa objavuje prvýkrát v 12. storočí, keď sa so záujmom začínajú študovať diela pohanskej antiky.

K tejto otázke sa vyjadril parížsky teológ a filozof Abélard vo svojom autobiografickom liste História môjho nešťastia (*Historia calamitatum*, 1132), adresovaný neznámemu priateľovi, v ktorom popisuje milostný vzťah s Heloisou. Abélard vkladá do úst svojej Heloise slová, ktorými sa ho usiluje presvedčiť o nezlučiteľnosti manželského zväzku a filozofického štúdia, pričom cituje rôzne časti z Hieronymovho traktátu.

„A ak neprijmem ani radu Apoštola, ani napomenutie svätých o takom veľkom bremene manželstva, povedala, že sa poradí u filozofov a vezme do úvahy, čo oni o tejto veci napísali alebo čo o nej bolo napísané. Napokon to veľmi usilovne činia aj svätí kvôli nášmu uisteniu. Dosvedčuje to blahoslavený Hieronym v prvej knihe Proti Joviniánovi, v ktorej totiž pripomína, že Theofrastos, ktorý opísal z veľkej časti veľmi usilovne neznesiteľné ťažkosti manželstva a ustavičné znepokojovanie, dokázal najjasnejšími dôvodmi, že učenec sa nemá ženit.“

Iné spracovanie tematiky filozofovho sobáša pochádza z prelomu 13. storočia. Predstavuje ho traktát Či učencovi prislúcha mať manželku (*Utrum sapienti competat uxorem ducere*) rakúskeho benediktína Engelberta z Admontu (asi 1250 – 1331). Vo svojej quaestii preberá argumenty z novoobjavených Aristotelových spisov, ktoré kombinuje s Theophrastom a s inými prameňmi. Engelbert tiež dospieva k záveru, že pre učenca je lepšie sa neženit. No v poslednom odseku svojho traktátu tvrdenie relativizuje, lebo hovorí, že manželstvo závisí len od mravných kvalít manželov.

„Celá příčina a důvod této otázky vlastně spočívá v tom, že se často stává, že mravně zdatný a dobrý muž má zkaženou a špatnou ženu, či naopak ctnostná a dobrá žena zhýralého a špatného muže. (Kdyby si totiž dobrý a mravně zdatný muž bral vždy ctnostnou a dobrou za manželku a naopak, dobrá a ctnostná žena jen mravně zdatného a dobrého za manžela, by tato otázka byla zbytečná). Celá ta problematika a její zodpovězení vlastně závisí na způsobu, kterým zodpovíme otázku, kterou, jak říká Cicero ve své první Rétorice, položila počestná řecká matrána Aspásie Demophontovi a jeho manželce Agésii. Zeptala se jich, zdali je dovoleno a se sluší, aby si muž, kdyby měl špatnou ženu, přál a chtěl mít lepší, nebo aby si žena, kdyby ona měla špatného muže, přála a toužila mít lepšího. Na to Demophon z obav a Agésie z ostychu zmlkli. Ona jim však v jejich

odpovědi předešla slovy: Protože ani jeden z vás není s to mi rozumně odpovédět, chci vás od tohto dilematu osvobodit. Jednej, Demophone, tak, abys byl nejlepším manželem, a ať jedná Agésie tak, aby byla vynikající manželkou. Otázka se vám tím vyřeší sama, když bude vynikající muž spojen sňatkem s nejlepší ženou a vynikající žena s nejlepším mužem. Pak ani jeden z vás si nebude přát mít nikoho lepšího.“⁵

5) BLAŽEK, Pavel: *Historia calamitatum aneb manželství učence*. In DOLEŽALOVÁ, Eva – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel: *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha: FILOSOFIA, 2004, s. 351 – 367.

12. Kríza stredovekej kultúry

Revolty a revolúcie

V prvej polovici 14. storočia dochádzalo k prvým povstaniam jednoduchých ľudí. Proti kniežatám povstávali zároveň aj mestá, ktoré sa začali spájať do mestských zväzov. Podnety k vzburám nezádávali len mestské horné vrstvy, ale aj príslušníci stredného stavu.

Často sa však prejavovala rôznosť názorov medzi búriacimi sa sedliakmi a búriacimi sa mešťanmi. Jedni boli agilní a prístupní novým podnetom, druhí nie. Jedni mali záštitu v mestách, druhí nemali žiadnu ochranu. Jedni chceli mať obilie drahé a manuálnu prácu lacnú, druhí naopak. Všetci napokon utrpeli porážku. No to, že povstania dosiahli regionálne rozmery a rozvrátili hranice krajín, svedčí o novej politickej sile a je dokladom všeobecnej politickej krízy.

Masovejšie revolty, doslova revolúcie sa objavili na začiatku 15. storočia v troch európskych mestách – v Paríži (1413), v Londýne (1414) a v Prahe (1419). V Paríži sa vzbúrili cechy a intelektuáli. Parížski obchodníci, podporovaní univerzitnými profesormi a odborníkmi na organizáciu správy z okolia kráľa Karola VI., sa pokúsili nastoliť monarchiu riadenú stavmi. V Anglicku loldardi, prívrženci Johna Viklefa, požadovali sekularizáciu cirkevných majetkov. Požiadavkou pražských revoltujúcich sa stala otázka prijímania sviatostí z kalicha neduchovnými osobami.

Novoveká predstava sveta

Stredoveká univerzalistická koncepcia sveta sa v priebehu 14. storočia začala rozpadáť. Tradičnú supranaturalistickú koncepciu sveta rozrušovali nové prúdy. V druhej polovici 14. storočia zosilnela túžba po poznání, nezávislom skúmaní, racionálnom zdôvodňovaní a po kritickom

vyhodnocovaní. Výsledkom bol moderný experiment a racionálna teória. Prejavom boli prvé vedecké experimenty týkajúce sa zemskej príťažlivosti, ktoré uskutočnili

francúzski nominalisti Ján Buridan (zomr. 1358) a Mikuláš z Oresme (zomr. 1382). Prvý vyslovil tézu o fyzikálnej sile (*impetus*), druhý prišiel s hypotézou otáčania Zeme okolo Slnka. Príroda sa začala javiť ako neprebádaný živý organizmus.

Vo vzťahu k minulosti vznikla humanistická kritika a vedecké dejepisectvo opierajúce sa o štúdium prameňov. Vo vzťahu k spoločnosti vzniklo novodobé učenie o štáte a práve.

Obdobný vývoj prebiehal v hospodárskom živote. Táto premena sa začala v Itálii už koncom 13. storočia. Zárobková činnosť prestala byť viazaná stavovskými výsadami a cechovými predpismi a cirkevný zákaz úrokovania už nebránil hospodárskej podnikateľskej činnosti. Bohatstvo rozbilo dovtedajšie sociálne poriadky a otvorilo prístup k funkciám a úradom, ktoré boli blokované privilégiami. Hospodárstvo sa začalo riadiť svojimi vlastnými zákonmi.

Zmenila sa tiež politika, ktorá bola v stredoveku včlenená do celkového náboženského mravného poriadku, čo sa prejavilo vo vzťahu ríše a cirkvi ako dvoch foriem Božej vlády. Politická činnosť začala mať svoje vlastné normy a bola spojená aj s nátlakom a s presadzovaním bezprávia.

Podobný vývoj bol zaznamenaný aj v dejinných predstavách. Biblické učenie o skutočnom počiatku a skutočnom konci bolo pociťované ako problematické. Presadila sa predstava dejinného procesu, ktorý vychádzal z minulosti siahajúcej stále viac dozadu a smeroval do stále vzdialenejšej budúcnosti. Skúmanie prameňov, pamiatok a stôp minulých kultúr odkrylo nesmierne množstvo faktov a udalostí. Ľudskému životu sa otvorilo voľné pole pôsobnosti, no človek zároveň stratil svoje pevné miesto.

Novoveký človek začal objavovať a dobývať nové oblasti zeme. Súčasne sa začalo vytvárať novoveké vedomie osobnosti. Jednotlivec považoval sám seba za zaujímavého. Stal sa objektom pozorovania a psychologickéj analýzy. Prebudil sa zmysel pre individuálnu výnimočnosť. Rozhodujúci význam nadobudol pojem geniality, ktorý zodpovedal novému pocitu nekonečnosti sveta a stal sa meradlom posudzovania ľudských hodnôt.

Človek začal konať a tvoriť suverénne. Obrazne ho usmerňovalo jeho „*ingenium*“, viedla „*fortuna*“ a odmeňovala „*fama*“ a „*gloria*“.

Zložky novej životnej predstavy

Zložkou novej životnej predstavy je predovšetkým novoveký pojem *prírody*. Zahŕňa všetky energie a látky, všetky javy a zákonitosti. Príroda sa chápe ako predpoklad vlastného života a ako úloha pre poznávaciu a tvorivú činnosť. Príroda znamená i hodnotu, stáva sa totiž záväznou normou celého ľudského poznania a činnosti. Kritériom správneho života je ideál prirodzeného človeka, prirodzenej spoločnosti a štátneho zriadenia, ideál prirodzenej výchovy a prirodzeného životného štýlu. „Božská príroda“ sa stáva predmetom náboženskej úcty. Velebí sa jej tvorivá múdrosť a dobrotivosť. Všetko, čo je prirodzené, je preto zároveň posvätné a dobré.

Druhou základnou zložkou je *subjektivita*. Subjektivita sa prejavovala ako ľudská osobnosť, ktorá sa vyvíja na základe vlastných vlôh a iniciatívy. Podobne ako príroda znamenala niečo základné, čo sa ďalej neproblematizovalo. Etické normy sa vzhľadom k mimoriadnym osobnostiam zdajú relatívne. Étos objektívneho dobra a pravdy je vytlačený étosom opravdivosti a úprimnosti. Keď sa ukáže určité správanie ako primerané osobnosti, je ospravedlnené. Genialita osobnosti sa javí ako niečo tajomné, prisudzujú sa jej božské atribúty.

Tretím pre novovek typickým pojmom je *kultúra*. Dielo a človek, ktorý na ňom pracuje, dostáva nový význam. Privlastňuje si zmysel, ktorý predtým patril Božiemu dielu. Svet prestáva byť Božím výtvorom a stáva sa „prírodou“. Ľudské dielo prestáva byť službou, ktorá vyplýva z poslušnosti Bohu, ale stáva sa tvorbou a človek jeho tvorcom. Kultúrou chce dať všetkému ráz vlastného diela.

Svetský poriadok hodnôt

Vzniká nové myslenie, viac-menej dosť ľahostajné voči kresťanskému. Vzniká dojem, že celý rad článkov viery sa dostáva do konfliktu so skutočnými alebo domnelými výsledkami filozofie alebo vedy. Zjavenie a viera musia svoj nárok na pravdivosť dokázať.

Stredovek vidí človeka z dvoch zorných uhlov: ako Božie stvorenie, úplne oddané Bohu, a ako Boží obraz. Je menšie ako Boh, ale väčšie ako ostatné tvory. Vyjadrenie tohto postavenia človeka v bytí je zhodné s miestom, ktoré zaujíma vo vesmíre. Zo všetkých strán je pod Božím dohľadom,

ale zároveň vykonáva duchovnú vládu nad svetom. Zmena predstavy o svede spochybňuje toto miesto človeka. Človek sa ocitá v neurčitom „kdesi“.

Novovek sa snaží vytlačiť človeka z centra bytia. Človek sa stáva autonómny, no zároveň už nie je stredom celého stvorenia, ale iba jednou z mnohých častí sveta. Na jednej strane novoveké chápanie človeka vyvyšuje – na úkor Boha a proti Bohu; na druhej strane túži z človeka urobiť časť prírody, ktorá sa nelíši podstatne od zvierata a rastliny.

Človek stráca schopnosť vyrovnat sa sám so sebou a vyrovnat sa s problematnosťou života, ako to umožňovalo tradičné chápanie sveta ako čohosi istého. Je vnútorne rozrušovaný, stráca väzby a je vystavený základným existenciálnym otázkam. S novou intenzitou sa kladú staré, vždy prítomné otázky o zmysle života, o šťastí a nešťastí, o správnom vzťahu k Bohu, o primeranom usporiadaní ľudského života. Človek veľmi naliehavo pociťuje rozpory svojho vnútra a naplno prežíva problematnosť svojej existencie.

Tento vnútorný nesúlad sa však premieta aj do vonkajšej činnosti a prejavuje sa v dejinách tým, že vznikajú veľké náboženské hnutia – reformácia a protireformácia. Reagujú síce v prvom rade na teologické otázky, na strnulé cirkevné problémy a neporiadky v spôsobe života, sú však zároveň znamením toho, že sa premena celkového obrazu sveta musí presadiť v rámci kresťanskej existencie samej.

Nasledovanie Krista

Nové impulzy pre život kresťana prinieslo hnutie novej zbožnosti (*devotio moderna*), ktoré položilo dôraz na osobné prežívanie vzťahu s Bohom. Toto hnutie obnoveného augustinizmu, založil Gerard Groote (lat. *Gerardus Magnus*, 1340 – 1384) v Nizozemsku. Jeho korene siahajú až do Čiech, kde možno Groote sám i niektorí jeho žiaci študovali. Dedičstvom novej zbožnosti je dielo *Nasledovanie Krista*, ktoré je pripisované Tomášovi Kempenskému (asi 1380 – 1471). Okolo roku 1470 vyšlo v Augsburgu prvýkrát tlačou. Po Písme svätom sa pokladá za najrozšírenejšiu knihu na svete.

Novosť hnutia je v jeho návrate k jednoduchosti a opravdivosti. Kládie dôraz na hĺbku prežívania. Pozýva k vzdelávaniu rozumu i srdca. Ku komu hovorí Boh v jeho vnútri, ten sa zbaví vlastného zmätku a porozumie veciam viac, než keby sa spoliehal na svoj rozum.

„Každý človek prirodzene túži po vedomostiach, ale čo prospeje učenosť bez Božej bázne? Určite je lepší vidiečan, ktorý slúži Bohu, než pyšný vedec, ktorý skúma pohyby nebeských telies, ale nedbá o svoju spásu. Kto dobre pozná sám seba, málo sa cení a nemá zálubu v ľudskej chvále. Keby som poznal všetky veci na svete, ale nebol by som v Božej milosti, čo by mi to prospelo pred Bohom, ktorý ma bude súdiť podľa skutkov.“

Canterburské poviedky svedčia o tom, že koncom stredoveku sa mohla náboženská púť premeniť aj na cestu za zábavou.

Obľuba novely

Potreba vyrovnať sa s reálnym svetom poznačila aj literatúru. Rastie obľuba žánrov spätých s mestami a mestskou spoločnosťou. Zvlášť obľúbenou sa stala novela (*novella* – novinka), ktorá námet čerpala zo súčasného života väčšinou nižších vrstiev. Zobrazovala bežné, súkromné a intímne problémy individua. Postavy, v ktorých psychike sa odráža vplyv sociálneho prostredia, sú často tvorené s humorným nadhľadom.

Za majstra novely sa popri Giacomovi Boccacciovi pokladá Geoffrey Chaucer (1340 – 1400) so svojimi *Canterburskými poviedkami* (okolo 1387). Chaucerove novely sú plné vtipu, humoru a majstrovej charakteristiky postáv. Rámec deja je jednoduchý. Na štvordennú púť do Canterbury, k hrobu svätca Tomáša Becketa sa vyberá pestrá spoločnosť mužov a žien, ktorí sa zabávajú rozprávaním príbehov.

„Medzi pútnikmi sme mali aj kupca s drobným tovarom, ďalej tesára, tkáča, farbiara a čalúnnika; všetci boli oblečení podľa zvyklostí v ich cechu do pekných nových šiat a ich opasky, dýky a mešce neboli okované mosadzou, lež striebrom. Boli to vážení mešťania, každý bol súci sedieť na vyvýšenom mieste v radnici, každý mohol byť podľa zámožnosti a rozhladenosti prinajmenšom konšelom. A to by nebolo proti mysli ani ich ženám. Veď je celkom príjemné dať sa titulovať madame, kráčať do kostola medzi prvými s pážaťom, čo vám nesie vlečku.

Títo páni remeselníci mali so sebou aj kuchára, ktorý im pripravoval kurence, špikové kosti, aj pikantne korenené jedlá a nalieval im cyperské víno. Na prvý dúšok rozpoznal všetky londýnske pívá, vedel pražiť, variť, piecť na rošte a smažiť, uvariť dobrú polievku i uvariť výbornú paštétu. Chudáčisko, hoci mal na nohe boľavý vred, mandľový puding vedel pripraviť jedinečne.“

Literatúra

- Artes im Mittelalter. Berlin: Akademie-Verlag, 1999.
- BENEDIKT XVI.: Otcové církve: Od Klementa Římského po Augustina. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- BÍLÝ, Jiří: Trojí lid. Panovníci a jejich lid v evropském středověku. Praha: Libri, 2000.
- CONTAMINE, Philippe: Válka ve středověku. Praha: Argo, 2004.
- CURTIUS, Ernst Robert: Evropská literatura a latinský středověk. Praha: Triáda, 1998.
- ČERNÝ, Václav: Středověká dráma. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964.
- Člověk českého středověku. Martin Nodl, František Šmahel (edd.) Praha: Argo, 2002.
- DAWSON, Christopher: Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty. Praha: Vyšehrad, 1994.
- DUBY, Georges: Rok tisíc. Praha: Argo, 2007.
- DUBY, Georges: Rytíř, žena a kněz: manželství ve Francii v době feudalismu. Praha: Garamond, 2003.
- DUBY, Georges: Tři řády aneb představy feudalismu. Praha: Argo, 2008.
- DUBY, Georges: Umění a společnost ve středověku. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002.
- DUBY, Georges: Věk katedrál: umění a společnost 980 – 1420. Praha: Argo, 2002.
- DUBY, Georges: Vznesené paní z 12. století. I, Heloisa, Aliénor, Isolda a další. Brno: Atlantis, 1997.
- DUBY, Georges: Vznesené paní z 12. století. II, Památka babiček. Brno: Atlantis, 1999.
- DUBY, Georges: Vznesené paní z 12. století. III, Eva a kněží. Brno: Atlantis, 1999.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Kůň a člověk v středověku. Budmerice: Vydavatelství Rak, 2007.
- FRANZEN, August Franzen: Malé dějiny církve. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- FLORI, Jean: Rytíři a rytířství ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2008.
- GILLES, Anthony E.: Lidé víry. Příběh středověké církve. Praha: Portál, 1994.
- GOETZ, Hans Werner: Život ve středověku. Jinočany: H & H, 2005.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič: Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku. Praha: Scriptorium, 2002.
- HUIZINGA, Johan: Jeseň středověku. Homo ludens. Bratislava: Tatran, 1990.
- KAUFMANN, Hans: Maurové a Evropa. Cesty arabské vědy a kultury. Praha: Panorama, 1982.
- LANE, Tony: Dějiny křesťanského myšlení. Praha: Návrat domů, 1996, 1999.
- LE GOFF, Jacques: Intelektuálové ve středověku. Praha: Karolinum, 1999.
- LE GOFF, Jacques: Kultura středověké Evropy. Praha: Vyšehrad, 2005.
- LE GOFF, Jacques: Paměť a dějiny. Praha: Argo, 2007.
- LE GOFF, Jacques: Peníze a život: ekonomika a zbožnost ve středověku. Praha: Argo, 2005.
- LE GOFF, Jacques: Středověká imaginace. Praha: Argo, 1998.
- LE GOFF, Jacques: Středověký člověk a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 1998.
- LE GOFF, Jacques: Za jiný středověk: čas, práce a kultura středověkém Západě: 18 esejů. Praha: Argo, 2005.
- LE GOFF, Jacques: Zrození očiště. Praha: Vyšehrad, 2003.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Claude: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2002.
- LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas: Tělo ve středověké kultuře. Praha: Vyšehrad, 2006.
- PIEPER, Josef: Scholastika. Osobnosti a náměty středověké filosofie. Praha: Vyšehrad, 1993.
- SEIBT, Ferdinand: Lesk a bída středověku. Praha: Mladá fronta, 2000.
- SCHMITT, Jean-Claude: Svět středověkých gest. Praha: Vyšehrad, 2004.
- Sociální svět středověkého města. Martin Nodl (ed.). Praha: Filosofia, 2006.
- SPUNAR, Pavel a kol.: Kultura českého středověku. Praha: Odeon, 1987.
- SPUNAR, Pavel a kol.: Kultura středověku. Praha: Odeon, 1995.
- SPUNAR, Pavel a kol.: Kultura středověku: několik pohledů do středověké kultury. Praha: Orbis, 1972.
- SPUNAR, Pavel (ed.): Smích a pláč v středověku. Praha: Odeon, 1987.
- Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. K vydání připravili Martin Nodl, Martin Wihoda. Praha: Argo, 2006.
- OHLEK, Norbert: Cestování ve středověku. Praha: H & H, 2003.
- OHLEK, Norbert: Umírání a smrt v středověku. Jinočany: H & H, 2001.
- OHLEK, Norbert: Válka a mír ve středověku. Jinočany: H & H, 2004.
- VERDON, Jean: Volný čas ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2003.
- VERNET, Juan: Arabské Španělsko a evropská vzdělanost. Brno 2007.

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.

Úvod do kultúry stredoveku

Vysokoškolská učebnica
Vydanie prvé

Recenzenti
prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD.
Mgr. Ladislav Tkáčik, PhD.

Jazyková korektúra Mgr. Oľga Vaneková
Grafická úprava a sadzba © Ladislav Tkáčik

fftu

Vydavateľ
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
historia@truni.sk, fff.truni.sk

© Erika Brtáňová · 2013
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave · 2013
ISBN 978-80-8082-596-6